

ЦАГАТ ИРЫСТОН-АЛАНИЙЫ АХУЫРАД АЕМАЕ НАУКАЙЫ МИНИСТРАД
АХУЫРАДЫ КУСДЖЫТЫ ЗОНЫНДЗИНАДТАЕ УАЛДАЕРГАЕНАЕН ИНСТИТУТ

Р У Х С Т А У А Е Г

Наукон-методикон журнал

РУХСТАУÆГ

Журналы редакци:

Редактор – Майраемыхъуаты Фатимæ

РЕДКОЛЛЕГИ:

*Гæззаты Татьяна, Гугкаты Зæлина, Джанайты Ларисæ, Дзытиаты Эмма,
Исахъты Людмила, Солтанты Джульетæ, Уалыты Татьяна, Хозиты
Эльвирæ, Хъамболты Тамерлан*

Журналы æддаг цъарыл – 2019 азы Æппæтуæрæсеон конкурсы уæлахиздзау Дзæуджыхъæуы
27-æм скъолайы ахуыргæнæг Къораты Жанна

Р

У

Х

С

Т

А

У

Æ

Г

2/2019

НОМЫРЫ ИС:

КОНКУРСТÆ, КОНКУРСТÆ, КОНКУРСТÆ...

2019 АЗЫ ÆППÆТУÆРÆСЕОН КОНКУРСЫ
УÆЛАХИЗДЗАУ.....8

Кораева Жанна Эдуардовна
МОИ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ9

МАСТЕР-КЛАСС ПО ТЕМЕ
«РОССИЯ – НАШ ОБЩИЙ ДОМ»11

Кочиева Тамара Тенгизовна
МОИ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ14

ЦÆГÆТ КАВКАЗЫ МАДÆЛОН ÆВЗÆГТЫ
АХУЫРГÆНДЖЫТЫ КОНКУРСЫ
УÆЛАХИЗДЗАУ БЕКЪОЙТЫ ЯНÆ.....18

АХУЫРГÆНДТÆ – СКЪОЛАЙÆН

Уалыты Татьянæ
«МÆ ХÆРЗÆГГУРÆГГАГ ИРЫ СЫВÆЛÆТТÆН» ...19

Куыдзойты Анжелæ
ТЕКСТ КУЫД НЫХАСЫ ИУÆГ.....22

Газдарова А.Х.
ТРАНСФОРМАЦИЯ НАРТСКОГО ЭПОСА В ОСЕТИН-
СКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ30

Майрæмышъуаты Фатимæ
ÆМДЗÆВГÆЙЫЛ КУСЫНЫ МЕТОДИКÆ
РÆВДАУÆНДОНЫ.....35

СЕМИНАРТÆ ÆМÆ ГОМ УРОКТÆ

Битарты Светлана, Гæбуты Неля
ИРОН ЛИТЕРАТУРÆЙЫ УРОК 9-ÆМ КЪЛАСЫ.....41

Гæджиты Лянæ
ИРОН ÆВЗАДЖЫ УРОК 5-ÆМ КЪЛАСЫ..... 44

Гуыбиаты Мæдинаæ
ИРОН ЛИТЕРАТУРÆЙЫ УРОК
9-ÆМ КЪЛАСЫ..... 49

Р

Елуаты Анжелика
ИРОН ЛИТЕРАТУРÆЙЫ УРОК 5-ÆМ КЪЛАСЫ52

У

Хъыргъаты Анжелæ
ИРОН ÆВЗАДЖЫ УРОК 10-ÆМ КЪЛАСЫ.....57

Х

Саухалты Валентина
ИРОН ЛИТЕРАТУРÆЙЫ УРОК 8-ÆМ КЪЛАСЫ60

С

ФÆЛТÆРДЪДИНАД – БАФÆЗМ ÆЙ

СЫВÆЛЛÆТТЫ ЭСТЕТИКОН ЦЕНТР
«СФÆЛДЫСТАД»-Ы АХУЫРГÆНÆГ
ТАНДЕЛАТЫ РОЗÆ.....63

Т

ЦÆСГÆМТТÆМ ГÆСГÆ ХЪАЗТ «ЗИУ».....67

А

ЦÆСГÆМТТÆМ ГÆСГÆ ХЪАЗТ «ÆФСИР»72

У

ИРОН ÆВЗАГ РАЙДАЙÆН СКЪОЛАЙЫ

Сидакова А.А.
ДИДАКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ
РОДНОМУ (ОСЕТИНСКОМУ) ЯЗЫКУ
УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ
(АВТОРСКИЕ МЕТОДИКИ).....73

Æ

Адеты Фатимæ
ИРОН ÆВЗАДЖЫ УРОК 3-АГ КЪЛАСЫ.....77

Г

Дыгъуызты Индирæ
ЛИТЕРАТУРОН КÆСЫНАДЫ УРОК 3-АГ КЪЛАСЫ80

Къæлхидты Эльвирæ
ЛИТЕРАТУРОН-МУЗЫКАЛОН КОМПОЗИЦИ
«ХÆСТ ÆМÆ УАРЗТ»
(СТЫР УÆЛАХИЗЫ 75-ÆМ АЗЫ КАДÆН)84

ФÆСУРОКТЫ КУЫСТ

АХУЫРДЗАУТЫ 'ХСÆН АРÆЗТ РЕСПУБЛИКОН
КОНКУРС «ИРОН ДÆН ÆЗ»-Ы АРХАЙДЖЫТЫ
ÆРМÆДЖЫТÆ88

2/2019

Р

ИРОН АБЗАГ РАВДАУАНОНЫ

Абойты Фатимэ
«МА БИНОНТЭ»92

У

Айрапетян Леана
«АРГЪАУТТИ БЭСТИ»94

Х

Батыты Ленэ
«АРГЪАУ «ГЭДЫ АМА ХЪАЗ»98

С

Дзуцаты Вандэ
«НЭ УАРЗОН АМДЗАВГЭТЭ»99

Т

Кцойты Зэлине
«НЭ БЭСТЭЙЫ ЦЭРЭГОЙТЭ»102

А

Дзуцаты Вандэ
«МА РАЙГУЫРАЕН БЭСТЭ»104

У

Будайты (Астемыраты) Изетэ
«ДЗЫГЪУЫР КАРЧЫ АРГЪАУ»107

А

**ДИДАКТИКОН АРМАГ
УРОКМА**

АМБИСЭНДТЭ АБЗАДЖЫ ТЫХХЭЙ 109

НОМДЗЫД ЛЭГТЭ АБЗАДЖЫ ТЫХХЭЙ..... 113

Г

2/2019

НÆ ЗЫНАРГЪ АХУЫРГÆНДЖЫТÆ!

Ахуырады кусджыты зонындзинæдтæ уæлдæргæнæн институт уын бацæттæ кодта журнал «Рухстауæг»-ы радон номыр. Йæ фæрцы уæ зонгæ кæнæм ног методикон мадзæлттимæ, ахуыргæнджыты раппæлинаг фæлтæрддзинадимæ.

Йæхиуыл цы ахуыргæнæг нæ кусы, фылдæр зонындзинæдтæм чи нæ тырны, уый æцæг зондамонæг схонæн нæй. Фæлæ йæ куыстмæ сфæлдыстадон цæстæй чи кæсы, урокты ног куысты хуызтæй ахуырмае чи разæнгард кæны, уымæ фембæлдмæ та скъоладзаутæ сæнхæлмæ фæкæсыны.

Журналы æрмæг уын феххуыс уызæн ирон æвзаджы уроктæ фæцымыдисагдæр кæнынæн, хъомыладон куыст æнтыстдджындæрсæй æххæст кæнынæн.

Номырма сæ æвæрсæн æрбахастой, ирон æвзаджы фарстатыл зæрдиагæй чи кусы, уыцы ахуыргæндтæ. Уацхъуыдты фæрцы фæпарахатдæр уыздысты уæ зонындзинæдтæ ирон æвзаг æмæ литературæйæ.

Алы сывæллон дæр у курдиатджын. Ахуыргæнæджы хæс у, сабийы зæрдæмæ, йæ курдиат ын чи райхалдзæн, ахæм дæггъæл ссарын. Ацы хъуыды æвæрд ис К.Д. Ушинскийы ныхæсты дæр: «Цымыдисдзинад кæм нæй, ахæм ахуырад мары скъоладзауы тырнындзинад ахуырмае».

Журналмæ хаст æрцыдысты, скъоладзауты архайд ирон æвзаджы урокты рæвдздæр чи кæны, ахæм активон куысты хуызтæ. Уырны нæ, журналыл æхсызгонæй кæй сæмбæлдзыстут.

Цæгат Ирыстон-Аланийы Сгуыхт ахуыргæнæг,
Ахуырады кусджыты зонындзинæдтæ
уæлдæргæнæн институты ректор
Исахъты Людмила

Мадæлон æвзаг

Адæймаг цы хæрзтæ сфæлдыста, уыдонæн сæ сæр у æвзаг. Æвзаджы фæрцы цу фæлтæр иннæ фæлтæрæн дæтты йæ зонынад. Æвзаджы фæрцы адæм æмбарың кæрæдзи, æнцонæй базоның цæрыны фæрæзтæ æмæ аразың цард. Æвзаджы фæрцы адæмæн ис æгъдау, истори æмæ философи. Уыдоны руаджы цæрæгой сси Адæймаг – æрдзы сæр, фидауцы фæлгонц æмæ зонды цырагъ.

Æвзаг у алæмæт, таурæгъон цыкурайы фæрдыг æмæ Сатанайы арвайдæн. Йæ бон у алцы дæттын, зыны дзы, цы уыд æмæ цы ис, уый.

Æвзаг у лæугæ хох æмæ цæугæ мæсыг. Хохæн ис бын æмæ бæрзæнд, хуссар æмæ цæгат, скæсæн æмæ ныгуылæн, ис ын афæдзы афонтæ æмæ ивы йæ хуызтæ, фæлæ йæ мидис æмæ йæ цард сты æнусон. Цæугæ мæсыг фидар у, фæлæ мæсыгæй дур куы рафты, уæд къахыр æмæ дызгъуын кæны.

Æвзаг уымæ у рæсугъд æмæ тæссонд, гæлæбуйы базырау, уардийы сыфау, чызджы æфсармау, – нæй йæм бавнæлд, дæрзæг æвнæлдæй хæлың йæ конд æмæ йæ фидауц, уыдонимæ та сæфы йæ сыгъдæг мидис.

Уымæ гæсгæ æвзаг у хъахъхъæнинаг, буцæй даринаг. Кæсын æм хъæуы цæстуарзонæй, узæлын æмæ йыл аудын хъæуы æдæрсгæ, кусын дзы хъæуы арæхстгай – уæлдай æвнæлдæй æрмыдул æмæ гуылмызтæ кæны.

Джыккайты Шамил

КОНКУРСТÆ, КОНКУРСТÆ, КОНКУРСТÆ...

2019 АЗЫ ÆППÆТУÆРÆСЕОН КОНКУРСЫ УÆЛАХИЗДАУ

2019 азы 12-13 ноябры Мæскуыйы ацыд Æппæтуæрæсеон мадæлон æвзагты, уымæ уырыссаг æвзаджы ахуыргæнджыты æхсæн, мастер класс (конкурс). Архайдтой дзы Уæрæсейы алы къуымты минавæрттæ, регионты конкурсты уæлахиздаутæ. Сæ арæхстдзинад æвдыстой урок бацæттæ кæнынæй æмæ раттынæй, национ костюмы сусæгдзинæдтæ аивæй радзурынæй.

Ацы конкурс у æрвылазон, нæ республикæйæ дзы архайдтой бирæ ахуыргæн-

джытæ. Конкурсай ссæуынц хорз бæрæггæнæнтимæ, сæ арæхстдзинадыл сын сæ цæст æрæвæрынц, афтæмæй.

Конкурс фыццаг хатт арæзт æрцыд æртындæс азы размæ, æмæ дзы уæлахиздауæй ссыд Елхоты 2-æм скъолайы ирон æвзаг æмæ литературайы ахуыргæнæг Дзарасаты Беллæ. Беллæ Ирыстонмæ сыздахт конкурсы сæйраг приз – дзæнхъадурæй конд пьериомæ.

2019 азы Æппæтуæрæсеон мастер классы (конкурсы) Цæгат Ирыстонæй архайдтой дыууæ ирон æвзаджы ахуыргæнæджы – скъола «Диалоджы» ахуыргæнæг Кочиты Тамарæ æмæ Дзæуджыхъæуы 27-æм скъолайы ахуыргæнæг Къораты Жаннæ.

Мах сæрыстыр стæм нæ ахуыргæнджыты архайдæй, дыууæйæ дæр ссыдысты кадджын лæвæрттимæ – Кочиты Тамарæ нымæд æрцыд хуыздæрыл номинаци «Учитель-мастер»-ы, Къораты Жаннæ та ссис конкурсы уæлахиздау æмæ хорзæхгонд æрцыд конкурсы сæйраг призæй – дзæнхъадурæй конд пьеройæ. Цы ма ис ацы хъуыдагæй хуыздæр, æхсызгондæр! Нæ ирон æвзаджы ахуыргæнджытæ сæхиуыл кæй кусынц, методикайы рæзтимæ æмдзу кæй кæнынц, ууыл дзурæг сты ацы фæстиуджытæ.

Нæ зынаргъ ахуыргæнджытæ, нæ зæрдæ уын зæгъы ног æнтыстытæ, ног уæлахизтæ!

Журнал «Рухстауæг»-ы редакци

**Кораева Жанна Эдуардовна,
учитель осетинского языка и
литературы
МБОУ СОШ №27 г. Владикавказ**

МОИ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ

«Будущего нет: оно делается нами»... Это слова гениального русского писателя Л.Н. Толстого. Как великий педагог Лев Николаевич брал на себя ответственность за возможные ошибки человечества и утверждал: «Дети рождаются совершенными, и несовершенными их делает плохое воспитание».

Самую большую ответственность за будущее детей, а, следовательно, всего человечества, несет учитель-словесник, в чьих руках находится важнейший инструмент воздействия – слово. В контексте воспитания особенно важна роль родного языка, в котором заключен вековой опыт нравственного совершенствования многих поколений.

Я – учитель осетинского языка. Языка великого Коста Хетагурова, 160-летний юбилей которого отмечала недавно наша республика. Мне очень близка философия этого человека, апостола мира и свободы, в чьем сердце родились строки: «Весь мир – мой храм, любовь – моя святыня, Вселенная – Отечество мое».

Я – учитель осетинского языка, того самого, на котором говорил свои мудрые тосты мой дед, того самого, на котором, провожая меня в школу, произносила мне вслед свою молитву моя бабушка. Это они своими волшебными сказками, колыбельными песнями и мудрыми наставлениями научили меня жизни, это у них я переняла азбуку народной мудрости, ту, на которой построена вся педагогика мира.

Важной педагогической находкой для себя считаю работу с произведениями осетинского устного народного творчества, особенно героическими песнями и осетин-

скими пословицами и поговорками, которые в сжатой форме несут огромный нравственный потенциал и служат эффективным средством духовного развития детей.

Осетинские героические песни, восхваляющие подвиг людей, наполнены большим нравственным потенциалом и могут воздействовать на душу ребенка не только силой слова, но и силой музыки, пробуждать в нем добрые чувства.

В отличие от больших литературных произведений пословицы и поговорки емко и образно могут преподнести ребенку такой нравственный урок, который порой в большом произведении сделать трудно. Такие понятия, как любовь к родине, к матери, достоинство человека, его недостатки, поведенческие нормы так ярко и четко выражены в осетинских пословицах и поговорках, что порой учитель может привести на ту или иную тему несколько пословиц. «Лучше вечная слава, чем вечная жизнь», «Смерть лучше позора», «Хороший человек сперва подумает о чести, потом – о животе» – гласит народная мудрость в виде пословиц. Я использую пословицы в различных формах работ: объяснить значение пословиц, подобрать к прочитанному тексту подходящую пословицу, написать по данной пословице сочинение-миниатюру, заменить диалог подходящей пословицей.

Поскольку пословицы и поговорки выражают в концентрированной форме нравственные ценности народа, часто предлагаю ребятам подобрать к тем или иным осетинским пословицам русские или пословицы других народов.

Выбирая профессию учителя родного языка, я понимала, что должна не просто

любить детей, а знать и уметь много для того, чтобы из маленького несмышляного ребенка воспитать личность, Человека.

С первых дней своей педагогической деятельности, осознавая свою ответственность перед будущим своего народа, я стараюсь учиться мастерству, умению педагогически верно находить путь к сердцам и умам детей, использовать потенциал родного языка как можно больше и лучше.

Вся моя деятельность в школе всегда была в большей мере посвящена тому, чтобы пробудить в детских душах отклик на те мысли и чувства, которые вложил в свою книгу писатель, поэт.

Как сделать так, чтобы прочитанное принесло юному читателю наибольшую пользу: сформировало его чувственную сферу, обогатило его воображение, развило память и речевую культуру?

Эту важнейшую задачу я стараюсь решать через возбуждение у учащихся интереса к изучаемому произведению. Для этого перед чтением произведения провожу с детьми беседу, затрагивая проблемы, которые поднимаются автором, связываю их с жизнью учащихся, с их чувствами. Затем, читая и обсуждая произведение, сопоставляем свои рассуждения с теми выводами, которые были сделаны в ходе предварительной беседы, в завершении приходим к общему заключению.

Таким образом, я во время беседы определяю нравственные ориентиры школь-

ников, затем в ходе анализа произведения корректирую их и формирую правильные жизненные ценности и мировоззренческие взгляды детей.

Привитию любви к чтению, к литературе способствуют и встречи с живыми авторами, творческие вечера осетинских поэтов-современников. Учащиеся с неподдельной серьезностью слушают, как «за рождается» идея произведения, как автор создает художественное слово. С большим интересом слушают стихи, которые декламируют сами авторы или профессиональные артисты.

Педагогически эффективным считаю и ведение тетрадей для творческих работ учащихся. После чтения того или иного произведения дети пишут эссе о своем отношении к персонажам, произведению или проблемам, которые в нем рассматриваются. Эта работа необязательная, но выполнение его поощряется мною. Таким образом, я определяю степень усвоения материала, а также развиваются творческие способности детей.

Я в постоянном поиске новых форм использования духовно-нравственного потенциала, выраженного в осетинском языке, в воспитании подрастающего поколения и считаю, что возможности развития человеческих качеств, творческой активности учащихся, их мыслительной деятельности средствами родного языка и на материале национальной культуры неограниченны.

**МАСТЕР-КЛАСС
ПО ТЕМЕ «РОССИЯ – НАШ ОБЩИЙ ДОМ»
(УРОК ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА, ПОСТРОЕННЫЙ НА
ОСНОВЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР)**

Тип урока: Первичное предъявление новых знаний.

Урок построен на основе технологии диалога культур.

Цель урока: развитие мыслительных навыков учащихся, необходимых не только в учёбе, но и в обычной жизни; формирование умения анализировать, сопоставлять, делать выводы.

С целью мотивации учебной деятельности школьников в начале урока был продемонстрирован видеоролик песни Валерия Юга «Дружба народов России», текст которой демонстрирует нам культурное многообразие нашей страны, нашей большой Родины.

Видеоклип помог нам определить тему урока «Россия – наш общий дом». Выбор темы связан с учебным материалом пособия по осетинскому языку для 8 класса.

В классе учатся представители разных национальностей, проживающие на территории нашей республики. В этой группе – учащиеся-грузины, армяне, турок, русские, осетины, лезгин.

В начале урока мы определились с опорными словами и выражениями, работа с которыми велась на протяжении всего занятия. Основные из них:

*Уарæсе – Россия,
адæмхатт – национальность,
минæвар – посол,
нымæцмæ гæсгæ – по численности.*

При объяснении новых слов и выражений использовались методы: иллюстративный, перевод, морфемный анализ, включение нового слова в контекст. Кроме того, актуализировались знания учащихся по грамматическим темам: слово, словосочетание, предложение, текст.

Созданию на уроке ситуации успеха способствовал интерактивный метод работы – кластер.

В образовательных технологиях кластер рассматривается как подмножество результатов поиска, связанных единством темы.

Кластер был составлен уже в начале учебного занятия. Задание имело целью выразить с помощью кластера на осетинском языке свои ассоциации к слову Россия. Это был предтекстовый этап работы.

Школьники работали в группах и у каждого из них были свои ассоциации: *наддзахад – государство, Маескуы – Москва, кремль, Путин, языки, культура, природа, Пушкин, вера.*

Следующий этап урока – знакомство с текстом учебного пособия. Перед чтением текста была поставлена задача: выделить новые понятия, дать им объяснение, включить их в свой кластер.

Выполнение задания требовало от учащихся не только поиска новой для них информации, но и творческого подхода к работе, организаторских и коммуникативных умений.

В тексте учебного пособия дается характеристика языковому многообразию Российской Федерации, делается акцент на поликультурном и многоязычном «ландшафте» России, создающей плодотворную базу для развития многоязычия отдельной личности.

Учащиеся познакомились с такими понятиями, как языковые группы, языковая семья. Узнали, что языки, распространённые на территории России, можно отнести к четырём большим языковым группам: индоевропейской, алтайской, кавказской, уральской.

К индоевропейской группе языков относятся русский, украинский, белорусский, осетинский, немецкий и др. языки.

Алтайская группа включает: татарский, бурятский, чувашский, якутский, калмыцкий и др.

Уральская языковая семья – это мордов-

ский, удмуртский, ненецкий, карельский, ханты-мансийский.

Кавказская языковая семья включает адыгейский, чеченский, грузинский, ингушский, кабардинский и другие.

Особое внимание обращалось на языковые группы, к которым относятся языки учащиеся данного класса.

Был сделан вывод о том, что народы отличаются друг от друга в языковых и культурных областях, и о том, что осетинский язык относится к индоевропейской группе языков.

Школьники с интересом узнали, к каким языковым группам принадлежат их родные языки, а на основе этих знаний на уроке выполнялись задания: например, распределить слова – термины родства, на группы, согласно их принадлежности к той или иной языковой группе.

Открытием для них было то, что элементы сходства фонетического и словообразовательного плана можно усмотреть в терминах родства многих народов.

Так, слово «мать» на осетинском – мад, на азербайджанском – ана, на иврит – има, на украинском – матери, на армянском – майрик.

Учащиеся отметили, что у многих народов дети обращаются к матери словом, в котором встречается звук «м» или слог «ма». На вопрос, почему это так, школьники высказали свое предположение: слог «ма» – это первый слог который дети начинают произносить, и при произнесении этих звуков не задействован язык, только губы, а значит – произносится этот слог без особых трудностей.

Следующий этап урока – включение новых знаний (понятий) в составленный ранее кластер.

Существенным для нас было знакомство с теми национальностями, которые представляли сами школьники. Каждый из них на осетинском языке рассказал, к какому народу он принадлежит.

Выводом были слова: «Мы – дети разных народов, но прекрасно понимаем друг друга благодаря русскому языку. Объединяет нас еще стремление лучше узнать осе-

тинский язык и осетинскую культуру. Мы с удовольствием посещаем кружок осетинского танца, познаем азы этого великолепного искусства».

Школьники рассказали на осетинском языке о своих друзьях, об одноклассниках, которые всегда готовы прийти на помощь.

Итогом беседы стало задание: добавить к кластеру опорные слова, активно используемые в этой части урока. Это – дружба, взаимопонимание, русский язык, осетинский язык, осетинская культура.

Задание исследовательского характера: найти в учебном тексте имена прилагательные, распределить их по группам в зависимости от степени сравнения, в которой они употреблены.

Из учебного текста на доске записываются отдельные слова-прилагательные, помогающие раскрыть тему урока. Например, дружный, сильный, родственный.

Указывается на особенности образования в осетинском языке имен прилагательных – названий народностей. Это присутствие суффиксов -ОН-: «ирон», «каæгон», «маæхæлон» и -АГ-: «уырыссаг», «сомихаг», «цæцæйнаг», «бурятаг», «немыцаг».

Следующее задание: работа с иллюстрациями. Школьникам предстояло рассмотреть рисунки национальных костюмов народов России и, используя имена прилагательные, составить по ним на осетинском языке словосочетания и предложения.

Следующий прием – работа с видефрагментом.

На видео – наши молодые соотечественники, успешно обучающиеся в разных городах России, представляющие осетинскую культуру среди других народов. Так, Алан Кокаев, в настоящее время учится в театральном училище в г. Москве и в своем обращении к детям рассказывает о своей дружбе с представителями разных национальностей. Друзья Алана – русская девушка и парень-татарин на осетинском языке обращаются к школьникам: «Цените друг друга, уважайте друг друга!»

На следующем видео – парень корейской национальности, уезжая из Осетии, на осетинском языке говорит спасибо за госте-

приимство, передает всем привет и обещает обязательно вернуться в горную Осетию.

Учащиеся делают выводы. Говорят о значимости взаимопонимания, терпимости и уважении друг к другу.

Этими словами и дополняется кластер со словом «Россия».

При проведении рефлексии использовался клубок ниток. Традиционно нить являлась символом пути, в том числе и жизненного пути человека, его судьбы. Для нас она еще и символ единства, взаимопонимания.

Наматывая нитку на запястье, каждый из учащихся произносит слово, которое у него ассоциируется со словом «Россия».

Первым свои слова-ассоциации называет учитель, затем клубок передается школьникам, и они называют свои слова-ассоциации.

«Россия – это мой родной дом, моя мама, мои друзья, мой язык, моя культура, мои мечты», – это мысли, которые были высказаны школьниками.

Заканчивается урок стихотворением Владимира Степанова «Российская семья».

Живут в России разные
Народы с давних пор.
Одним тайга по нраву,
Другим – степной простор.
У каждого народа

Язык свой и наряд.

Один черкеску носит,

Другой надел халат.

Один – рыбак с рожденья,

Другой – оленевод.

Один кумыс готовит,

Другой готовит мед.

Одним милее осень,

Другим милей весна.

А Родина Россия,

У нас у всех одна.

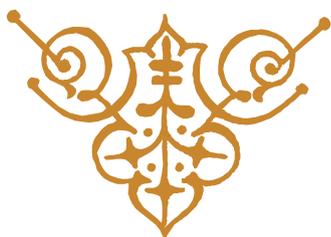
Таким образом, использование приемов технологии критического мышления способствовало на этом уроке формированию универсальных учебных действий:

– личностных (развитие коммуникативных способностей, культуры общения, умение аргументировано отстаивать свою точку зрения),

– метапредметных (формирование умения использовать знако-символические средства для дальнейшего моделирования, овладение навыками смыслового чтения, овладение логическими действиями сравнения, анализа, синтеза, обобщения),

– предметных (новые знания по конкретному предмету).

И, самое главное, обеспечило включение каждого в учебный процесс, где через свою деятельность ученик сам открывает и приобретает новые знания.

*Кочиева Тамара Тенгизовна,
учитель осетинского языка и
литературы гимназии «Диалог»*

МОИ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ

«Педагог – это тот человек, который должен передать новому поколению все ценные накопления веков и не передать предрассудков, пороков и болезней».

А. Дистервег

«Язык – это дорожная карта культуры. Он рассказывает, откуда пришел и куда идет его народ». Рита Мэй Браун

Для себя я четко усвоила непреложную истину: не имею права быть посредственным учителем, не имею права приходить к детям в плохом настроении, не имею права не выслушать ребенка, как бы занята ни была, не имею права не радоваться его успехам и не поддерживать его в минуты огорчения. Ведь еще великий Лев Николаевич Толстой сказал: «Если учитель имеет только любовь к делу, он будет хороший учитель. Если учитель имеет только любовь к ученику, как отец, мать, – он будет лучше того учителя, который прочел все книги, но не имеет любви ни к делу, ни к ученикам. Если учитель соединяет в себе любовь к делу и к ученикам, он – совершенный учитель».

Да, планка учителя должна быть высока. Она была высока всегда, во все времена! Ведь педагог – носитель культуры, образец воспитанности и интеллигентности. Думаю, у каждого из нас есть в памяти такой Учитель. Мне очень повезло. Рядом со мной по моей детской тропинке жизни шел лучший наставник – учитель родного языка. Именно она, Дудаева Марина Дзамболатовна, впервые открыла мне мир осетинской литературы: от сказок и загадочного нартского эпоса, поэтического мира Коста Хетагурова до потрясающих романов Гайто Газданова и целой плеяды поэтов и

писателей XX века. Помню, как в средних классах я зачитывалась рассказами Арсена Коцоева, Сека Гадиева, а в 9 классе плакала над трагической судьбой несчастной горянки Фатимы из одноименной поэмы великого Коста Хетагурова. Вот она, правда жизни, думалось мне. Вот тогда и зародилась в моем сердце мечта – стать учителем осетинского языка. Так много мне хотелось сказать, сказать словами Коста:

«Весь мир – мой храм,
Любовь – моя святыня,
Вселенная – Отечество моё!»

Вот уже восемь лет я учу детей родному языку и ни на минуту еще не усомнилась в правильности выбора профессии. Мне нравится открывать с детьми новое, помогать

им познавать нашу малую Родину и ощущать себя неотъемлемой частью великой державы.

С течением времени все больше осознаю, насколько трудна и ответственна работа учителя. «Вы говорите: дети меня утомляют. Вы поясняете: надо опускаться до их понятий. Опускаться, наклоняться, сгибаться, сжиматься. Ошибаетесь. Не оттого мы устаём, а оттого, что надо подниматься до их чувств. Подниматься, становиться на цыпочки, тянуться. Чтобы не обидеть». Эти слова были произнесены древнегреческим философом Платоном. Как мудро и правильно сказано! Не навредить, не поранить еще такую ранимую, неокрепшую, хрупкую душу ребенка, защитить от опасных и неискоренимых пороков: безнравственности, пошлости, цинизма. Идти рядом с ним к успеху, воспитывая в нем доброго, милосердного, порядочного, общительного, уверенного, самостоятельного и целеустремленного Человека. Воспитывать в нем личность и творческое начало.

Из опыта знаю, что скопировать или повторить чей-то путь нельзя. Но искать и найти свою правду можно. И я ищу. Каждый день своей педагогической деятельности я учусь у коллег, у детей. У коллег-наставников – мастерству, у своих любимых ребят – искренности и открытости.

Учитель родного языка... Его речь, подобно быстрым потокам горного Терека, зовёт в далёкий путь изучать обычаи и традиции наших предков, наслаждаться гармонией и музыкальностью языка потомков алан. Связь с историей народа должна быть неразрывна, поэтому на уроках я реализовываю этот принцип работы в рамках развивающего обучения. На уроках осетинского языка мы активно используем материал, представленный в школьном музее «Рагон ирон хæдзар» («Осетинский дом в прошлом»). Мои ученики с большим интересом знакомятся с особенностями быта наших предков, а на основе полученных знаний пишут сочинения-сравнения, сочинения-описания, мини-исследования. Так, например, родилась идея предложить ребятам сочинения на тему «Сравнительный

анализ русского и осетинского национального костюма» или «Картины быта в произведениях русских и осетинских писателей», «Головные уборы осетин» или «История осетинского орнамента». Многие творческие сочинения ребят вырастают в проектные работы, которые они с успехом представляют в конкурсе исследовательских работ «Осетия – наш общий дом». Так, в ходе совместной кропотливой работы учащиеся приобщаются к культуре нашего народа, ее самобытности и оригинальности.

Особое внимание в работе я уделяю проблеме развития в учащихся стойкого желания учиться и грамотно изъясняться на родном языке. Как этого достичь? Методика проблемного обучения и информационные технологии – вот те механизмы, с помощью которых мне удастся добиться оптимального результата. Работа в инновационном режиме требует применять современные образовательные технологии, и это, безусловно, отражается на эффективности обучения, ведь они открывают новые познавательные возможности для развития самостоятельности учащихся. Кардинально меняется моя роль как учителя: я перестаю быть основным источником информации для детей.

Расширяя кругозор учащихся, прививая им навык формулирования собственного мнения и объективного оценивания не только себя, но и товарищей, я часто использую технологию работы в группах. В ходе работы я вижу, как общение, совместное обсуждение помогают раскрыться личности каждого ребенка. При этом ребята поддерживают друг друга, учатся умению преодолевать конфликты, находить совместные пути решения проблем, идти на компромиссы.

Я заметила, что ребятам нравятся ролевые игры, где они выступают в роли учителя и объясняют правила правописания своим одноклассникам. Многие правила объясняются в игровой форме путем привлечения загадок, пословиц и поговорок, с помощью кроссвордов, ребусов и шарад. Применение игровых форм, нетрадиционных форм обучения, открытие нового на

каждом уроке, контроль за знаниями, умениями, навыками учащихся – вот, на мой взгляд, обязательные условия успешной работы.

Интерактивные методы работают не только в группах и парах. В старших классах часто использую их на уроках-конференциях, уроках-лекциях, уроках-конкурсах, в работе с наглядными пособиями, документами, фото– и видеоматериалами.

Вся эта скрупулезная работа позволяет развивать способность и готовность каждого школьника вступить в межкультурную коммуникацию. Это важно потому, что в нашей гимназии наряду с осетинами учатся представители других национальностей.

Не секрет, что родной язык в школе изучается в тесном контакте с другим родным для детей языком – русским, к тому же предметная область «Филология» включает обязательное изучение иностранного языка. Это позволяет мне на уроках построить работу так, чтобы дети в той или иной степени проводили параллель с культурой народов изучаемых языков. Возникает двуязычие – билингвизм, а у отдельных лиц – полилингвизм. На мой взгляд, данная работа на уроках необходима, так как современная жизнь требует новые коммуникативные качества личности. Поэтому применяю на уроках материалы не только родного языка, но и русского языка и литературы, английского, французского языков. Например, при изучении басен Коста Левановича Хетагурова я предлагаю для сопоставления басни И.А.Крылова, басни Эзопа и Жана де Ла-

фонтена. Так же строятся уроки знакомства с осетинским фольклором: при изучении нартского эпоса я знакоблю учащихся с древнеславянской мифологией, с одним из героев древнеанглийского эпоса Боевульфом. Анализируя произведения, дети приходят к выводу, что у всех народов духовно-нравственные ценности идентичны. Так на уроках происходит диалог культур...

Как-то я прочла притчу о Мудреце и Завистнике. Поймал Завистник бабочку и подумал: «Проучу-ка я Мудреца. Задам ему вопрос: какая у меня бабочка в руках – живая или мертвая? Если скажет – живая, я сомкну ладони и бабочка умрет, а если скажет – мертвая, я раскрою ладони и бабочка улетит. Вот тогда все поймут, кто из нас умнее». Отправился он к Мудрецу, посадив бабочку между ладонями и спросил: «Какая у меня бабочка в руках – живая или мертвая, о мудрейший?» И Мудрец ответил: «Все в руках твоих».

Я четко понимаю, какая ответственность за будущее наших детей лежит на нас, учителях родного языка. Мы, подобно мудрецу из притчи, должны понимать, что в наших руках завтрашний день. И мне очень хочется сделать всё для того, чтобы мои ученики научились уважать в людях человека, чтобы любили свою малую Родину, свой язык, культуру и несли этот клад, переданный нам предками, будущим поколениям. Ведь, как сказал Расул Гамзатов:

«И если завтра мой язык исчезнет,
То я готов сегодня умереть».

ЦАГАТ КАВКАЗЫ МАДАЭЛОН АЭВЗАЭГТЫ АХУЫРГАЭНДЖЫТЫ КОНКУРСЫ УАЛАХИЗДАУ БЕКЪОЙТЫ ЯНАЭ

2019 азы 22 ноябры Грознайы скъола «Терра Нова»-йы арæзт æрцыд Цæгат Кавказы мадæлон æвзæгты ахуыргæнджыты конкурс «Мы разные, но равные!» Конкурс у æрвылазон, сæ арæхстдзинæдтæ дзы фæдисынц Цæгат Кавказы республикæты мадæлон æвзæгты æрыгон ахуыргæнджытæ.

Ацы конкурсæн ис стыр ахадындынад: йæ фæрцы Цæгат Кавказы адæмыхæттыты ахуыргæнджытæ хæстæгдæр кæнынц кæрæдзимæ, базонгæ ваййынц кæрæдзийы фæлтæрддзинадимæ, фæзминаг методтæ æмæ куысты хуызтимæ. Конкурс ахуыргæнджыты разæнгард кæны хиуыл кусымæ, ахадгæдæр куысты хуызтæ агурынмæ.

2019 азы конкурсы нæ республикæйæ архайдта Дзæуджыхъæуы «Алайнаг гимназы» æрыгон ахуыргæнæг Бекъойты Янаэ.

Бекъойты Янаэ йæ куысты тырны ног ахуырадон технологитæй пайда кæнынмæ, хорз ын кæй æнтысы, уый бæрæг уыд, конкурсы жюриы размæ цы æрмæг рахаста, ууыл дæр. Жюриы уæнгтæ стыр аргъ скодтой ирон æвзаджы урокæн, иумæйгагæй ахуыргæнæджы арæхстдзинадæн. Бекъойты Янаэ ссис конкурсы уæлахиздау. Æрыгон чызгæн нæ зæрдæ зæгъы ног æнтыстытæ.

АХУЫРГÆНДТÆ – СКЪОЛАЙÆН

Уалыты Татьяна,
филологон наукæты кандидат,
ЦИПУ-ы доцент

«МÆ ХÆРЗÆГГУРÆГГАГ ИРЫ СЫВÆЛЛÆТТÆН»

Хетæгкаты Нафирæт æмæ Хæблиаты Сафары чиныг «Къостайы кадæг»-ы ис Къостайы сабийы бонты тыххæй ахæм цау. «Къоста æмæ Дауыт æрæгвæззæджы хьомы рад хизынмæ ацыдысты уæлвæзмæ. Къоста иу ранмæ бауад. Кæсы, æмæ иу мыст æхсæр æхсыны йæ уæрмы раз. Лæппу йæ лæдзæгæй зæхх акъахта æмæ дзы диссаджы æвæрæнтæ ссардта. Æхсæр акъæрцц кæны, æмæ аппæй йæ тæккæ дзаг.

Мæнæ диссаг, ацы ран æхсæр æввахс куы нæ зыны, уæд сæ кæцæй хъуамæ æрбахастайд? – дзуры Къоста Дауытмæ.

Кæс-ма, мыст куыд зонджын у æмæ йæхицæн зымæгмæ æвæрæнтæ куыд кæны. Æхсæртæй сæ дзыппытæ айдзаг кодтой. Уæд Къоста афтæ зæгъы:

– Фæуадзæм ма йын дзы, тæригъæд у.

Дауытмæ худæг фæкасти:

– Мыстæн та цы тæригъæд кæныс. Къæбары дыууæ басылыхъхы куы бахордта.

– Дадайы карды фистон дæр бахордта, фæлæ йæ уæддæр узал зымæджы æххормагæй куыд ныууадзæм.

Къоста æмæ Дауыт мыстæн сæ кæрдзынтæ ныммуртæ кодтой æмæ йын сæ йæ хуынчыты нывæрдтой, æхсæртæй дæр ма йын ныууагътой».

Искæй хъыг æмæ мæт, уæлдайдæр та

сывæллæтты, зæрдæмæ арф исын уыд гыццылæй фæстæмæ дæр Къостайы сæйрагдæр миниуæг. Йæ уарзон ахуыргæнæг В. И. Смирновмæ уæззау операцийы фæстæ Бетъырбухæй фыста: «Ацы егъау æмæ æнкъард рынчындоны, бирæ сæдæ хъæрзæг адæмты æхсæн мæ зæрдыл дæ сывæллæтты хуызæн тынг ничи лæууы! Куыд æхсызгонæй арвитин æз уыдонимæ ацы бæрæгбæттæ... Фæлæ, æвæццагæн, мæ хъысмæт нæу ахæм амонджын уæвын. Суанг мæ сывæллоны бонтæй фæстæмæ нæ федтон мады рæвдыд æмæ бинонты цин, æмæ уый фæдыл ныртæккæ дæр сывæллæтты цин æмæ хъыг мæ зæрдæмæ афтæ тынг исын, æмæ йын зæгъæм дæр нæй» [3, ф. 55].

Къостайæн кæй нæ бантыст банкъарын «священной радости ликующего детства», æвæццагæн уымæн «цыдæр уæздан уарзт æмæ зæрдæмæхъаргæ æрхæндæг зæлтæ» хъуысы, сывæллæттæн цы уацмыстæ ныффыста, уыдонæй.

«Сывæллæттимæ куыд хъæлдзæг вæййын, афтæ никаимæ, уыдоныл куыд сагъæс кæнын, афтæ никауыл» чи фыста йæ фыстæджы, уыцы стыр поэт тынг хорз зыдта, ирон сывæллонæн ахуырмæ фæндаг зын кæй уыд, уый. Æнæзонгæ йын нæ уыд, хъæуон скъолаты ахуыргæнæн æрмæгæй

иунæг дамгъуат æмæ дины чингуытæ йеддæмæ кæй ницы уыд, уый дæр. Уыдон та фаг ахъаз нæ уыдысты сывæллæтты ахуырадон æмæ хьомыладон рæзтæн.

Йæ фыццаг радзырд «Дзæбидырдуаны» ныффыста 1893 азы. Сæрмагондæй рæзгæ фæлтæрæн фыст кæй уыд, ууыл дзурæг у, мыхуыры журнал «Детское чтение»-йы кæй рацыд, уый дæр.

Ирон скъола æмæ сывæллæтты уæззау уавæр истæмæй фæрогдæр кæныны тыххæй фыссæг сфæнд кодта ирон æвзагыл чиныг саразын Д. Ушинскийы «Русское слово» – йы хуызæн. Д. Ушинскийы чиныгæй райста А.С. Пушкины «Два ворона», А.Н. Майковы «Летний дождь», А. Порецкийы «Петушок», «Пойманная птичка» æмæ сæ ратæлмац кодта. Уый фæстæ ныффыста дæс оригиналон æмдзæвгæйы сывæллæттæн æмæ афтæмæй бацæттæ кодта чиныг «Мæ лавар Иры сывæллæттæн».

Хъыгагæн, Къостайы арæзт чиныг æбæрæг аххоссæгты тыххæй йæ цæргæйæ нæ рацыд мыхуыры. Æрхæццæ нæм æрмæстдæр чиныджы къухфыст. Æмдзæвгæтæ хицæн хайæ бацыдысты йæ зындгонд «Ирон фæндыр» – мæ (1859). 1936 азы поэты цалдæр æмдзæвгæйы та рацыдысты ахæм сæргондимæ: «Гино-гино-гис» («Гино»), «Зæрватыкк», «Дзывылдар», «Æрра фыййау», «Кæмæн цы...», «Уасæг», «Фыдуаг», «Скъолайы лæппу», «Цъиу æмæ сывæллæттæ», «Марходарæг»).

«Мæ лавар Иры сывæллæттæн» мыхуыры фæзынд æрмæстдæр 1939 азы, поэты 80 азы бонмæ, Къостайæн йæхи конд орнамент æмæ нывгæнæг В. Лермонтовы аив нывтимæ. Хаст æм æрцыдысты æмдзæвгæтæ æмæ баснятæ: «Уалдзæг», «Сæрд», «Фæззæг», «Зымæг», «Гино», «Зæрватыкк», «Дзывылдар», «Æрра фыййау», «Уасæг» (уырыссаг адамон сфæлдыстадæй ивд), «Фыдуаг», «Скъолайы лæппу», «Кæмæн цы...», «Цъиу æмæ сывæллæттæ» (Порецкийæ тæлмац), «Марходарæг», «Рувас æмæ зыгъарæг», «Уайдзæф», «Саг æмæ уызын», «Бирæгъ æмæ хърихъупп», «Халон æмæ рувас», «Булкæ æмæ мыд», «А-лол-лай», «Сидзæргæс», «Хъуыбады», «Хъазтæ», «Лæскъдзæрæн», «Фсати».

Къостайы сывæллæттæн фыст æмдзæвгæтæ фæстæдæр ирон æмæ уырыссаг æвзагмæ тæлмацгондæй хицæн чингуытæй рацыдысты: «Æмдзæвгæтæ» – 1939 азы (Мæскуыйы рауагъдады), «Сывæллæттæн» – 1946, «Зæрватыкк» – 1948, «Зæрватыкк» – 1949, «Снег сияет горный» – 1950 (Мæскуыйы), «Избранные стихи» -1952 (Бацæттæ йæ кодта Ю.Н. Лебединский), «Сывæллæттæн» -1964, «Фыййау» – 1966, «Кæмæн цы...» – 1966, «Цъиу æмæ сывæллæттæ» – 1972, «Мæ лавар сабитæн» -1977 (Цхинвалы) [5, ф. 86].

Уымæй уæлдай ма поэты æмдзæвгæтæ мыхуыргонд цыдысты йæ уацмысты æмбырдгæндты Цæгат æмæ Хуссар Ирыстонны, Мæскуыйы æмæ бирæ æндæр горæтты уагъд журналты, альманахты æмæ газетты.

Къоста йæ сабийы бонты цы федта æмæ бавзæрста хорзæй дæр æмæ æвзæрæй дæр, цæмæй фæцух, цæмæ бæллыд, уыдон уæлдæр ранымад æмдзæвгæты рæдауæй схай кодта Иры сывæллæттæн. Бафтыдта ма сæм йе 'ппæт дæсныдзинад, зæрдæйы фæндиæгтæ. Фыссæг рæзгæ фæлтæрæн дзуры фыдыуæзæджы рæсугъд æрдзы тыххæй («Сæрд», «Уалдзæг»), æвдисы адамы уæззау хъызæмайраг царды фадæттæ уыцы æрдзы хъæбысы («Зымæг», «А-лол-лай»), сæ зæрдæты сын гуырын кæны сæрибармæ, ахуырма, царды бæрзæндтæм тырнындзинад («Скъоладзау»). Ахуыр сæ кæны хæларзæрдæ, фæлмæнзæрдæ уæвыныл, фæллоу уарзыныл, хи дарыны æгъдæуттыл, зындзинæдтæй нæ тæрсыныл, æрдз уарзыныл. «Так поэт стремился дать детям неприкрашенное представление о жизни народа, чтобы они выросли с трезвым взглядом на жизнь, бодрими и сознательными тружениками, с неистребимым желанием свободы и просвещения» [1, ф. 231].

Поэт сывæллæттæн цы æмдзæвгæтæ ныффыста, уыдон, Л.П. Семеновæ гæсгæ, дихгонд цæуынц ахæм темæтыл:

– æмдзæвгæтæ сывæллæтты тыххæй: «Скъолайы лæппу», «Лæгау», «Фыдуаг», «Кæмæн цы?», «Зæрватыкк», «Дзывылдар», «Гино».

– æмдзæвгæтæ æрдзы тыххæй: «Сæрд», «Фæззæг», «Зымæг», «Уалдзæг».

Фæлæ Къоста рæзгæ фæлтæрай не'мбæхста царды зындзинæдтæ, гыццылæй сæ ахуыр кодта цæлхдуртæ иуварс кæныныл. Уымæ гæсгæ 3-аг къордмæ ахæссæн ис адамы зын цард æвдисæг уацмыстæ: «А-лол-лай», «Сидзæргæс», «Хъуыбады», «Мæгуыры зарæг», «Мæгуыры зæрдæ» æмæ йæ радзырд «Дзæбидырдуаны».

Л.П. Семенов Къостайы сывæллæттæн фыст æмдзæвгæты тыххæй афтæ фыста: «Они отличаются четкостью и грациозностью образов, в этих поэтических жемчужинах сквозит безграничная любовь Коста к детям, его приветливая усмешка, глубокая наблюдательность. Такие стихи должны нравиться детям и легко им запоминаться» [3, ф. 65].

Æцæгæй дæр афтæ кæй у, уымæн æвдисæн, ирон саби хæрз чысылæй кæй базоны æмæ бауарзы æмдзæвгæтæ: «Гино», «Скъолайы лæппу», «Уасæг», «Фыдуаг», «Лæгау» æмæ æндæртæ. Зæгъæм, æмдзæвгæ «Гино». Сывæллон йæ къахыл цæуынхъом куы фæвæййы, уæд хæдзары гæдыйæ диссагдæр ницы фены, фæхъазы дзы, йæ цармын фæивазы. Фæлæ ма уæддæр гæды уымæй хъаруджындæр вæййы. Сабийæ йæхи атоны æмæ къонайыл йæхицæн «хъарм фæлмæн кæрц»-ы мидаг фæфынæй кæны. Сывæллон та йын зæрдиагæй фæхъусы йæ «аргъæуттæм».

Æмдзæвгæ «Фыдуаг»-ы лæппу кæрдзыныл кæуы æмæ йæ нæ фæнды, исчи йæм хъуса, кæнæ кæса. Уымæн æмæ йæм кæрдзыныл кæуын худинаг кæсы. Æцæг лæг суæвын кæй фæнды, уый хъуамæ хъаруджын, хъæбатыр, ныфсджын уа, стонг æмæ узалæн дæр быхса.

Афтæ æппæт æмдзæвгæты дæр хæрз цыбыр, æнæ уæлдай ныхас, рæсугд арæзт æмæ зæрдæмæхъаргæ рæнхъыты поэт дзуры йæ зæгъинагтæ. Уымæн афтæ фыста

В. Корзун дæр: «Все свое поэтическое мастерство вкладывает Коста в эти маленькие стихотворения. Поражает многообразие тематики, умение в нескольких строчках просто, сжато, в доступной для детского понимания форме высказать многое и значительное» [2, ф. 32].

Къостайæ сывæллæттæ нукуы уыдысты рох, суанг тынг зын уавæрты куы уыд, уæддæр. Мæнæ куыд фыста дард Херсонæй Цæлыккаты чызджытæм: «Сывæллæттимæ дæр дугы уайын, хъазын пурти къуырынайнæй...», «Мæ фысымтæм ис авд сывæллоны. Байуæрстон сын кърандæстæ æмæ театрæдтæ, ахуыр сæ кæнын. Изары къардиуы былыл фæзарæм, райсом та балхæндзыстæм пурти æмæ къуырынайнæй дæр хъаздыстæм» [4, ф. 86].

Æрмæстдæр сывæллæтты тынг чи уарзы, сæ миддуне сын хорз чи зоны, сæ фидæныл сын чи тыхсы, ахæм адаймаджы зæрдæйæ рацæудзысты уæддæр загъд рæнхъытæ. Ахæм уыд сывæллæтты уарзон фыссæг Хетæгкаты Къоста.

Литература:

1. Джусойты Н.Г. История осетинской литературы. В 2-х ч. Тбилиси: Мецниереба, 1980. Кн. 2. 270 с.
2. Корзун В.Б. Творчество Коста Хетагурова для детей//Вопросы детской литературы. М., 1955. 156 ф.
3. Семенов Л.П. Коста Хетагуров о детях /Избранное. Орджоникидзе, 1964. 297 ф.
4. Хетæгкаты Къоста. Уацмысты æмбырдгонд 5 томæй. 5 том. Владикавказ, 2010. 508 ф.
5. Хъантемыраты Риммæ. Ирон сывæллæтты литературæйы рæзты историйы иуæй-иу фæрстытæ //Осетинская филология. Выпуск 3. Владикавказ, 1999. 365 ф.

Куыдзойты Анжелæ,
филологон наукæты кандидат,
ЦИПУ-йы доцент

ТЕКСТ КУЫД НЫХАСЫ ИУÆГ

Иу кæнæ цалдæр хуыдыйады иумæйаг темæйæ, сæйраг хуыдыйæ æмæ грамматикон æгъдауæй бастæй аразынц *текст*. Текстæн ис ахæм иумæйаг миниуджытæ:

1) æххæстдзинад. Текст у иумæйаг мидисон æнæхъæн. Уыцы æххæстдзинад бæрæг у уымæй, æмæ тексты миниуджытæ йæ аразæг иуæгты миниуджыты «æмбырдгонд» не сты. Уыцы аразæг иуæгтæ – хуыдыйæдтæ, вазыгджын синтаксисон æнæхъæнтæ, абзацтæ – æрмæст иумæ аразынц текст, æрмæст иумæ сын ис мидисон æххæстдзинад;

2) бастдзинад. Хицæн кæнынц тексты бастдзинады дыууæ хуызы. Фыццаг хоннынц иумæйаг, глобалон: уый у дзырдтæ æмæ хуыдыйæдтæй стырдар иуæгты бастдзинад: сæргонд, цитатæтæ, стиль, ныхасы формæ æмæ æндæр миниуджыты бастдзинад. Дыккаг хуыз та хуыйны локалон æмæ æвдыст цæуы фæлхаткæнынады фæрцы

3) дихкæнынад: текст арæзт у къаддæр иуæгтæй (хуыдыйæдтæй, вазыгджын синтаксисон æнæхъæнтæй, абзацтæй, строфатæй æ.æнд.);

4) тематикон бæлвырддзинад, ома алы тексты дæр райхæлы конкретон темæ.

Бастдзинады фæрæзтæ тексты мидæг.

Текст цы иуæгтæй арæзт у (хуыдыйæдтæ, абзацтæ æ.æнд.), уыдон кæрæдзиимæ баст вæййынц куыд сæ мидисæй, афтæ грамматикон æгъдауæй дæр. Æркæссæм уыцы бастдзинæдты хуызтæм.

Текстаразæг семантикон (мидисон) бастдзинæдтæ.

Æххæст фæлхаткæнынад. Бастдзинады æппæты хуымæтæгдæр мадзал у дзырдты фæлхаткæнынад.

Мигъты уацары згъоргæ-лидзгæ мæй, Згъоргæ-лидзгæ мæй уайтагъд бахауди.

Зæрдæ домд риуы никæд ницæмæй, Никæд ницæмæй, уастæн, баради. Хъæлдзæг, хъазæн дзырд уды не 'ндавы, Уды не 'ндавы масты ахæсты. Афтæ раздæрау хур нæ не 'ртавы, Хур нæ не 'ртавы уарын-асæсты...
(Цæрукъаты Алыксандр)

Фæлхат кæныны бындурыл арæзт вæййы æнæхъæн текст кæнæ йæ иу фрагмент:

«Адамæн зæхх у сæ дарæг», – афтæ нын амоны Къоста. Зæхх кæмæн ис, уымæн ис цард, абон æмæ фидæн. Нæ зæххыл сты фыдæлты уæлмардтæ, – уыдон нын фæдзæхсынц нæ истори зоннын. Истори кæмæн нæй, уымæн нæй ном æмæ кад, уый æндæртæн вæййы фæсдзæуин. Нæ зæххыл лæууынц фыдæлты мæсгуытæ, – уыдон нын дзурынц хъайтарты сгуыхтытæ, фæдзæхсынц нын æхсар æмæ сæрибарæн аргъ кæнын. Нæ зæххыл ис нæ къона, нæ артдзæст, – уырдыгæй цæуы бæркад, æгъдау æмæ амонд. Уыдон сты царды хорзæхтæ, уымæ гæсгæ артдзæст у табуйаг æмæ хъахъхъæнинаг. Нæ зæххыл сыгъдæгæй лæууынц фыдæлты кувæндаттæ, кæсынц уаз бæрзæндтæй, цæуын сæм хъæуы хæрдмæ, – уæд адæймаг цæуы арвмæ, йæ маст æмæ йæ хъыг судзынц хуры зынгæй, йæ зонд рухс кæны, йæ зæрдæ фесты Бонвæрнон».
(Джыккайты Ш.)

Иу удагæй арæзт дзырдты фæлхаткæнынад:

Уалдзæг æрцыд, бон фæдаргъ и, дон фæбур. Хуссар фæцъæх и, цæгат фæхъулон; бæстæ сгæлладау цъæх адардта, йæ мидбылтты худы, уарзон, хъæлдзæг цæстæнгас дæтты. Бæлæстæ сыфтæр афтыдтой, хурыскæсæны ирдгæйæн фæлмæн хъырныны. Зымæгæй æфхæрд фосы дзугтæ уалдзæ-

джыцъæхæй сæ мондаг уадзынц. Сырдтæ хохы фидæртты бæрзонд хæтын райдыдтой, сæ сæныччытæ сæ разæй гæппытæ кæнынц. **Уалдзыгон** мæргътæ алы 'взагæй зарынц, ахстæттæ кæнынц. Хур æрæндæвтæ, мит дон фестад, денджызтæ тындзы. Адæм **уалдзæджы** куыст райдыдтой: чи гутон аразы, чи дзыбыр кæны, чи мыггаг тауы, чи йæ фос хизынмæ тæры. Зæхх йæ тарф фынайæ райхъал æмæ цæрджыты базмæлын кодта; бындзытæ, къогъотæ ратæх-батæх кæнынц. **Уалдзæджы** уддзæфæй чи нæ базмæлдзæн, ахæм уд кæм и? Зæронд лæгтæ ныхасы бадынц æмæ рагон таурæгътæ хæссынц, чысыл лæппутæ сæ разы бадынц æмæ сæм хъусынц. «Оф-оф, – загътой, – **уалдзæг, уалдзæг** – дзæнæт, де сфæлдисæгæн макуы уæд мæлæт». (Гæдиаты Секъа. Уалдзæг Ирыстон)

3. Тематикон фæлхаткæнынад. Тексты мидæг дзырдты лексикон нысаниуджытæ баст ваййынц афтæ, æмæ алывæрсыгæй фæвдисынц иу предмет, уавæр, архайд, фæзынд æ.æнд., ома фæхауынц иу тематикон къордмæ.

*Ирон дзырд
(Абайты Васойæн)*

Цы удвидар басгуыхт нæ дзырды фарн, уастæн! – Мæ уарзт мын, мæ маст мын æнусты фæхаста. Фыстой йæ сæрмаеттæ, уæд скифтæ сæ фаттæй, Сæ бæхты цæфхæдтæн сæ цæхснаг цæхæртæй. Йæ дардыл хæтæнтæ – Дон, Днепры гуылфæнтæ, Йæ фарны кæлæнтæ – Донбеттырты сæнттæ. ...Æвæрдтой йыл цъутта æрцæуæг хæддзутæ, Цыфыддæр фыдгултæ: агуыр уа, фыдгуннтæ. Рæхуыстой йæ арцæй, фæлвæрдтой йæ артæй, Æхстой йæ маенгардæй гадзрахаты фатæй. Æппæрстой йæ хъоргъы – куыд баззайа рохы. Йæ цот æй фыдохы ныууагътой-иу рохы. Нæ басаст ирон дзырд – куырыхонæй номдзыд, Тыхы бон хæстон уыд: нæ фæгад нæртон цыт. Æхсысти фæтыгау, куы буц уыд фæрныгау. Къостайы цæстытæй æрттывтæ æрвыгау. Уый ме 'лгъыст, мæ ард у, мæ денджыз, мæ арв у. Хъæуы мæ йæ арфæ йæ фæтæн, йæ арфы. Куысты уа, фæдисы – мæ монц мын, мæ рис мын Æвзæгты цæдисы бæрзонд фарнмæ сисы.

(Хъодзаты Æхсар)

Ацы æмдзæвгæйы рахицæнгæнæн ис цалдæр тематикон къорды: 1) æвзаг: дзырды фарн, ирон дзырд, æвзæгты цæдис; 2) æнкъарæнтæ: монц, рис, уарзт, маст; 3) сакралон архайд: æлгъыст, ард, арфæ; 4) адæмыхæттытæ: сæрмаеттæ, скифтæ, агуыр, гуннтæ; 5) тох кæнын: тыхы бон, хæстон, фаттæ, фат; 6) æрдз: денджыз, арв; 7) фесафын: æвæрдтой цъутта, рæхуыстой, æппæрстой хъоргъы æ.æнд.

4. Экспрессивон фæлхаткæнынад: иумæйаг бæрæггæнæн æвдисæг дзырдтæй пайда кæнын.

Мæ Ирыстон

Мæ удлаууæн,

Мæ хъыг, мæ цин, мæ дарæг.

Мæ утæхсæн,

Мæ царддæттæг,

Мæ маст, мæ уарзт, мæ зарæг.

(Цомайты Ростислав. Мæ Ирыстон)

5. Синонимикон фæлхаткæнынад. Тексты мидæг синонимтæ æххæст кæнынц цалдæр функцийы: сты фразеты æхсæн бастдинады фæрæз, аивгæнæн фæрæз, алы хуызты æвдисынц уыцы иу предмет, тыхджындæр кæнæ лæмæгъдæр кæнынц тексты экспресси. Уæлдæр цы скъуыддзаг æрхастам, уым фæлхатгонд цæуынц синонимтæ: *Ирыстон* – *удлаууæн, хъыг, цин, дарæг* æ.æнд.

6. Иумæйаг æмбарынады бæсты конкретонæй пайда кæнын. Ахæм дзырдтæ кæд æвзаджы мидæг æцæг, семантикон, синонимтæ не сты, уæддæр бæлвырд контексты, иу æмбарынадæн ном дæтгæйæ, синонимтæ сваййынц:

Ногæй та ныссабыр хъæд. Тала бæлæстæ <...> дзурынц зæронд **тæрсмæ**:

– Нана, ды махæй фылдæр фæцæрдтæ а дунейыл, фылдæр зоныс. Махæй бæрзондæр дæ æмæ дардмæ уыныс æмæ-ма нын радзур, цытæ цæуы нæ алыварс? <...>

– Цы уын радзурон, **мæ чызджытæ**? – базмæлыди **тæрс бæлас**. – Рагон у нæ мыггаг. Ацы бæстæйы куы 'рцардыстæм, уæдæй нырма æнустæ рацыд. Æгæндæг уыди хъæд раджы заманы, нæ заентæ ставд уыдысты, нæ сæртæ – бæрзонд. <...> Фæлæ æнус ивтæ æнусы, фæлтæр – фæлтæры, æмæ зæххыл фæзынди адæймаг. – **Бæлас**

ныхъхъус, иудзæвгар джихæй фæкаст дард быдыртæм æмæ та райдыдта дзурын. (Гаглойти В.) Ацы скъуыддзæджы ис иу-мæйаг æмæ конкретон æмбарынадтæ: хъæд – тæрс бæлас, тала бæлæстæ, бæлас; ма чызджытæ – тала бæлæстæ.

7. Антонимикон фæлхаткæнынад. Ацы фæрæзы фæрцы ирдæрæй æвдыст цæуы архæйдтыты, фæзындты конфликт, сæ ных-мæвæрддзинад.

Кæсын æнхъæлмæ:

Бон – сауизæрма,

Изæр – сæумæмæ.

Кæсын æнхъæлмæ:

Уæларвы цъæхмæ,

Сæнтсау дæлдзæхмæ.

Кæсын æнхъæлмæ:

Мæ ивгъуыд бонмæ,

Мæ рухсдæр соммæ. (Хъодзаты Æхсар. Куы ацыдтæ, уæд...)

Ацы æмдзæвгæйы ис фæлхаткæнынады дыууæ хуызы: комкоммæ, æххæст (*кæсын æнхъæлмæ*) æмæ антонимикон (*уæларв – дæлдзæх, ивгъуыд – сомбон, изæр – сæумæ*)

Бастдзинады логикон-мидисон фæрæзтæ.

Тексты ваййы, раззаг контекстмæ æнæ-мæнг æргом аздахын чи фæдомы, ахæм иуæгтæ. Уыдон уыцы иу рæстæг сты хъуыдыйæдты контактон бастдзинады фæрæзтæ дæр æмæ дистантон бастдзинады фæрæзтæ дæр.

1. Сæрмагонд ном æмæ йæ фæлхатгонд номинацитæ (нæмттæ). Ахæм дзырдты рæнхъыты æмбæлынд сæрмагонд ном æмæ йæ миниуджытæ бæлвырддæргæнæг иу-мæйаг нæмттæ:

Æртыккаг зылды пъырыстыф Иван Кузьмич Топтыго... (Коцойты А.) Топтыго – пъырыстыф. Ахбол – фæтæнуæхск, тымбылдзæсгом æрыгон лæппуæг. Дыууæ азы размæ каст фæци институт. (Фæрниаты Дз.) Ахбол – лæппуæг.

2. Раздæр цы предметты, фæзындты, фадæтты, миниуджыты кой уыдис, уыдон-мæ амонин – номивджытæ æмæ номивæгон фæрсдзырдты фæрцы. *Нейтралон æмæ чиныгон фразеологизмтимæ абаргæйæ, дзурга æмæ хуымæтæг ныхасы фразеологизмты нымæц не 'взæджы бирæ фылдæр*

у, æмæ уымæ гæсгæ «Ирон фæндыр»-ы дæр ахсынц зынгæдæр бынат. <..> Адонæн ис арфæйы, уайдзæфы, æлгъысты, ардхæрды æмæ æндæр нысаниуæгтæ. Иутæ дзы æвдисынц адæймаджы мидуавæр, йе та алыхуызон ахаст искæмæ кæнæ истæмæ. (Дзодзыккаты Зæидæ) Фразеологизмтæ – адон, иутæ дзы.

3. Бабæтгæ æмæ домгæ бæттæгтæ æрбауиуæнæг функцийы. Ацы бæттæгтæ æвæрд ваййынц хъуыдыйады райдианы, æмæ сты фæд-фæдыл цæуæг хъуыдыйæдтæ бæттыны фæрæз, стæй хъуыдыйæдты æхсæн ахастыгæ æвдисыны фæрæз. Хъуыдыйад цавæр бæттæгæй райдыдта, уый баст у тексты компонентты æхсæн мидисон ахастытимæ (уыцы иу рæстæг кæнæ кæрæдзи фæдыл цæуæг архæйдтыгæ, ныхмæвæрд, абарст æ.æнд.). Ахæм функцийы ваййынц бабæтгæ бæттæгтæ «æмæ», «фæлæ», «кæнæ», «гъе», «стæй», «æви», домгæ бæттæгтæ «уымæн æмæ», «уымæ гæсгæ», «цыма» æ.æнд.

Къоста амардис Лабæйы 1906 азы 19 мартыйы (зæронд нымадæй), хуыцаубоны. Хъæуы аргъуаны кæрты йæ йæ фыд Леуаны фарсмæ баныгæдтой 22 мартыйы. Фæлæ ирон дзыллæтæ, сæ сæрхъызой, дунейы адæмтæн сæ йæ зонд æмæ курдиаты фæрцы чи базонын кодта, уый искæй зæххыл ныгæд уа, уый сæ сæрма не 'рхастой. (Журнал «Мах дуг»-æй)

4. Æнæххæст хъуыдыйæдтæ. Сæ структурон æмæ семантикон æнæххæстдзинад баст у уымæ, æмæ, ног ситуаци æвдисгæйæ, сæ цавæрдæр элементтæ нал фæхъæуынц, уымæн æмæ раздæры контексты загъд æрцыдысты. Æнæххæст хъуыдыйæдтæй хицæнæй пайда кæнæн нæй, сæ коммуникативон функци æххæст кæнынц æрмæстдæр æндæр хъуыдыйæдтимæ бастæй:

Æрæмбырд сты Нартæ сæ Ныхасмæ æмæ бирæ æмбисæндты фæстæ зæгъынц:

– Дисæгтæ радзурæм, кæй ныхас диссагдæр уа, уымæн Нартæ бафидæнт, йæ хæдæг цы зæгъа, уый.

Сразы сты се 'пнат дæр. Равзæрстой тæрхоны лæгты. Уæларвы цæрджытæй Уастырджийы, Куырдалæгоны, дæларвы цæрджытæй Донбеттыры (Нарты кад-

джытæ). Ацы скъуыддзадзы фæстаг æртæ хъуыдыйады сты æнæххæст.

5. Бавæргæ дзырдтæ. Текстаразæг функци ис, хъуыдытæ кæрæдзи фæдыл куыд цауынц æмæ, цы хуызы æвдыст цауынц, уымæ амонæг бавæргæ дзырдтæн: *ууэй, иннæмсэй, сеппынфæстаг, афтæмæй, уу ныхасэй, хæдаггай æ.æнд.*: «**Цæвиттон**, Хуссар Ирыстоны æртæ хицæн ныхасыздахты ис (къуыдайраг, туаллаг æмæ чысайнаг), æмæ дзы термин «хуссар-ирыстойнаг ныхасыздахт» алкæуыл дæр фидауы. **Иннæрдыгсэй** та уый, æмæ Хуссар Ирыстоны цæрджытæ сæхæдæг «туаллаг», зæгъгæ, цы ныхасыздахт хонынц, <.> уый у куырттатаг ныхасыздахтыты хуызтæй иу». (Дзиццойты Юри)

Грамматикон бастдзинæдтæ.

1. Текстаразæг элементты морфологион арæзты иудзинад. Тексты кæнæ йæ фрагменты сæйрагдæр, фылдæр цы ныхасы хай æмбæлы, уый баст у тексты нысанымæ æмæ ныхасы функционалон-мидисон хуызимæ (æрдзы нывты æрфыст, адæймаджы характеристика, исты цауты тыххæй раныхас æ.æнд.).

Къостайы эстетикон хъуыдытæ зынынц йæ фыстæджыты, йæ номарæн æмдзæвгæты. Фæлæ поэты эстетика сеппæтварсыгæй æмæ ирддæрæй разынди «Ирон фæндыр»-ы, йæ сæйраг чиныджы. Ам поэты зонд æмæ зæрдæ зынынц, арвайдæны куыд зыной, афтæ. «Ныстуан»-ы дзырд цауы поэты бæрныл: поэт у адæмы сæрхъызой æмæ хæсджын у дзыллæтæй. Фæлæ дзы ис арфдæр эстетикон хъуыды: поэт æмæ адæм сты æмуаг, æмзæрдæ, поэзи æвзæры цардсæй æмæ у царды хуызæн, хъыгты бæстæйы вæййы хъыгты зарæг (Джыккайтты Шамил). Ацы скъуыддзадзы мидисон бындур аразынц абстрактон номдартæ: хъуыды, хъуыдытæ, эстетика, зонд, бæрн, дзыллæтæ, цард, хъыгтæ. Уый баст у тексты пафосимæ, йæ бæрзонд стилимæ.

Мивдисджыты афон æмæ хуызы нысанууджыты иудзинад. Уæлдæр цы скъуыддзаг æрхастам, уым автор пайда кæны нырыккон афоны (æнæххæст хуызы) мивдисджытæй.

2. Синтаксисон параллелизм. Хъуыды-

йæдты параллелон арæзт амоны, сæ мидисæй баст кæй сты, уымæ. Синтаксисон параллелизм характерон у, уыцы иу афоны чи цауы кæнæ кæрæдзи чи ивы, ахæм нывты, архæйдтыты, цауты, уавæрты æрфыстæн. Синтаксисон параллелизмы миниуджытæ сты: хъуыдыйады уæнгты кæнæ йæ грамматикон бындур (сæйраг уæнгты) æмхуызон рæнхъæвæрд, мивдисджыты-зæгъинагты афоны æмæ хуызы формæты æмхуызондзинад. Параллелон конструкциты æхсæн вæййы ранымады, ныхмæвæрды кæнæ æрæмныхады ахастытæ. Ацы мадзал арæх æмбæлы ныхас – æрфысты. *Арв æмæхгæд у мигътæй. Миты ставд тъыфылтæ зæхмæ хауынц. Урс хуызы йеддæмæ зæххæй ницы зыны. Дымгæ æрбафутт кæны, бæлæсты къæс-къæс дардмæ хъуысы. Уый сæ узал балвасы, уый сæ узал кæуын кæны уынгæг хъæлæсæй. Хъæд лæууы æгомæг, æнцойæ. Бæлæсты даргъ цæнгтæ арæмæ фæцыдысты минавар æмæ бæрзондсæй æдзынæг кæсынц æнцæд дунемæ, æрдзы фынай цæсгомæ æмæ дис кæнынц, царды хуыз куыд тынг хъулон у. (Фæрнион Къоста)*

3. Парцелляци – вазыгджын кæнæ хуымæтæг даргъгонд хъуыдыйæдты дих, мидисон æмæ структурон æгъдауæй сæрибар, æххæст чи нæу, ахæм хæйттыл (парцелляттыл). Иу хъуыдыйад цалдæр хицæн хайыл дихгонд куы æрцауы, уæд уый фæрцы ирддæрæй разынынц хъуыдыйады хицæн компонентты нысанууджытæ, алы хайыл дæр æвæрд æрцауы логикон цавд. Парцелляци бæрзонддæр кæны тексты нывæфтыддзинад. *Мит уары. Куы – фæрсмæ, куы – уырдыгмæ... Мит уары. Æнæ уынæрсæй. Æнæ сыбырттæй. (Дзасохты Музафер)*

Тексты цуæгтæ.

Стыр текст арæзт вæййы параграфтæй, сæргæндтæй, хæйттæй. Фæлæ текстыл нымад у уацмысæй скъуыддзаг дæр, уæлдæр цы миниуджытыл дзырдтам, уыдон дзы куы уой, уæд. Текст арæзт вæййы иу хъуыдыйадæй дæр, цалдæр хъуыдыйадæй дæр, цалдæр абзацæй дæр, кæрæдзимæ сæ мидисмæ гæсгæ æмæ грамматикон æгъдауæй (мивдисджыты формæтæй, номивджытæй, бæттæгтæй, бавæргæ дзырдтæй, синонимтæй æ.æнд.) баст куы уой, уæд.

Тексты ныхас цауыл цауы, уый хуыйны йæ *тема*. Хатгай уацмысы сæргонд комкоммæ баст ваййы темæимæ («Бирæгъ æмæ хърихъупп»). Бирæ уацмысты ваййы иу нæ, фæлæ цалдæр темæйы. Уацмысы мидис кæддæриддæр йæ темæйæ уæрæхдæр ваййы æмæ февдисы авторы ахаст темæ.

Иумæйаг темæйы къаддæр хай хуыйны *микротема*, цы тексты æргомгонд цауы, уый та – микротекст. Микротема æвдисæг хуыдыйæдтæ аразынц *абзац*.

Дзырд «абзац»-æн ис дыууæ нысаниуæджы: 1) рæнхъы райдайæны уæгъд бынат, «сырх рæнхъ»; 2) дыууæ ахæм «сырх рæнхъы» æхсæн цы тексты хай ис, уый.

Абзацы нысаниуæг у микротемæ раргом кæнын, иу микротемæйæ иннæмæ рахизын. Абзацы мидæг хуыдыйæдтæ кæрæдзиимæ æнгом баст сты логикон æмæ грамматикон æгъдауæй. Алы абзац дæр æвдисы архайды райрæзты бæлвырд этап, предметы æрфысты цавæрдæр миниуæг, хицæн хуыды æ.а.д.

Абзац арæзт ваййы иу кæнæ цалдæр хуыдыйадæй. Алы абзацы дæр сæйраг мидис æвдисы фыццаг хуыдыйад, иннæтæ та йын æмбарын кæнынц, бæлвырддæр кæнынц йæ мидис.

Абзацы фыццаг хуыдыйæдтæ хуамæ кæрæдзиимæ баст уой логикон æгъдауæй æмæ æвдисой тексты сæйраг мидис. Ахæм бастдинад дзы куы нæ уа, уæд абзацтæ раст нысангонд не сты.

Текст цы хуыдыйæдтæй арæзт у, уыдон иууылдæр кæрæдзиимæ æмхуызон æнгом баст не сты нæдæр сæ мидисмæ гæсгæ, нæдæр грамматикон æгъдауæй. Ваййы афтæ, æмæ фæд-фæдыл æвæрд цалдæр хуыдыйады иннæтæй æнгомдæр баст ваййынц, иу хуыды раргом кæнынц. Уыдон иумæ аразынц *вазыгджын синтаксисон æнæхъæн* (ВСÆ).

Вазыгджын синтаксисон æнæхъæны мидæг хицæн хуыдыйæдты бастдинады мадзæлттæ сты бæттæгтæ, номивджытæ, фæрсдзырдтæ, бавæргæ дзырдтæ, хуыдыйæдты мидæг дзырдты рæнхъæвæрд, зæгъинагты формæты æмхуызонад, иуæй-иу хуыдыйæдты структурон æнæхъæст-

дзинад, интонаци, стæй, æнæмæнгæй, мидисон бастдинад: алы хуыдыйад дæр æргом кæны, бæлвырддæр кæны, йæ разæй цы хуыдыйад ис, уый мидис.

Тексты мидæг æппæт хуыдыйæдтæ вазыгджын синтаксисон æнæхъæны хайтгæ не сты, ваййы дзы хицæн хуыдыйæдтæ дæр.

Вазыгджын синтаксисон æнæхъæны мидæг хуыдыйæдтæ кæрæдзиимæ баст цауынц лексикон, морфологион æмæ синтаксисон æгъдауæй.

«Лексикон бастдинады мадзæлттæ сты ахæмтæ:

а) цæсгомон номивджытæ (*уый, уыдон, мах, сæ, йæ, йема, сема* æ.æнд.);

æ) амонæн номивджытæ (*уый, уыцы, ай, адон, уыдон* æ.æнд.);

б) номивæгон фæрсдзырдтæ (*уый фæстæ, стæй, уæд, уым, афтæмæй* æ.æнд.);

в) синонимтæ æмæ антонимтæ æ.а.д.

Морфологион бастдинады мадзæлттæй пайдагонд цауы зæгъинаг-мивдисджыты формæты æмхуызондзинадæй, фæрссагмитæй, фæрсдзырдтæй æмæ æндæртæй.

Синтаксисон бастдинады фæрæзтыл нымад сты дзырдты æмхуызон рæнхъæвæрд æмæ хуыдыйæдты структурон арæзты иудзинад. Уымæй уæлдай ма синтаксисон бастдинад æххæстгонд цауы бабæтгæ æмæ домгæ бастдинадты бæттæгтæй, бавæргæ дзырдтæ æмæ дзырдбæстытæй æ.æнд.»

Вазыгджын синтаксисон æнæхъæнтæ аразæг хуыдыйæдтæ кæрæдзиимæ куыд баст сты, уымæ гæсгæ ацы иуæгтæ дих кæнынц æртæ къордыл: цæгон, параллелон æмæ æмхæццæ бастдинадимæ.

Параллелон бастдинад цы хуыдыйæдты æхсæн ис, уыдонæн арæхдæр ваййы æмхуызон дзырдты рæнхъæвæрд, хуыдыйады уæнгтæн – æмхуызон формæтæ, хатгай фæлхатгонд æрцауы хуыдыйады фыццаг дзырд. Параллелон бастдинадæй арæх пайда кæнынц поэзийы: *Ма худт – маен худт, ма хуырма ссыд ма кæуын. Ма цин – маен цин, ма зердæ фестад дур (Хостыхъоты Зина)*. Параллелон бастдинад фæтыхджындæр ваййы бавæргæ дзырдты фæрцы: *фыццаджыдæр, дыккаджы, иуæй,*

иннаемæй; кæнæ фадатон дзырдтæй: галиу-ардыгæй, рахызардыгæй, фыццаг, уый фæстæ æ.а.д.

Цæгон бастдинад параллелон бастдинадæй æнгомдæр у. «ВСÆ-йы цæгон бастдинадимæ хъуыдыйæдтæ тынг æнгом баст вæййынц кæрæдзимæ хъуыдыйæ æмæ сæ грамматикон кондæй». Фыццаг хъуыдыйады сæйраг дзырд дыккаджы ивд æрцауы синонимæй кæнæ номивæгæй кæнæ та бынтондæр цухгонд æрцауы (æмæ уæд дыккаг хъуыдыйад вæййы контекстуалон æнæххæст); кæнæ та хъуыдыйады цавæрдæр уæнг фæлхатгонд æрцауы. Фæрсæй-фæрстæм æвæрд хъуыдыйæдты зæгъинагтæн арæхдæр вæййы æмхуызон грамматикон формæтæ (афон, хуыз). 1) Сæтæг изæр. 2) Арвыл хуртуану апырх сты стъалытæ. 3) Кæрæдзимæ сæ цæстытæ цингæнгæ фæныккъл-фæныккъл кæныны. 4) Мæй сæм дзаг цæстытæй худы. 5) Алкæй дæр сæ йæ дæллагхъуыр æрбакæнынмæ хъавы (Черчесты Хъасболат). Ацы скъуыддзадзы дыккаг хъуыдыйады сæйраг дзырд стъалытæ æртыккаджы цухгонд æрцыдис, цыппæрæм æмæ фæндзæм хъуыдыйæдты та йæ бæсты æмбæлынц номивджытæ сæм, сæ. Цыппæрæм хъуыдыйады сæйраг дзырд у мæй, фæндзæм хъуыдыйады уый цухгонд æрцыдис (хъуыдыйад у æнæххæст). Дыккаг æмæ æртыккаг, цыппæрæм æмæ фæндзæм хъуыдыйæдты зæгъинагтæн ис æмхуызон грамматикон формæтæ, сты хъуыдыйады æмхуызон уæнгты хуызæн. Афтамæй ацы скъуыддзадзы ис лексикон фæлхаткæнынад: стъалытæ – сæм, сæ; грамматикон фæлхаткæнынад: апырх сты – фæныккъл-фæныккъл кæныны, худы – дæллагхъуыр æрбакæнынмæ хъавы; семантикон æмæ ассоциативон бастдинадтæ: арв – стъалытæ – мæй.

Тексты мидæг фылдæр хатт æмбæлынц бастдинады дыууæ хуызы дæр – цæгон æмæ параллелон, ома дзы вæййы æмхæцца бастдинад.

Тексты хуызтæ сты *æрфыст, таурæгъ, тæрхон*. Алы хуызæн дæр ис йæхи хицæндинадтæ. Зæгъæм, *таурæгъон ныхас* у исты цауы тыххæй радзырд. Сæйрагдæр дзы у сюжеты, архайды райхæлды равдыст.

Дæнцæгæн æрхæссæм Джыккайты Шамилы таурæгъ (цыбыргондæй) «Зæхх æмæ сыгъзæрин»:

Саксты историйы ис, мах æхсызгон чи хъæуы, ахæм хабар. Сакстæ наутыл цыдысты Эльбæйы былтæм. Ам цардысты турингтæ. Бадзырдмæ гæсгæ сакстæн бар уыд, сæ бон цы у, уый æлхæнын æмæ уæй кæнын.

Уæд сакстæй иу дæргъæлвæст лæппу æрæмбырд кодта, йæ хионтæм сыгъзæринæй цы дзаумæттæ баззад, уыдон, йæ уæла сæ æрцауыгъта æмæ рахызти сурмæ. Йæ размæ фæци иу туринг æмæ йæ фæрсы:

– Гъей, дæргъындзæг, дæ лыстæг къубалыл уыйбæрц сыгъзæрин цы монцæн хъæуы?

– Агурын сын æлхæнæг, – зæгъы сакс. – Æндæр, сыдæй куы маелин, уæд сыгъзæрин-фæлыстæй нæ цæуин.

Туринг сæй бафарста аргъæй.

– Аргъыл нæ дзурдзынæн, – зæгъы сакс. – Цы мын радтай, уый райсдзынæн æхсызгонæй.

Туринг йæхинымæр лæппуыыл худы, сыджыты обаумæ амоны æмæ йæ фæрсы:

– Куыд дæм фæкæсдзæн, ацы быронæй дын дæ дзыпп куы байдзаг кæнон, уæд?

Сакс айтæ-уйтæ нал акодта, фæлаæ йæ дзыпп бадардта æлхæнæгмæ. Райста сыджыт, радта сыгъзæрин.

Турингтæ цин кæныны: сæ лæг æдылы саксы асайдта! Лæг дæр йæхицæй ныббуц и: йæ къухы бафтыд бирæ хæзнатæ хуыцауы лæвар.

Уыйхыгъд сакстæ хъыг кæныны æмæ сæ сæртæ хойыны: сөнæсæрфат сын сæ сыгъзæрин доны бакалдта. Уый сæ дзурын нал суагъта æмæ зæгъы:

– Йæхи лæг чи хоны, æхсар кæмæ ис, уыдон мæ фæдыл рацауæнт. Уæд фендзыстут, æрра ми пайда куыд хæссы, уый.

Сакстæ гуырысхо кæныны, фæлаæ уæд-дæр, бафæлварæм сæй, зæгъгæ, йæ фæстæ араст вæййыны. Уый цауы турингты быдыры, йæ дзыппæй уырзгай исы сыджыт æмæ йæ зæры зæххыл, афтæмæй дæрдтыл сэрзылд æмæ æрцахста уæрæх тъæпæнтæ. Сакстæ дзы скодтой рæсæнуат æмæ дзы æрæвæрдтой цатыртæ.

Турингтæ уый куы федтой, уæд сæ стыр маст бацыди. Минæвæрттæ сæм рарвыстой, бадзырд цæмæн халут, зæгъгæ. Сакстæ сын сæ зæрдыл æрлæууын кодтой сæ лæппуы хабар æмæ загътой:

– Мах фидар хæцæм бадзырдыл, фидыд нæ халæм. Фæлæ, сыгъзæринай цы зæхх балхæдтам, уый нæ исбон у. Фидыд чи хала, уымай та нæ зæхх хъахъхъæндзыстæм æхсар æмæ хотыхæй.

Турингтæ базыдтой сæ уавæр. Æлгъысты хай фæкодтой æнæхайыр саксойнаг сыгъзæрин. Пайдайы æфсон зынаргъ зæхх знаджы хай чи бакодта, уый та æмдзыхæй схуыдтой сæ сафæг.

Уыйадыл зæхх сакстæн базади.

Æрфысты нысан та у дзырдты фæрцы исты фæзынд равдисын, йæ миниуджытæ йын ранымайын. Æрфыст у дзырдты фæрцы цавæрдæр фæзынды, предметы сæйраг миниуджыты равдыст. Пейзажы æрфысты æвдыст ваййы бæлæсты, арвы, цæугæдоны, кæрдæджы æмæ æндæрты æддаг бакаст; портретон æрфысты – ас, кар, цæстæнгас, мидбылхудт, адæймаджы мидуавæр; исты механизмы æрфысты æмбæлынц йæ нысаны, йæ функциты, йæ хæйтты тыххæй хъусынгæнинагтæ. Æрфысты нысан – чыныгкæсæгæн (кæнæ хъусæгæн) йæ цæстытыл предмет кæнæ фæзынд ауайын кæнын. Æрфыстæн характерон у ахæм композицион арæзт: 1) предметы (фæзынды) тыххæй иумæйаг æмбарынад, 2) йæ хицæн миниуджытæ; 3) авторы хатдзæг.

Æрфысты арæх пайда кæнынц предметы миниуджытæ, æууæлтæ æвдисæг дзырдтæй. Зынгæ бынат дзы ахсынц алыхуызон бæрæггæнæнтæ, æнæххæст æмæ номхуындон хъуыдыйæдтæ.

Ныхасы нал фæбады, куывдтæм нал фæцæуы, адамы рæнхъы нал фендзынаг Бурсæгаты Баймæты. Æнæнымæц азтæ уæззау нъæззыйау тасын кæнынц зæронд уæхсчыты зæхмæ. Нал уромынц домд лæдзджытæ-къæхтæ уыцы уæз, æртæстытæ кæнынц, æмæ къухтæ нындæгъдысты æртыккаг къахыл – тæгæр къокъоци лæдзæгыл. Æмпылдæнцъылдтæ у цæсгом, къæдзæхы скъуыдтау, ацу æмæ базон, кæд фæзындысты – сырхбын сæ былты æмæ

чъизи тарбын сæ арфы – ацы æнцъылдтæ зæронд Баймæты цæсгомыл: дæс азы размæ æви сæдæ азы размæ?

Нал цæуы адамы æмгæрон зæронд Баймæт, сæрхызт у сæ хъæуæй зæронд, йæ фыдæлты мæсыг куыд у, афтæ. Царды ивæнты раджы, чи йæ зоны, кæд фæци йæ рæстæг æмæ йæм æнæкæрон дард у ныры дуг, ныры царды фæлтæр. <...>

Мæсыджы фарсмæ куы схæццæ кæны, уæд рабады уым цъæх нæудзармыл æмæ суанг изæрмæ нал сызмæлы йæ бынатæй зæронд Баймæт. Æмæ нал равзардзынаг уæд Баймæты йæ фыдæлты мæсыгæй. Æрлæбырд фысдзармæй зæронд худы фахс мæсыджы фахсау. Зæронд кæрцы скъуыдтæй æддæмæ рафæлдæхт æууад хъуын, мæсыджы фæхстыл хъуынайау. Фæгуыбыр астæу, мæсыджы æнцойы 'рдæм, Уырысы паддзахы сармадзанти цæфтæй мæсыг куыд фæцудыдта размæ – цыма алидзынмæ хъавыд æмæ йын нал бантыст. Æмæ æрмæст иу æндæриуæг ис адæймаг-мæсыгæй дур мæсыджы 'хсæн, – уый Баймæты зæронд æууад æфсæртæ, никуы банцадысты уыдон бонсауизæрмæ сæ уæззау æууылынаг. Зæронд галы 'фсæртау уыдон зивæггæнæгæй æууылыны æмæ æууылыны сыф тамако æмæ лæмарынц морæ сæт фæздæгæй æмæ рæстæгæй сморæгъуыз зачъетыл (Беджызаты Чермен).

Хатгай уыцы иу текст – уæлдайдæр аивадон уацмысы – баиу ваййынц таурæгъ æмæ æрфысты миниуджытæ. Уацмыс райдайы æрдзы нывы, адæймаджы æддаг бакасты, исты фæзынды æрфыстæй, стæй рæхизы таурæгъмæ – бæлвырд цауы тыххæй ныхасмæ. Æркæсæм дæнцæгмæ: Кавказы хохæн йæ астæу алыг кодта Хъуды комы нарæг, йæ фæрсты уæйгуытау бадынц стыр бæрзонд гæмæх хæхтæ, алырдæм фидар цæстæнгас дæттынц. Хуссар цæгæттæ, къуырфбын лæнчытæ дидинæгæй алы хъулонхуыз æвдисынц. Сæ хорз тæфæй, сæ рæсугъд уындæй лæджы зæрдæ рухс кæны. Урссæр къæдзæхтæ хурыскастæй æвзистау æрттивынц. Сау суадæттæ хæлхæлгæнгæ денджызмæ тындзынц. Нард фосы дзугтæ миты хъæпæнтау урс-урсид дарынц. Ацы дæнæтон бæстыл фæцæйцæу-

гæйæ, лæджы зæрдæ афтæ хорз вæййы, æмæ арвы милтыл йæхи асерфы. Фæлæ сæрд афтæ хорз куыд у, уыйас та зымæг талынг зындон цæраен у, хицæнæй Хъуды комы зымæг мит фылдæр уары, уый тыххæй æмæ цæгатварс тымыгъ Кавказы хохы сæрты миты хъæпæнтæ ингæнмæ калæгау фæкалы, нарæг кæмтты, уæлхох фæзты мит лæджы 'мбæрц ныууары.

Раст Хъуды комы, Арагуыйы донны фарс, иу расугъд уæлхох фæзы царди дыууæ 'фсымæры: Таджи æмæ Дзама. Дыууæ дæр æнæзæнæг уыдысты... (Гæдиаты Секъа)

Текст-тæрхон у дзырдты фæрцы цæвæрдæр хъуыдыйы, идейæйы равдыст. Таурагъон æмæ æрфыстон тексттæй хицæн кæны уымæй, æмæ ам хъуыдыйæдтæ фылдæр хатт вæййынц вазыгджынгонд, арæх дзы æмбæлынц иртæстгонд уæнгтæ; йæ лексикайæн характерон сты абстрактон æмбарындтæ æвдисæг дзырдтæ. Тæрхон у ныхасы иттæг вазыгджын хуыз: цæмæй искай дæ хъуыдыйыл баууæндын кæнай, уый тыххæй зонын хъæуы хъуыды кæнын, логикон æгъдауæй раст хатдзæгтæ кæнын, искай хъуыдыимæ быцæу кæнын.

Текст-тæрхон арæхдæр арæзт вæййы æртæ хайæ: 1) тезис (загъд æрцæуы цæвæрдæр хъуыды); 2) ацы хъуыдыйы бæлвырдгæнæн (кæнæ йемæ быцæу), ома аргументтæ; 3) хатдзæг, кæнæ кæронбæттæн. Аргументтæ вæййынц цалдæр, æнæмæнг – дæнцæгтимæ, кæрæдзийæ хицæнгонд цæуынц дзырдтæ кæнæ цифрæты фæрцы: *фыццаджыдæр, дыккаджы; а)...*, *æ)...*; 1)..., 2).... Аргументтæ хъуамæ кæрæдзийæ баст уой логикон æмæ граммати-

кон æгъдауæй. Логикон бастдзинад у мидисон бастдзинад: цы факттæй фидар кæнæм нæ хъуыды, уыдон хъуамæ алкæмæн дæр æмбæрстгонд уой. Грамматикон бастдзинад та арæзт цæуы бавæргæ дзырдты фæрцы: *фыццаджыдæр, афтæмæй, уыйадыл, куыд уынæм, афтæмæй æ.æнд.* Ахæм тексты арæх æмбæлынц хъуыдыйæдтæ бæттæгтимæ: *уæддæр, уымæ гæсгæ, уымæн æмæ, фæлæ.*

Зæгъæм:

«Цæмæй ныл ахæм фыдбылыз ма 'рцæуа, уый тыххæй та, мæнмæ гæсгæ, саразын хъæуы иу хуымæтæджы, фæлæ стыр ахъазы хъуыддаг:

Не 'взаг хъуамæ суа нæ кусæнгарз æхсæндзарды æппæт къабæзты дæр – æрвылбонны царды, аивады, политикайы, нæ цин æмæ нæ хъыджы бон, зонадон куысты æмæ периодикон мыхуыры.

Не 'взаг – нæ национ хæзна – хъуамæ суа нæ зæрдæ æмæ нæ зонды дзурæн тых, не скъолаты фыццаг ахуыргæнæн фæрсæз. <...>

Не 'ппæт дæр хъуамæ цæсты гагуый-ау хъахъхъæнæм не 'взаджы грамматикон арæзты æгъдæуттæ æмæ стилистикон традицтæ, дзырдтæй пайда кæнынны, хъуыды æмæ æнкъарæн æвдисыны (нывæндыны, фæлдисыны) фæтк» (Нафи).

Литературæ:

1. Джусойты К.Г., Дзодзыккаты З.Б., Цопанты Р.Г. Нырыккон ирон æвзаг. – Дзæуджыхъæу, 2005. 291 ф.

2. Майрæмышъуаты Ф.А. Тексты иумæйаг æвзæрст 10-11 кълæсты. – Дзæуджыхъæу, 2010. 7-8 ф.

*Газдарова А.Х.,
канд. фил. н., доцент СОГУ
имени К.Л. Хетагурова*

ТРАНСФОРМАЦИЯ НАРТСКОГО ЭПОСА В ОСЕТИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Нартский эпос осетин – плод творческого гения народа. Его духом пропитана вся жизнь потомков творцов Нартиады. Нартские сказания – истоки всей нашей культуры и духовности, в них воплощена наша история и народная философия. Этим и обусловлено бережное отношение народа к своему величайшему творению. «Песню о нартах, – писал доктор Пфафф в 70-х годах XIX века, – осетин слушает до сих пор с таким же благоговением, как мы, европейцы, – Евангелие» [7:167]. На рубеже тысячелетий осетин, к сожалению, песнь о нартах в основном не слушает, а читает. Но эпос не теряет своей жизненности и продолжает оказывать благотворное влияние на развитие национальной культуры Осетии.

Поэтическое творчество народа является началом словесности, источником художественной литературы. Верность данного заключения подтверждается всей историей осетинской литературы, которая, по словам Нафи Джусойты, «выросла на почве народного творчества» [9:13].

Взаимосвязи осетинского фольклора и письменной литературы в науке освещаются давно и успешно. Им посвящены отдельные статьи и монографические исследования. Однако, на наш взгляд, данная тема является сложной, многоплановой и неисчерпаемой. Многие ее аспекты становятся актуальными проблемами как фольклористики, так и литературоведения. Об этом говорят теоретические дискуссии 70-80-х годов прошлого века, которые выявили две тенденции в решении данного вопроса. Определенная часть литераторов стала на путь отрицания использования фольклора

и его традиций в современном искусстве. Другая часть ученых и писателей подходит к этому вопросу более взвешенно и утверждает плодотворность обращения к художественному опыту народа. Их мнение удачно обобщил Е. Осетров: «Устное народное творчество и сегодня, как и вчера, сильно живым бытованием. Оно и ныне столько же искусство, сколько явление живой жизни» [8:55].

Из всех жанров фольклора эпос оказал и оказывает наиболее интенсивное воздействие на развитие осетинской литературы. Традиции использования этики и эстетики народного эпоса восходят к творчеству великого Коста Хетагурова. Поэт, выразитель передовых идей своего времени, широко и всесторонне использовал нравственный и художественный опыт народа, величайшего творца и мыслителя. Коста умело применял языковые богатства нартского эпоса. Хетагуров новатор в осетинской поэзии, он не пользовался готовыми поэтическими формами, размерами и ритмом народного творчества, он подходил к ней творчески. По мотивам нартского эпоса он написал ряд замечательных поэтических произведений, среди которых самое видное место занимает поэма «На кладбище».

Положив в основу поэмы нартское сказание «Сослан в стране мертвых», Коста целиком берет из эпоса основную идею народного произведения – осуждение людских пороков (несправедливость, зло, жадность, аморальные поступки) с одной стороны, и восхваление справедливости, добра, щедрости и гостеприимства – с другой. Примером творческой обработки сю-

жетов эпоса могут служить стихотворение Коста «Фсати», поэмы «Кто ты?», «Хетаг» и другие.

Кроме Коста к нартскому эпосу обращались и другие поэты и писатели Осетии.

Александр Кубалов собрал и обработал большое количество нартских сказаний, изложив их на осетинском и русском языках. А. Кубалов воссоздал богатырские образы нартов. Он широко использовал эпитеты и сравнения нартского эпоса.

Традиции нартского эпоса – предпочтение простых предложений сложным, динамика действия, короткое, но яркое описание картины, пейзажа, портрета; почти полное отсутствие глубокого психологизма в поступках действующих лиц, пользование гиперболизмами, меткими сравнениями и эпитетами – нашли самое широкое отражение в творчестве Сека Гадиева.

Георгий Малиев по мотивам нартского эпоса создал поэму «Симд Нартов», где ярко нарисовал образ храбрейшего среди Нартов – Батрадза.

К эпосу обращаются и драматурги, особенно в годы войны. Так, в пьесе «Нарт Сырдон» Д. Туаева даются образы нартов: Урузмага, Сослана, Хамыца, образ врага нартов Мукара и других. В центре всех событий пьесы стоит Сырдон, который выступает не только как коварный человек, но и как мудрый советчик нартов и обличитель их пороков.

К. Казбеков и В. Корзун главным героем своей пьесы сделали Батрадза. Нарт Батрадз борется за справедливость против постоянных врагов нартов – уаигов. Батрадз освобождает нартского старца Уона, которого уаиг сделал своим пастухом. Наряду с образом Батрадза, в пьесе К. Казбекова и В. Корзуна созданы также другие образы героев нартского эпоса.

В. Каиров в основу своей пьесы положил сказание о любви Ацамаза к Агунде и его борьбе с насильником Таром.

Идеи, мотивы и образы эпоса естественно входят в плоть и кровь осетинской литературы. Однако нужно иметь в виду, что освоение эстетического опыта фольклора писателями разных эпох и поколений про-

исходит на различных уровнях художественного творчества.

Возможности использования мотивов и образов эпоса неограниченны. К ним обращаются писатели разных идейно-эстетических направлений и творческих методов, создающие произведения как нравственно-философского характера, так и социального звучания. Характерными в этом отношении являются поэмы современных авторов Ахсара Кодзати и Шамиля Джикаева.

Поэма А. Кодзати «Двенадцатиструнная» основана на мотиве создания осетинской арфы, ставшей символом искусства и национальной самобытности. Сказание «Как появился фандыр» – одно из трагических и возвышенных творений человечества. Поэт воспевает дух и величие творчества, добрые деяния человека, высокие цели его жизни и назначения.

Поэма Ш. Джикаева «Цветной сон» создавалась на рубеже 80-90-х годов. В ней отблеском пожара и кровавых событий отразились тревоги нашего смутного времени. Мифический герой эпоса, хитроумный Сырдон, волею рока оказался в современном городе. Бывалый нарт, прошедший сквозь огонь и воду, поражен негативными проявлениями жизни людей конца двадцатого столетия. Чудовищная жестокость, безнравственность, бездуховность – вот то зло, которое не приемлет даже «злой гений нартов», воплотивший в себе «коварство неба и хитрость земли». Поэма завершается страстной молитвой Сырдона с просьбой вернуться из ада земного в царство мертвых. Контрастом эпического прошлого и современной цивилизации автор глубоко вскрывает язвы нашего времени, пагубные последствия урбанизации и социальных противоречий.

В конце 1970-х годов в осетинской прозе появились новые художественные формы, произведения, которые выросли на основе мифологии и эпоса. Первым из них был роман Нафи Джусойты «Слезы Сырдона» (1979 г.). В основу романа положены сюжеты эпоса «Нарты». Но писатель в определенной мере опирался и на опыт миро-

вой литературы, на традиции современной интерпретации легенды и мифа. Отражая современную действительность в зеркале мифа или сказания, осетинский писатель не мог пройти мимо таких явлений литературы XX века, как «Иосиф и его братья» Томаса Манна, «Загадка Прометея» Лайоша Мештерхази и др.

Роман «Слезы Сырдона» вызвал горячие споры и противоположные суждения. Возникает вопрос о том, оправданно ли обращение современного писателя к фольклору и его традициям, правомерна ли интерпретация мифа и легенды в духе проблем современной действительности.

Казалось странным, зачем Нафи Григорьевичу Джусойты, писателю высокого творческого и нравственного потенциала, остро переживающему все боли времени, пытающемуся активно способствовать улучшению сегодняшней жизни народа, понадобилось углубляться в отвлеченный мир мифов. На этот вопрос можно ответить словами известного ученого А. Бочарова: «Причины тяготения к мифу... общественная потребность найти в бурно меняющемся мире стабильные, опорные ценности, ориентиры; разобраться в характере и перспективах борьбы добра и зла» [3]. Именно боль и тревоги уходящего века привели осетинского романиста к сюжетам эпоса, где во весь рост встает трагическая фигура Сырдона, создателя фандыра (арфы), творческого и умного человека, но одинокого, униженного и оскорбленного.

Тема Сырдона – злободневная тема XX века. Трагический персонаж эпоса, можно сказать, является «героем нашего времени», и понимать это надо не в символическом смысле слова. Речь идет о том, что в героях романа есть многое из того, что характерно для людей нашего времени. Это, прежде всего, относится к поступкам тех персонажей, которые странным образом похожи на сильных мира сего. Автор стремится показать определенную взаимосвязь между тем, что происходило в то отдаленное время, и тем, что происходит у нас на глазах. И поэтому тема Сырдона – тема наших дней.

Образ Сырдона в эпосе – сложный, противоречивый. В. Абаев говорит о нем: «Имя его стало нарицательным для обозначения хитрого и ловкого пройдохи, способного на всякие козни, но в трудную минуту умеющего выручить себя и других своей изобретательностью... В нем нет ничего от героического духа Сослана и Батрадза. Его главное орудие – это язык, острый, ядовитый и беспощадный, вносящий повсюду раздор и вражду. Это оружие оказывается зачастую более опасным и разрушительным, чем мечи и стрелы сильнейших Нартов» [1:192-193]. Отрицательные черты Сырдона отмечает и Жорж Дюмезиль: «Вредность его проявляется на тысячу ладов: жестокие насмешки и оскорбления по поводу общих и личных несчастий, злорадное удовольствие предсказывать грядущие беды, давать пагубные советы (хотя все же Сырдон никогда не выступает на стороне великанов против Нартов). Он зачинщик и подстрекатель всякого рода ссор. Злоба толкает его на легкомысленные и преступные проделки, после которых он подчас насилу уносит ноги» [5:92-93].

Но в то же время Сырдон – яркая личность, притом личность творческая. С его именем связано создание фандыра, символа музыки и поэзии, символа творчества. За свои проделки он наказан. «Скорбь выvyšает и облагораживает даже злодеев, – пишет В.И. Абаев, – мы видим, что в эту ужасную минуту Сырдон вырастает перед нами в яркую и трагическую фигуру, внушающую невольное уважение. Он делает арфу...» [1:196]. Благодаря этому дару он стал полноправным человеком среди Нартов. В некоторых сказаниях Сырдон выступает как летописец жизни и деяний Нартов [6:11]. Нартоведы по праву утверждают, что Сырдон является одним из любимых героев эпоса, что он не менее популярен, чем знаменитые Нарты.

Внимание писателя привлекли позитивные стороны образа Сырдона, его интересовала судьба творца и мыслителя в обществе, основанном на праве сильного и богатого. Он высветил в деяниях и в характере Сырдона именно творческое начало.

Основное, и это отметили критики романа Нафи Джусойты, это то, что персонажи романа не похожи на героев эпоса и даже резко противоположны им. Но сам народ не создал героев эпоса идеальными. Писатель только сделал более очевидными их отрицательные черты, ибо у него были совершенно иные идейно-художественные цели и задачи, чем у творцов эпоса и народных сказителей, он создавал не героическое сказание, а современный социально-философский роман. Поэтому его образы во многом отличаются от образов эпоса.

Одним из основных и наиболее архаичных в нартовском эпосе является образ Сатаны [10:104]. В.И. Абаев называет этот образ «самым замечательным в эпосе». «Сатана, – говорит он, – истинная мать народа, центр и сосредоточие нартовского мира... Без ее участия и совета не обходится ни одно знаменательное событие...». «Наша хозяйка – Сатана» – это высшая похвала женщине в устах осетина...» [2:22]. И в сюжете романа она играет одну из главных ролей. Ее образ во многом послужил автору для раскрытия и решения поставленных задач.

Сатана в романе не наделена ни одной положительной чертой. В семейной жизни Сатана не придерживается строгих правил (данный мотив звучит и в эпосе, но там он большой роли не играет, теряется между ее положительными качествами). В ее облике превалирует не доброта и женственность, а грубость и злость, отсутствие женского начала... Через описание Сатаны писатель раскрывает сущность власти и деспотизма, показывает разрушительную силу ненависти и зла. Перед нами не мать народа, а нартовская Беллона – богиня вражды и войны.

В романе воссозданы образы и других нартов в соответствии с авторской концепцией исторической эпохи. Так, Сослан лишен «солнечных черт», за ним не числится ни одного благородного поступка. Он с детства наделен разбойничьими задатками, его натура – это натура кровожадного хищника. Верно заметила А. Хадарцева, что «по мере взросления его отрицательные черты

умножаются и он становится профессиональным убийцей. Он человек войны, но не рыцарь». Он воплощение эгоизма и своекорыстия, он плод общества, в котором культивируются эгоизм и насилие.

«Более или менее лоялен по отношению к эпосу образ Хамица в романе» [10:108], – отмечают исследователи осетинской литературы. Этот нартский богатырь «поменял свое достоинство на волшебный зуб аркыза», при помощи которого он завлекал женщин в свои силки. Волочился за ними, забыв про мужскую, воинскую, богатырскую честь. Когда-то он был мужчиной и в походах, и на ныхасе, и на свадьбе, но когда Сатана подарила ему этот злосчастный зуб, с тех пор все пошло кувырком. Он стал волокитой и чревоугодником, а это всегда противоречило народным представлениям о чести и достоинстве зрелого мужа.

Многие образы эпоса преобразованы автором в значительной мере. Этот процесс обусловлен творческим замыслом писателя. «Образ Урузмага в романе так обезличен, что его могло и вовсе не быть. Сатана сама вполне справилась бы с ролью обоих, потому что, по существу, все решает она сама. Функция Урузмага сводится лишь к тому, чтобы подчеркнуть властность, безапелляционность, разнузданность Сатаны», – пишет А. Хадарцева [10:105]. Именно такой образ нужен был автору для раскрытия внутренней жизни «семьи».

В романе «Слезы Сырдона» образ Батрадза показан таким же идеальным, как и в эпосе. Сам автор романа пишет о нем: «То, что Батрадз у меня остался почти идеальным героем, отвечает концепции романа...» [4]. Батрадз – «рыцарь без страха и упрека». Он благородный, добрый, правдивый нарт. Он отважен, обладает огромной силой, ему не присущи такие черты, как коварство и хитрость, но он честолюбив.

В романе живут и действуют небожители: боги, дауаги, водный дух – мифический отец Сырдона Гагаг. Эти образы даются в романе для того, чтобы сохранить единство эпического мира, расширить художественную значимость созданной картины жизни. В.И. Абаев характеризует Нартов как «дру-

зей богов и друзей природы» [2:231].

Автор, опираясь на традиции эпоса, обогатив мотивы фольклора творческим вымыслом, решил поставленную перед самим собой проблему: показал жизнь эпохи военной демократии, жизнь, полную противоречий, жестоких конфликтов и кровавых сцен. Воображением творца он в форме романа воссоздал мир Нартов, «мир суровых воителей» (В. Абаев) и показал трагедию человека в этом мире зла и насилия.

По мотивам эпоса и преданий создан роман Михаила Булкаты «Седьмое путешествие нарта Сослана». Это роман-размышление о сущности бытия человека, об исторической судьбе народа, о его мудрости и стойкости в водовороте жизни. В сюжете романа органически соединяются эпический сюжет и притча, фантазия и реальность, история и современность. Это замечательное явление осетинской литературы свидетельствует о неограниченных возможностях и способах использования мотивов и образов эпоса, о его неувядаемой идейно-художественной силе – вечном источнике поэтического вдохновения и творческих свершений.

Библиографический список:

1. Абаев В.И. Избранные труды. Владикавказ: Ир, 1990.
2. Абаев В.И. Нартовский эпос осетин // Нарты. Осетинский героический эпос. Кн. 1. М.: Главная редакция восточной литературы, 1990.
3. Бочаров А. Звезда Эмрайна и скорлупа обыденности // Литературная газета. 1978. 26 апреля.
4. Джусойты Н. Эпоха Нартов и «Слезы Сырдона» // Советский Иристон. 1981. 2 июня.
5. Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. М.: Наука, 1976.
6. Ирон адамы сфалдыстад. Дыууæ Томы. Т. 1. Орджоникидзе, 1961.
7. Сборник сведений о Кавказе. Выпуск 1. 1871.
8. Осетров Е. Апология фольклора // Вопросы литературы. 1978. №5.
9. Очерк истории осетинской советской литературы. Орджоникидзе, 1967.
10. Хадарцева А.А. К проблеме фольклора и литературы: на примере романа «Слезы Сырдона» // Литературная Осетия. 1982. №6.

**Майрæмышъуаты Фатимæ,
педагогон наукæты кандидат,
ЦИПУ-йы доцент**

ÆМДЗÆВГÆЙЫЛ КУСЫНЫ МЕТОДИКÆ РÆВДАУÆНДОНЫ

Рæвдауæндонны сабиты ныхасы рæзтыл куысты уæлдай бынат ис æмдзæвгæтæ ахуыр кæнынæн. Сæ фæрцы сабитæм сæвзæры уарзондзинад поэзимæ, базонгæ вæййынц поэзийы жанримæ, фæцалх вæййынц поэтикон уацмыс æнкъарын, æмдзæвгæтæ аив кæсын.

Æмдзæвгæтыл куыстæн стыр ахадын-дзинад ис удварны хъомылады дæр. Поэтикон уацмыс сывæллæттæм хъомыл кæны эстетикон æнкъарæнтæ, æмдзæвгæмæ хъусгæйæ, сывæллон банкъары мадæлон æвзаджы аивдзинад, дзырдаивады тых.

В.Г. Белинский, хъомылгæнджытæм сидгæйæ, фыста: «Читайте детям стихи, пусть ухо их приучится к гармонии родного слова, сердце преисполнится чувством изящного, пусть поэзия действует на них так же, как и музыка».

Æмдзæвгæмæ хъусгæйæ, сывæллон бахауы поэзийы музыкайы уацары, йæхимæ йæ фелвасынц æмдзæвгæйы ритм æмæ рифмæ.

Бирæ сывæллæттæ ирон æвзагыл фыст æмдзæвгæтимæ фыццаг хатт базонгæ вæййынц рæвдауæндонны. Сабиты æмдзæвгæимæ зонгæ кæнгæйæ, хъомылгæнæг хъуамæ архайа дыууæ хъуыддагыл:

– иуæрдыгæй, йæ хъус дара аивадон фæлгонц сывæллæтты цæстытыл ауайын кæнынмæ, уацмысы цы фæзындтæ ис, уыдон бамбарын кæнынмæ;

– иннæрдыгæй та, æмдзæвгæйы поэтикон формæйы фæрцы, ома музыка, ритмы фæрцы, райрæзын кæна сабиты æнкъарæнтæ.

Рæвдауæндонны ахуырты рæстæг кусын хъæуы дыууæ хъуыддагыл дæр. Уымæ æмдзæвгæйыл куыст адихгæнæн ис цалдæр этапыл. Сæ фыццаг у æмдзæвгæ бакæсыны

размæйы куыст. Уацмысимæ базонгæ кæнынны размæ сабиты бацæттæ кæнын хъæуы йæ банкъарынмæ, уымæн та æххуыс сты ахæм архæйдтытæ:

– саразын уацмысы темæимæ баст беседæ;

– бацархайын сабитæм уацмысы сæйраг хъуыдыимæ баст æнкъарæнтæ сæвзæрын кæнын;

– сабитимæ равзарын уацмысы персонажтыл дзурæг базон-базонтæ;

– бакусын предметон нывтимæ, хъазæнтимæ;

– зæрдыл æрлæууын кæнын, уацмысы персонажы (кæнæ персонажты) кой кæм цауы, ахæм æмдзæвгæ, аргъау, мультипликацион киноныв кæнæ зарæг.

Æмдзæвгæ бакæсыны размæ хъомылгæнæг хъуамæ равдиса уацмысы сюжет кæнæ сæйраг хъуыдыимæ баст нывтæ, хъазæнтæ æмæ зæгъа: «Цы æмдзæвгæ уын бакæсдзынæн, уым, цымæ, ацы персонажтæй кæцыйы кой цауы? Куы бакæсон, уæд мын æй зæгъдзыстут. Хъазæн (ныв) мæм æрбадæвдзыстут».

Дыккаг этап у æмдзæвгæ аив каст бакæнын.

Текст бакæсыны фæстæ скæнын хъæуы чысыл паузæ, цæмæй æмдзæвгæйы цаутæ сабиты цæстыты раз фылдæр аззайой, фæлгонцтæ ирдæрæй «феной», бахъуыды сæ кæной.

Паузæйы фæстæ хъомылгæнæг ногæй фехъусын кæны йæ хæслæвæрд: «Цы æмдзæвгæ уын бакастæн, уым ацы персонажтæй кæцыйы кой цауы?»

Дарддæр æххæстгонд цауынц æмдзæвгæ æвзариныл куыстытæ:

1) Цыбыр беседæ уацмысы мидисыл:

– Кæй (цæй) кой цауы æмдзæвгæйы?

- Чи сты архайджытæ?
- Куыд райдыдта æмдзæвгæ?
- Уæ зæрдæмæ тынгдæр цы фæцыдис?

2) Æмдзæвгæ зæрдывæрдæй сахуыр кæныныл куыст.

Уый тыххæй хъомылгæнæг хъуамæ æмдзæвгæ цалдæр хатты радзура, паузæтæ кæнгæйæ, хицæн дзырдтæ æмæ дзырдабæстытыл фонетикон куыст кæнгæйæ.

3) Дарддæр сабитæ хъомылгæнæджы фæстæ дзурынц æмдзæвгæйы рæнхъытæ, хуыздæр кæмæн уайы, уый раздæр, афтæмæй.

4) Æмдзæвгæйыл куыст фæуæн ис хъомылгæнæджы аив кастæй, текстмæ гæсгæ иллюстрацитыл бакусынай, музыкæмæ хъусынай, текстмæ гæсгæ нывтæ кæнынай.

Хицæн ныхасы аккаг у дзырдуатон куыст. Æвзаг ахуыр кæныны методикæйы ног дзырдыл бакусынаен амонинц цалдæр мадзалы:

- дзырд цы предмет (фæзынд) нысан кæны, уыцы предметы ныв равдисын;
- ног дзырд чысыл хъуыдыйады мидæг бавæрын, афтæмæй йæ зæгъын (иннæ дзырдтæ хуамæ уой зонгæ);
- дзырд уырыссаг æвзагмæ ратæлмац кæнын;
- дзырдмæ синоним кæнæ антоним ссарын;
- дзырдмæ æмуидагон дзырдтæ ссарын, бафæрсын, цы сæм ис иумæйагæй.

Æмдзæвгæ бакæсыны размæ хъомылгæнæг хъуамæ скæна дзырдуатон куыст, цы ног дзырдтæ дзы æмбæлы, уйдонимæ. Фонетикон зарядкæйы фæрцы бакусын хъæуы ног дзырдты растдзурынадыл, мырты артикуляцийыл.

Æмдзæвгæйыл хуыздæр бакусынаен æххуыс у рифмæгонд дзырдтæй хъазт. Хъомылгæнæг дзуры æмдзæвгæйы рæнхъ, сывæллон та йæ кæронмæ хъуамæ ахæцца кæна, кæнæ йын йæ фæстаг дзырд зæгъа.

Æмдзæвгæ радзурын кæнæн ис, хъазæнтимæ архайгæйæ, хъазæн хъæбысмæ райсгæйæ. Æмдзæвгæ радзураен ис хъазæнæн (хъазæнмæ кæсгæйæ), кæнæ кæрæдзийæн.

Ахадгæдæрыл нымад у хъомылгæнæ-

джы аив каст. Æнæ уый уацмыс сахуыр кæнæн нæй.

Æмдзæвгæйыл кусгæйæ, æнæмæнг хъуыды кæнын хъæуы ахæм домæныл дæр: æмдзæвгæ цы персонажы (предметы) кой кæны, уый миниуджыты тыххæй сабитæн æнæмæнг радзурын – уый фæрцы банкæрдзысты йæ хицæндзинадтæ, сæ зæрдæтæм сæ райсдзысты æмæ æнцондæрæй фæцалх уыдзысты æмдзæвгæ зæрдывæрдæй аив дзурыныл.

Æмдзæвгæ хуыздæр бахъуыды кæнынæн методикæйы амонинц мнемотаблицæтæ. Иумæйагæй мнемотехникæ у информаци хуыздæр бахъуыды кæныны метод.

Мнемотехникæйы мадзæлттæ сты алыхуызон, зæгъæм фæпайда дзы кæнынц дамгъæты хуызы – дзырд (информаци) раззаг дамгъæтæм гæсгæ бахъуыды кæнын; иннæ хуыз у ассоциативтæй пайда кæнын, ома предмет (дзырд, информаци) истæимæ баргæйæ бахъуыды кæнын; æмдзæвгæ (текст) рифмæтæм гæсгæ бахъуыды кæнын; информаци бахъуыды кæнын, сæ залынад æмхуызон кæмæн у, ахæм дзырдтæм гæсгæ; «метод римской комнаты» – информаци бахъуыды кæнынæн ын йæ цаутæ (дзырдтæ) бæттын (кæнæ абарын), хорз зонгæ цы агъуыст у, уый къуымтимæ (бынæттимæ).

Æмдзæвгæйыл кусгæйæ, пайдагонд цæуы мнемотаблицæтæй – текстмæ гæсгæ арæзт нывтæй. Нывтæм гæсгæ сывæллон йæ зæрдыл хуыздæр бадары æмдзæвгæйы текст.

Зæгъæм, Гусалты Замираты æмдзæвгæ «Авдæны зарæг» ахуыр кæнгæйæ, хъомылгæнæг бацæттæ кæны нывтæ:

*Ахуысс-гъа, ма хъабул, цæй,
Мæтæй фæрвæзон цæмæй.
Дымгæ, хур æмæ царгæс –
Се 'ртæ дæр ысты дæ гæс.
Ахуысс, ахуысс, хъабул, цæй.*

Гусалты Замираты æмдзæвгæ «Зымæг»
мæ гæсгæ бацæттæ кæнæн ис нывтæ:

*Мит ныууарыд хæдзарыл,
Махæн хъармы цуу?
Кæрты астæу бæласыл
Баргъæвст сыррдонцъуу.
Бахæссæм æй мидæмæ,
Уым тæригъæд нæу?
'Равæрæм æй ардзæсты,
'Ркæнæм ын мæнæу.*

Раздæр уал хъомылгæнæг æвдисы, интернеты кæй ссары, кæнæ йæм цæттæйæ чи вæййы, ахæм нывтæ, уый фæстæ фæппайда кæны, сывæллæттæ æмдзæвгæмæ гæсгæ цы нывтæ скæнынц, уыдонæй дæр.

Æмдзæвгæйыл кусгæйæ, хъазты хуызы баххæст кæнæн ис хæстæ: æмдзæвгæмæ сараз дæхи нывтæ; нывтæ раст равæр, цæмæй уыдонмæ гæсгæ æмдзæвгæ радзурæн уа.

Мнемотехникæ хорз æххуыс у къуырийы бонтæ, мæйты нæмттæ бахъуыды кæнынæн (алы мæйы номæн дæр – йæхи ныв).

Равзарæм, Гусалты Замираты æмдзæвгæ «Тæргайгæнаг» бацамонынæн цы куысты хуызтæй спайдагæнæн ис, уыдон дæр.

Æмдзæвгæйыл ахадгæдæрæй бакусынæн раздæр бацамонын хъæуы дзырдтæ: «тæргайгæнаг»; «тæргай кæнын»; бакусын æмбисондыл «Тæргайгæнаджы хай адджын у». Кæд фæзæгъынц афтæ? Сихоры хæрды

рæстæг, тæргæйттæ чи кæны, ахæм сывæллонæн æй зæгъын, æцæг хъазгæмхасæны, цæмæй ма фæхъыг уа. Æмбисонды бындурыл бакæнæн ис хъомыладон куыст дæр.

Дзырд «хай» амонгæйæ, хъомылгæнæг дзырды: «Нæ фæткъуы хæйттыл адих кæнæм. Ацы хай дæуæн, ацы хай Зæринæйæн. Къафеттæ бахай кæнæм. Фæхай дзы кæн де 'мбæлттæн». (Йæ гуырæнбон кæмæн у, уыцы сабиимæ дзыргæйæ)

«Бустæ кæнын цы у? Хорз у бустæ кæнын? Мадыл бустæ кæнæн нæй. Стæй хистæртыл. Бустæ чи кæны, уый æнæгъдау хонынц». Бацамонын дзырд «мисын». Ацы дзырдимæ базонгæ вæййынц темæ «Ирон хæринагтæ» ахуыр кæнгæйæ дæр.

Дзырд «тъизын». Афтæ фæдзурынц, æнæхъуаджы (æнæ аххосæй) чи фæкæуы, ахæмæн.

Дзырдуатон куыст ахадгæдæрæй кæнынæн пайдайæг у ахæм зæрдылдарæн. Цæмæй сабитæ æмдзæвгæйы дзырдтæ хуыздæр бахъуыды кæной, уый тыххæй сæ хъæуы рагацау раттын. Хъомылгæнæг рагацау сбæрæг кæны, цы æмдзæвгæйыл кусдзæни, уый æмæ йын йæ лексикайыл кусын райдайы системон æгъдауæй. Уавæр куы амона, уæд дзырдтæй пайда кæны, сабиты раз сæ дзырды, се 'ргом сæм здахы.

Цæрагойтыл фыст æмдзæвгæтыл ахадгæдæрæй бакусынæн æххуыс сты цæсгæмттæм гæсгæ хъæзтытæ. Зæгъæм, Гусалты Замираты æмдзæвгæ «Гогыз» амонгæйæ, спайдагæнæн ис хъазтæй: «Гогыз кафын нæ зоны!» Сабитæ радыгай архайынц гогызы ролы. Сабийыл – фæрдгуйтæ, йæ къухтæ фæйнардæм сисы æмæ кафы. Иннæтæ йын æмдзæгъд кæнынц. Ацы хъазты фæстæ æмбæлы æмдзæвгæмæ байхъусын:

*Гогыз фæрдгуйтæ æркодта,
Къæхтæ зæххыл рæвдз æрхоста,
Кафы, кафы, кафы.
Пух базыртæ зæххыл хафы.
Кафаг гогыз – нæй йын аргъ, –
Диссаджы хæдзарон маргъ.*

Хозиты Макары æмдзæвгæ «Уызынби» ахуыр кæнгæйæ, спайдагæнæн ис предметон æмæ сюжетон нывтæй.

Беседæйы фæрстытæ:

– Цавæр цæрагойты кой цæуы æмдзæвгæйы? (предметон нывтæй равзарын)

– Цавæр цæрагойтыл амбæлд уызынби? Чи йæ бахъуыды кодта?

– Цы акъæмс кодта? Уидзгæ та цытæ ракодта? Бырсгæ та кæй акодта?

Ацы фæрстытæ феххуыс уыдзысты архайдтыты нæмттæ хуыздæр бахъуыды кæнынæн дæр.

*Судзин кæрцы сахъ Уызынби
Хъæды рабынаей æрзынди.
Тулдз къодахы аууоны
Акъæмс кодта уаллоны.*

*Риу фæйнаердæм айтыгъта,
Сæтæлджыты рауыгъта.
Бирæ сты йæ куыстытæ,
«Абырста» цъæх мысты дæр.*

*Æрх-дзыппы, кæс, амбæхсти,
Цард – царынаен. Сарæхсти!*

Предметон нывтæ (кæнæ хъазæнтæ) æвдисгæйæ, хъомылгæнæг фæрсы:

– Уызынæн бирæ хъæуы мысты абырсынæн? Чи сæ у стырдар?

– Цавæр у уызынби? Куыд æй схонæн ис? (æгъатыр, фыдзæрдæ; гуыбындзæл – бирæ хæры)

– Уызынби кæм цæры? Цы хæры? Цы пайда у æрдзæн?

Дарддæр равзарæн ис æмбисæндтæ уызыны тыххæй.

Уызын æмæ хоргалм

Уызынæн йæ хæдзар уарыны дон аласта. Хоргалм ын фæтæригъæд кодта æмæ йæ рæстæгмæ цæрынмæ æрбауагъта. Бонтæ цыдысты, уызын хоргалмы хæдзарæй цæуынвæнд нал кодта. Хоргалмы лæппынтæ сæхицæн бынат нал ардтой – уызыны судзинтæ сæ хыгдардтой æппыназдзух.

Уæд хоргалм загъта уызынæн: «Æз дæ ардæм æрбауагътон рæстæгмæ. Ныр дæ судзинтæй мæ лæппынты бон нал у, æмæ дæ курын, ардыгæй ацу». Уызын загъта: «Кæд искæмæй исты риссы, уæд ацæуæд. Мæнæн ам дæр æвзæр нæу».

Рæдау уызын

Цардис тынг хæларзæрдæ уызын. Никамæн ницы æвгъау кодта. Уыдис тынг рæдау. Суанг ма йæ кæрцы судзинтæ дæр байуæрста хъæды цæрагойтæн: кæй йæ кæрц æмпъузынæн хъуыд, кæй та – зымæгмæ дыргътæй хæлттæ кæнынмæ.

Уалынмæ ралæууыд зымæг. Тынг уазал уыдис уызынæн æнæ йæ кæрц. Ихæн æмæ æххормагæй марди. Фæлæ йыл ахæм рæстæг бирæ нæ ахаста.

Иу бон ын йæ дуар чидæр æрбахоста. «Уызын, хæдзары дæ? Ай дын мæ лæвар», – æрбадзырдта йæм дуарæй æхсæрсæттæг. Дуары раз фæвзæрд йæ судзин зокъоты халимæ. Афтæ йын иннæ сырдтæ дæр йæ судзинтæ хуынтимæ хæссын райдыдтой. Чи йын фæткъуытæ хаста, чи – гагадыргътæ, чи – та уырыдзытæ. Уызын йæ хъарм кæрцы йæхи æрбатыхта. Йæ зымæг алцæмæй æххæстæй арвыста.

– Цавæр фæзминаг миниуджытæй хайджын у уызын? Куыд фæзæгъынц уызыны хуызæн адаймагæй?

– Абарут дыууæ уызыны. Кæцы дзы уæ зæрдæмæ фæцыд? Цæмæн?

Фиппаинаг: текстты бындурыл сывæлæттимæ саразæн ис цæсгæмттæм гæсгæ хъæзтытæ.

Цæсгæмттæм гæсгæ ахъазынаен, аив кастыл бакусынæн хорз æххуыс у Хозиты Макары æмдзæвгæ «Тæрхон».

*Даваг Гисы абон
Сабитæ æрцахстой.
Акодта йыл «сау бон» –
Каумæ йæ ныббастой.*

*Гис кæуы, дзыназы:
– Нæй гæнаен, хæларттæ,
Давæггаг хай уарзын,
Райхалут мæ бæттæн.*

*Иу саби уæд дзуры:
– Цици, маенгард, æдзæсгом,
Ды – ызнаг нæ цуры,
Бахордтай дæ цæсгом.*

*Аку уал ам бастæй,
Бамбар уал дæ азым.*

*Мах – хæлæрттæ астæй,
Дæвджыты нæ уарзæм!..*

Беседа:

- Гисы даваг цæмæн хонынц?
- Цы фæдавы Гис?
- Раст бакодтой сабитæ?
- Хæдзары уæ гæды кæмæ ис?
- Уый дæр сусæгæй истытæ адавы?
- Куыд æй бафхæрут? Фæхыл æм кæнут?
- Куыд æм фæзилут?
- Тæригъæд нæу Гис? Цæмæн у тæригъæд?

Гусалты Замираеты æмдзæвгæ «Ма ку, Зарæ» арæст у Агния Бартойы æмдзæвгæ «Мячик»-мæ гæсгæ. Уацмысыл бакусынæн спайдагæнæн ис кукла æмæ пуртийæ. Сывæллон пурти «доны баппæрста», кукла йæ хъæбысмæ райста æмæ йын æмдзæвгæ дзуры:

*Зарæ доны был кæуы,
Арф доны былтыл цæуы.
Катайæ фæйнардæм тоны, –
Бахаудис йæ пурти доны.*

Хъызæнæй спайдагæнæн ис, Гусалты Замираеты æмдзæвгæ «Дыгоппон» амонгæйæ дæр:

*Дыгоппон, дыгоппон,
Æз та дын цы кодтон?
Цæмæн кæсыс дардæй
Мæнмæ ды æнкъардæй?*

*Нæ хæлдтон дæ ахстон,
Дæ цъиуты нæ райстон.
Цы мæм хæссыс маст?
Цы кæныс цъæхахст?!*

Куклаимæ «аныхас кæнынæн» æххуыс у æмдзæвгæ «Гыкы-гыкы-гыкына» дæр. Цæсгæмттæм гæсгæ хъазт саразынæн та – æмдзæвгæ «Кæм уыдыстут?». Зæрдыл æй æрлаууын кæнæн ис аходæны кæнæ сихоры хæрды фæстæ:

*– Сабитæ,
Кæм уыдыстут?
– Нанамæ.
– Цы бахордтам?
– Кас.
Цы банызтам?
Къуымæл.*

*Кас уыд адджын,
Къуымæл – хæрзад.
Бахордтам, банызтам,
Азгъордтам
Нæхимæ тагъд.*

Темæ «Хæдзар, кæрт» равзарынаг хорз æххуыс у Гусалты Замираеты æмдзæвгæ «Диссаджы хæдзар».

*Бæрæгбоны кадæн
Æз мæ фыдымадæн
Сныв кодтон хæдзар.
– Диссаджы лæвар!
Чи йæм хæссы фау –
Рудзгуытæ егъау,
Уардитæ йæ кærты
Батилың сæ сæртæ.*

Нывмæ гæсгæ сабитæ дзурынц:

– Хæдзарæн вайы ... (сæр, рудзгуытæ, дуар, къултæ)

Дзуапп дæттынц фæрстытæн:

– Ацы хæдзарæн цал рудзынджы ис? (нывмæ гæсгæ)

– Кærты цы вайы?

– Цавæр дидинджытæ зайы кærты? (нывмæ гæсгæ сын сæ хуызтæ ранымайын)

– Дидинджытæн ис нæмттæ. Мæнæ уый у уарди-дидинаг. Уырыссагау та цы хуыйны?

– Мæнæ уый та у гуырыл. Уырыссагау – ромашка.

Æрæмбырд кæнæм дидинджыты баст нанайæн. Чи уæ цавæр дидинджытæ æртонид?

– Сныв кæнæм нæ нанатæн хæдзар. Алчи – йæхи нанайæн.

Методистгæй бирæтæ куыд амонынц, афтæмæй рæвдауæндонны сабитæн æмдзæвгæ иумæ дзурын кæнын раст нæу (хоровое заучивание). Методистты хъуыдымæ гæсгæ, иумæ дзургæйæ, зæрдывæрдæй иумæ ахуыр кæнгæйæ, сабитæ нæ ацахсынц æмдзæвгæйы ритм, фехалынц ын йæ рифмæ, нæ сæм фæхæцца вайы йæ хъуыды. Сывæллæттæй иуæй-иутæ та ма фæцалх вайынынц рæнхытæ рæдыдтытимæ дзурынын дæр.

«Читая хором, дети рубят, скандируют стихи, отбивают рифмы, приобретают одну и ту же манеру крикливого бессмысленного

чтения, убивающего всякую индивидуальность», – фыссы Е.И. Тихеева.

Уырыссаг методист Е.А. Флерина куыд нымайы, афтæмæй: «Разучивать стихи надо индивидуально, в противном случае пропадает эстетическая сторона деятельности».

Ахуыргæндты хъуыдытæм ма бафтауæм, æмдзæвгæйыл кусгæйæ, сабитæй иу

ахуырмаæ бирæ домæн кæй нæй – уацмысыл кусын хъæуы 8-10 ахуыры дæргъы, куысты хуызтæ раив-баив кæнгæйæ.

Кæцыдæр ахуыры спайда кæнæн ис цæсгæмтæм гæсгæ хъазтæй, кæцыдæры та – цæстуынгæ æрмагæй, æмæ а.д. Уымæ арæхдæр кæнын хъæуы дзырдутон куыст, уавæр куы амона, уæд сывæллæтты зæрдыл æрлæууын кæнын ног дзырдтæ.

СЕМИНАРТÆ АМÆ ГОМ УРОКТÆ

**Битарты Светланæ,
Гæбуты Неля,
Дзæуджыхъæуы 44-æм скъолайы
ахуыргæнджытæ**

ИРОН ЛИТЕРАТУРÆЙЫ УРОК 9-ÆМ КЪЛАСЫ

Урочы темæ: «Цы уыдзæн нæ фидæн, нæ фæстаг?..»

(Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæ «Ракæс»-мæ гæсгæ)

Урочы хуыз: интегративон.

Урочы нысантæ:

1) уацмысы комплексон анализы бындурыл зæрдыл æрлаууын кæнын грамматикон æрмæг, аивадон мадзæлттæ; уацмысы мидисыл æнцойгæнгæйæ, рагом кæнын æмдзæвгæйы идейæ;

2) ахуыр кæнын царды проблемон уавæртæм хи цæстæнгасæй кæсыныл, хи хуыдытæ æдæрсгæ дзурыныл;

3) гуырын кæнын Райгуырæн бæстæмæ уарзондзинад.

Урочы фæлгонц: Ирыстоны æмæ Уарæсейы æрдзы нывтæ, интерактивон фæйнаг, карточкæтæ, презентацион æрмæджытæ.

Урочы цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг.

1. Хуысы Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæ «Ракæс»-ы бындурыл арæст зарæг; музыкæ – Будгуты Рамазан, зары Цопбойты Рая.

Ахуыргæнæг: Иуахæмы, дам, дын адæм Лæгты дзуармæ æрхатыдысты: «Хуыцауæй

нын ракур, цæмæй нæ алчи йæ мæлæнбон зона».

– Нæ уæ хъæуы уый зонын, – загъта сын Лæгты дзуар, фæлæ йæм адæм нæ байхъуыстой, æмæ сын ракуырда Хуыцауæй мæлæнбон зоныны фæтк.

Уæдæй рацыд бирæ азтæ æмæ Лæгты дзуар рараст, адæмы цард куыд раивта, уый фенынмæ.

Кæсы, æмæ дын иу лæг йæхицæн кæрдæгæй халагъуд аразы.

– Цы ми кæныс уый, хорз лæг?

– Мæнæ хæдзар аразын мæхицæн.

– Æмæ дæ кæрдæгæй конд хæдзар райсоммæ куы ныккæлдзæн, уæд уый циу?

– Æмæ мæн æндæр цæмæ хъæуы? Ахсæв æз мæлгæ кæндзынæн, æмæ мæ фæстæ кæрдæг дæр мауал æрзайæд.

– Хорз нæ зæгъыс, фæрныг, – бакодта ма Лæгты дзуар æмæ рараст хъæумæ.

Хъæуы хистæртæ йæм бацыдысты сæргуыбырæй æмæ йын загътой:

– Хатыр нын бакæн, дæ дзырд ныл æрцыдис... Хуыцау нæ айста мæлæты тас, фæлæ уыйадыл нал ис нæ зæрдæйы фидæны мæт дæр: хъæбул схъомыл кæныныл, хæдзар саразыныл ничиуал хъуыды кæны.

– Нал ис не 'хсæн сомбонны фæлтæртæй æфсæрм дæр. Раздæр алчидæр тарст фæстагæтты раз худинагæй, æмæ æвзæр ми йæ сæрмæ ничи хаста.

– Алчидәр бәллыд фәстагәтты цәсты йә ном скадджын кәнынмә. Ныр сәфтмә цәуәем, әмә дә курәм: баләуу-ма иу хатт Хуыцауы раз минәвар әмә йын зәгъ – ай-сәд фәстәмә нә мәләнбоны зонд!

Ләгты дзуар фәтәригәд кодта адә-мән, зәгъты таурәгъ, бахатыд Хуыцаумә, әмә та сын уый радта ногәй мәләты тас әмә фидәны мәт.

II. Урочы темәйыл куыст

Ахуыргәнәг: Раст у, адәм адәм нал вәй-йынц, адәймаг та – адәймаг, фидәны мәт сә куы нә уа, сә фидәныл куы нә хуыды кәной, уәд. Әмә Кьоста уыцы стыр фарст әрәвәрдта әппәт адәмы раз, цәмәй алчидәр хуыды кодтаид йә нацийы фидәныл:

«Цы уызән нә фидән, нә фәстаг?»

Әмә уәдәй фәстәмә йә адәмы фидәны мәт никуыуал фәхицән Кьостайы зәрдайә. Йә уацмысты се 'ппәты дәр ис уыцы сагъәс.

Кьоста! Ацы номимә баст сты ирон адәймаджы рәсугъддәр бәллицтә, йә сәрыстырдзинад. Цас әмә цас хуыдытә равзәры, ацы ном фехъусгәйә! «Ирон адәмы сәуәхсид», «нә цәугә мәсыг», «нә культурайы астауккаг цәджындрз» – ахәм нәмттәй фәхонынц ирон адәм сә уарзондәр хәбул Хетәгкаты Кьостайы.

Кьоста цардис тызмәг әмә зын рәстәджы. Уыцы уавәрты йә цард әппәтәй дәр сбаста адәмы хысмәтимә. Йе стыр ныфс, йә куырыхон зонд, йе стыр хяру әнәвгәу ләвәрдта әфхәрд дзылләты рәсугъддәр әмә амондджындәр фидәны сәраппонд. Уымән әй афтә тынг уарзтой адәм сәхәдәг дәр әмә-иу уымән хурыскастау бәллыдысты йә фенынмә.

Ахуыргәнәг: Зәгъут-ма, Кьоста Ирыстонәй цал азы иппәрд уыд? (14 азы)

(1870 азы алыгъдысты Лабәмә, 1871-1881 азмә ахуыр кодта Стъараполы гимназы, уый фәстә та Бетъырбухы Аивәдты академийы)

Чысыл проектон куыст:

Ләгәй-ләгмә йә хорз чи зыдта, ахәмтә куыд дзурынц, уымә гәсгә Кьоста «Әппәтәй әххәст ләгәй сыздәхт Уәрәсейә

Ирыстонмә 25-аздыд фидыщджын ләппулаг, дзырдарәхст, цыргъзонд, әппәтмә әвзыгъд – әгъдау раттынмә, зарынмә, кафынмә, нывгәнәг әмә поэт, уәнгрог әмә хяруджын, курдиаты бәрджытә уыд йә алы ныхасыл, йә алы хуыддагыл. Кьәләтәйас, сатәгсау әрттиваг цәстытә йын әвәджиауы әнгәс ләвәрдтой йә цәсгомән. Йә худ-иу куы саста, уәд-иу хуыды куырфәй әркалдысты кьәбәлдзыг сәрыхуынты сау тыфылтә».

Скьолодзау кәсы әмдзәвгә «Ракәс».

Ахуыргәнәг: Ацы рәнхытә уын Кьостайы цардәй цавәр цаутә әрләууын кодтой уә зәрдыл? (*Дзәгъәл мә ныуагъта мә фыд, ...*)

(Поэты сидзәр сабийы бонтә, йә ахуыры азтә Бетъырбухы)

Ахуыргәнәг: Цы уавәры сәййәфта поэт йә уарзон Ирыстон, йә иубәстон адәмы? Цы зәгъты уый тыххәй йәхәдәг?

Дзуапп: Кәд поэт «кәмдәртты әнәсәронәй, әдыхәй, әцәгәлонәй йә уалдзәг әрвыста фыдбонәй», уәддәр бафәрәзтаид йәхи зынтән, йәхи зәрдайы мастән. Фәлә поэт нә быхсы йә адәмы мастән, йә адәмы әфхәрдән. Уымән зәгъты:

«Ерцыдтән... Мәхицәй фыддәр,
Мәгуырай куы ссардтон дәу дәр,
Мә уарзон, мә иубәстон адәм».

Ахуыргәнәг: Әмдзәвгәйы рәнхытәй кәцытә әвдисынц ирддәрәй поэты уарзондзинад йә райгуыраән бәстәмә?

(«Мә цәстысыг донау мызти,
Мә зәрда фырцинәй рызти –
Куы скастән нә цытиджын хәхтәм»).

Ахуыргәнәг: Куыд әмбарут ацы рәнхыты хуыды?

«Ләдгы хуызән ләг нәм – ыстәм,
Бәрәг дәр нә нал ис, цы стәм,
Цы уызән нә фидән, нә фәстаг».

Дзуапп: Поэты зәрда уәлдәй тынгдәр уымән риссы, әмә, йә мәгуыр иубәстон адәмы сәрыл чи рахәца, сә зәрдәты сын сәрибары хуыдытә чи бауадза, ахәм фәтәг сын кәй нәй.

Ахуыргæнаг: Куыд федтам, афтæмæй ацы æмдзæвгæйы Къоста бавæрдта арф хуыдытæ. Уацмысы, иуæрдыгæй, дзырд цауы поэтæн йæхи уæззау царды хысмæтыл, иннæрдыгæй та – адамы хысмæтыл, йæ фидæныл. Афтæмæй æмдзæвгæйы поэты хысмæт бану вайы райгуыраен бæстæйы хысмæтимæ. Амæ уый хуымæтæджы нæу: Къоста йæхи никуы хицæн кодта йæ райгуыраен бæстæйæ, йæ адамæй.

Ахуыргæнаг: Цавæр æмбисæндтæ æрлæууынц зæрдыл? (æмбисæндтæ Фыдыбæстæйы тыххæй):

Райгуыраен бæстæ адджын у.

Фыдыбæстæ ныййараг мадау – адджын.

Искæй уæзæгыл мæ Хуыцау æхсин дæр ма скæнæд.

Уызын дæр йæхи къудзийы бынмæ лыгъди.

Лæгæн дунейыл адджындæр цы баззад?

– Мад, хæдзар, Райгуыраен бæстæ.

Дард бæлццон йæ райгуыраен бæстæм куы ‘рыфты, уæд ног райгуырæгау вайы.

Æнахуыр бæсты æлдарæй дæр зын цæрæн у.

Ахуыргæнаг: Арф равзæрстат æмдзæвгæ «Ракæс». Загътат, ацы æмдзæвгæ кæй æвдисы поэты уарзонзинад йæ райгуыраен бæстæмæ, адамы хысмæтыл кæй тыхсы, уый. Фæлæ цавæр аивадон мадзæлтты фæрцы бафтыд поэты кыхуы уыцы хуыдытæ равдисын, уый та сбæрæг кæндзыстæм, æмдзæвгæйæн анализ скæнгæйæ. Амдзæвгæмæ байхъусæм.

Ахуырдау аив кæсы æмдзæвгæ.

– Зæгъут-ма, цал строфайы ис æмдзæвгæйы? (*Цытпар. Алы строфайы дæр ис дыууæ хуыдыйады. Æдæппæтæй æмдзæвгæйы ис аст хуыдыйады*).

– Уæдæ дзы микрометæтæ та цал ис? (*Æртæ: 1) Сидзæры хысмæт. 2) Райгуыраен бæстæимæ фембæлд. 3) Катай йæ бæстæйы, йæ адамы фидæныл*).

– Æркæсæм хуыдыйæдты арæзтмæ. Цавæр сты сæ арæзтмæ гæсгæ?

(*Æмбæлы дзы алыхуызон хуыдыйæдтæ: хуымæтæг, домгæвазыгджын, æнæбæттæг вазыгджын. Хуымæтæг хуыдыйæдтæ сты вазыгджынгонд æмхуызон уангтæй, бавæргæ дзырдæй, сидæнтæй.*

Поэт тынг арæхстджынаей пайда кæны инверсийæ:

«Дзæгъæл мæ ныуагъта мæ фыд,

Нæ зонын мæ мады рæвдыд,

Нæ бæстæй фæхицæн дæн сонтæй»).

– Æнæ зæгъгæ нæй пунктуацийы тыххæй дæр. (*Къоста пайда кæны бирæстæлфыгæй, тиретæй, хæры æмæ фарсты нысантæй*)

– Къоста арæхстджынаей пайда кæны алыхуызон аивадон мадзæлттæй. Ссарут-ма сæ.

Дзуанн: Къоста ацы æмдзæвгæйы пайда кæны синтаксисон параллелизмæй:

«Нæ бæстæй фæхицæн дæн сонтæй.

Мæ уалдзæг æрвыстон фыдбонтæй».

«Мæ цæстысыг донау мызти,

Мæ зæрдæ фырцинаей рызти...»

Пайда кæны лексикон фæлхатæнтæй:

«Кæм кусæм, кæм цауæм, кæм бадæм».

Пайда кæны анафорæйæ:

«Нæ зонын мæ мады рæвдыд.

Нæ бæстæй фæхицæн дæн сонтæй».

«Фæхæссон ма, загътон, уæддæр

Фæстæмæ мæ иунæджы сæр

Мæ Ирмæ, мæ Райгуыраен бæтæм...

Мæ цæстысыг донау мызти,

Мæ зæрдæ фырцинаей рызти...»

– Ссарут рифмæ аразæг дзырдтæ, скæнут хатдзæг сæ ахадындзинады тыххæй.

Дзуанн: Рифмæ аразæг дзырдтæм æркæстæйæ, зæгъæн ис авторы хуыдытæ æмæ эмоцитæ тыхджындæргæнгæ кæй цæуынц, уый: «сонтæй – фыдбонтæй», «бæстæм – хæхтæм», «адæм – бадæм», «фæстаг – фыдвæндаг».

– Ссарут эмоционалон ахуырет лексика (*Мæ иунæджы сæр, хилæм куырмæй*).

– Цавæр дзырдтæ ахæссæн ис хуымæтæг ныхасы стильмæ?

(*Фыдбон, фыдвæндаг*)

– Поэт, йæхи тыххæй дзургæйæ, пайда кæны контекстуалон синонимтæй. Ссарут сæ текстты. (*Дзæгъæл, æнæсæрон, æцæгæлон, æдых, цунаг. Æвдисынц поэты уæззау цард*).

– Бакәсут, поэт Ирыстоны кой кәм кәны, уыцы рәнхытә. Цавәр лексикайә пайда кәны автор?

(Ирыстоны кой кәм кәны, уыцы рәнхыты пайда кәны йә уарзондзинад әвдисәг дзырдтәй: «Уарзон, иубәстон адәм, райгуыргән бәстә». Фәлә йә фыдуавәры кәй сәййәфта, уый тыххәй та афтә фысы: «Мәхицәй фыддар, мәгуыр, куырм...»)

– Поэт йә әмдзәвгәйы дыууә хатты спайда кодта сидәнтәй. Фыццаг хатт йә иубәстон адәммә дзургәйә, дыккаг хатт та – Ләгты дзуармә кувгәйә, цәмәй ирон адәмән баххуыс кәна раст фәндагыл ацәуынмә.

III. Урочы кәронбәттәен.

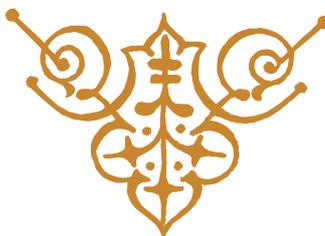
Ауыргәнәг: Фәстагмә Кьостамаә сәвзәрд, сәдә азәй фылдәр кәуыл цәуы, фәлә абон дәр актуалон чи у, ахәм фарст: «Цы уыдзәен нә фидәен, нә фәстаг?...»

Җвәццәгән, мах нә фәрәдидзыстәм, ацы фарст риторикон у, зәггә, куы зәггәм, уәд. Абон дәр у актуалон, абон дәр ын дзуапп рагтәен нәй. Цымә цәмән? (*Байхьусын скьоладзauty дзуәптытәм*)

IV. Рефлекси.

– Цавәр хьуыдытә уәм сәвзәрд урочы?

– Цы базыдат ногәй Хетәгкаты Кьостайы тыххәй?

**Гәджиты Лянә,
Дзәуджыхьәуы 27-әм скьолайы
ахуыргәнәг**

ИРОН ҖВЗАДЖЫ УРОК 5-ӘМ КЪЛАСЫ

Урочы темә: Фонетика.

Ныхасы темә: «Ирыстоны номдзыд спортсментә».

Урочы хуыз: Рацыд әрмәг фәлхат кәныны урок.

Урочы нысантә:

1. Фонетикайә рацыд әрмәг сфәлхат кәнын.
2. Ныхасы рәзтыл бакусын.
3. Ахуырдзәутәм рәзын кәнын уарзондзинад спортмә, спортивон хьәзтыты

архайынмә тырнындзинад.

Урочы фәлгонц: ахуыргәнән чингуытә, текст, интерактивон фәйнаг, презентацион әрмәг, классикон музыка.

Нырыккон технологитә урочы: проблемон ахуырады технологи, информационакмуникацион технологи, критикон хьуыдыкәнынады технологи.

Универсалон ахуырадон архәйдтытә урочы: базонынадон (миддуне хьәздыг кәныныл куыст), логикон хьуыдыкәнынад рәзын кәнын, коммуникативон (ныхасы арәхстдзинадтыл бакусын).

Урочы эпиграф:

Нарты бæстæй ныл Зилахар бафтыд,
Не стыр фыдæлты лæгæвзарæн фæз.
Хурмæ-иу чи худти, мæймæ чи кафыд,
Уыцы нæртон гуырдагæн се 'фсымæр – æз!
Чеджемты Ахсар

Урочы цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг:

1. *Мотивацион уавæр. Хъазт: «Базон зæл».*

Ахуыргæнæг: Байхъусут зæлтæм æмæ зæгъут, кæм сæ ис фехъусæн. (Райхъуысынц, спортивон хъæзтыты рæстæг цы уынæртæ æмæ зæлтæ фехъусæн ис, ахæмтæ: футбол, фехтовани, бокс, хъæбысхæст æмæ æнд. Ахуырдауæ сæ куы базонинц, уæд фæйнагыл фæзыны, уынæр кæнæ зæл цы спорты хуызмæ кæсгæйæ фехъусæн ис, ууыл дзурæг къам).

Ахуыргæнæг: Цы фехъуыстат æмæ цы федтат экраныл?

(Спортивон хъæзтыты рæстæг спортивон залы кæнæ фæзы кæй фехъусæн ис, ахæм уынæртæ/зæлтæ; спорты хуызтæ æвдисæг нывтæ)

Фарст: Куыд уæм кæсы, цæуыл дзурдыстæм абон нæ урочы? (Спорты хуызтыл, семæ баст зæлтыл æмæ мыртыл).

II. Ног æрмæгыл куыст.

Ахуыргæнæг: Абон урочы бафидар кæндзыстæм, фонетикæйæ цы зониндзинадтæ райстат, уыдон. Нæ урок баст у спортиæ. Урочы кæрон та уæм æнхæлмæ кæсы сюрприз.

Ахуыргæнæг: Цы у спорт, цы пайда у адæймагæн йæ царды? (*байхъусын ахуырдауты дзуаппытæм*)

Дзырдунтон куыст: *спорт* – (англ. sport) физикон фæлтæрæнтæ æмæ хъæзтытæ (Слайд)

Фарст: Цавæр спортивон ерыстæ-хъæзтытæ зонут?

(*Олимпиаг хъæзтытæ, спартакиада, универсиада, Европа æмæ Дунейы чемпионаттæ*).

Ахуыргæнæг: Фæкæнынц ма Цæгат Кавказы федералон зылды ерыстæ дæр. Спор-

тивон ерысты ратæдзæн ирон адæм бæттынц нарты Зилахаримæ.

Нæ урокæн эпиграфæн хуымæтæджы нæ райстам Чеджемты Ахсары ныхæстæ:

Нарты бæстæй ныл Зилахар бафтыд,
Не стыр фыдæлты лæгæвзарæн фæз.
Хурмæ-иу чи худти, мæймæ чи кафыд,
Уыцы нæртон гуырдагæн се 'фсымæр – æз!

Фарст: Куыд æмбарут ацы рæнхъыты хъуыды? Чи зоны, цы у Зилахар? (*Нарты хъазæн фæз*)

(Абайты В. Этимологион дзырдунтон Zilakar – Zil – «кружение»– зылын, kar – рагон ирайнаг – «делать» – аразын)

– Ацы дзырдыл кæм сæмбæлдыстæм? (*Нарты кадджыты*)

Ахуыргæнæг: Зилахары-иу нарты гуыппырсартагæ сæ тых æвзæрстой, сæ арахстдзинад æвдыстой лæгæй-лæгмæ тохы, фатæй ахсынæй, кафынæй æмæ алы хуызон хæстон хъæзтытæй.

Нæ цæстытыл-ма ауайын кæнæм нарты Зилахар. Абалц кæнæм уырдагæ æмæ нæ зониндзинадтæ бавзарæм Зилахары фæзы.

Нарт-иу ацы фæзмæ æрбацыдысты майрæмбонны. Абон дæр майрæмбон у, мæ хуртæ! Махæн дæр æмбæлы нæртон гуыппырсартау нæ зониндзинадтæ бавзарын.

Нæ зæрдыл æрлаууын кæнæн нарты хъæзтытæ, фæндагамонæг та нын уыдзысты нæ зындгонд спортсментæ. Цæмæй фæндарæст фæуæм, уый тыххæй нæ бахæст кæнын хъæуы фыццаг хæслæвæрд.

Хæс: «Мыртæ нæ алыварс» (*Интерактивон фæйнагыл аххæст кæнынц дзырдыд*).

Ахуыргæнæг: Цавæр дзырдтæ æмбæхст ис ацы чырагты, кæцы дзы у сæйраг дзырд? (*къух, Мурат, тырыса, спорт, бокс, Ир, сæйраг дзырд – МЫР*)

– Цы нысан кæны дзырд «мыр»? (зæл – звук).

– Кæцы æвзаджы хай ахуыр кæны мыртæ? (фонетикæ)

– Мурат та чи у? (боксер). Мах ма йыл абон сæмбæлдыстæм.

– Цавæр æмдзæвгæйы æмбæлынц дзырдтæ *къух, тырыса, Ир?*

Дзуапп: Хетæгкаты Къостайы æмдзæв-

гә: «Балшы зарәг»-ы (иу скьоладзау әй радзырдта).

Ахуыргәнаг: Уәдә цомут әнгомәй фонетикайы бәстәмә спорты кәәпхәнтыл.

– Цы нысан кәны дзырд «фонетика»?

(Равзард бердзенаг дзырд «фон»-әй, нысан кәны мырон)

– Дзырд «фонетика» дзырды хәйттәм гәсгә равзарут, әрхәссут әм әмуидагон дзырдтә әмә дзы рахицән кәнут уидаг.

(Телефон, магнитофон, мегафон, микрофон, диктофон, таксофон, фонотека, граммофон, фонограмма, патефон а.а.д.)

– Дзырдты иумәйаг хай кәцы у? (уидаг «фон»).

Фронталон бафарст:

– Цы у фонетика? (Фонетика у бердзенаг дзырд, кәцы иртасы әвзаджы зәлты (мырты) ахуырад.

– Цы у графика? (Мыртә бәлвырд нысәнттә (дамгәтәй) бәрәггонд куы фәцәуынц, уәд уый)

– Цәй руаджы равзәрынц мыртә? (уәлдәфы руаджы дзурән буары хәйтты әхуысәй)

– Мыртә цавәр дыууә кьордыл дих кәнынц? (хәләсонтыл әмә әмхәләсонтыл)

– Ирон әвзаджы цал хәләсон мыры ис?

– Әмхәләсон мыртә цавәртә вәй-йынц?

– Кәд нысан кәны дамгәә У хәләсон мыр әмә әмхәләсон?

– Цы у дамгәуат?

– Чи сарәзта ирон дамгәуат әмә йә кәд сарәзта? (Андрей Шегрен уырыссаг графикайы бындурыл 1844 азы)

– Цал дамгәәйы ис ирон дамгәуаты? (43 дамгәәйы)

– Мыр чи нә нысан кәны, уыцы дамгәтә цавәртә сты? (Б, Ь)

– Кәцы дамгәтә әмбәлынц уырыссаг әвзагәй әрбайсгә дзырдты? (*ё, ж, ш, щ, ю, я: журнал, шифер, щётка* әмә а.д.)

Ахуыргәнаг: Нә фәндаг дарддәр кәнаәм, әмә, Зилахармә уәндон кьахдзәф фыццаг чи бакодта, уыдон уыдысты нә хәбәсәйхәцджытә. *Әвәццәгән, нә кьласы ис, хәбәсәй хәцынмә чи цәуы,*

ахәмтә. Уә кьухтә ма сдарут.

Фарст: Кәй зонут зындгонд ирон хәбәсәйхәцджытәй? (*Андиаты Сослан, Хәдарцаты Махарбек, Фадзайты Арсен әмә а.д.*)

Ахуыргәнаг: Цымә сә хуызмә дәр зонут, уый та ныртәккә сбәрәг кәндзыстәм.

Хәс: Фәйнәгыл спортсменты кьамтә, хьуамә сә базоной, сә нәмтты фыццаг дамгәтәән характеристика раттой. Нывты Хьаныхуаты Бола, Андиаты Сослан, Хәдарцаты Махарбек, Таймәзты Артур.

(Зәггәм: *Кьудухты Бесик*; мыр [Б] у әмхәләсон, зылангон, йе 'мкәй мыр у [П] әмә а.д.)

Чиньгимә куыст: 5-әм кьласы Ирон әвзаджы чиньджы 78-әм фарсыл 2-әг фәлтәрән баххәст кәнын.

Дзырдуатон куыст: базонгә кәнын дзырдты нысаниуджытимә: мәкьуыл – копна, бәндәән – верёвка, канат, мәхьи – подставка из берёзовых прутьев под копнами сена.

Хәславаердтә текстмә: бакәсын, сәргонд ын әрхуыды кәнын, рафыссын 2-әг абзацәй фыццаг хьуыдыад әмә йә синтаксисон әвзәрст ракәнаәм; хьуыдыады ссарын әмкәй зылангон әмә әзылангон әмхәләсонтә.

Проектон куыст: «Хьаныхуаты Бола – Хьазбеджы хох». Ахуырдауты кьорд бацәтгә кодтой әрмәг Хьаныхуаты Болайы тыххәй.

«Хьаныхуаты Дударыхуойы фырт Бола райгуырды 1869 азы Ирыстоны рәсугьддәр хәутәй иу Хьобаны. Ләппу чысылаәй уыд тынг тәнтыхәг әмә хьуыды кодтой, нә фәцәрдзән, зәггәгә. Фәлә афәдзы фәстә сывәллон райдыдта тагьд рәзын. Дьууәздзыдәй уыд цыппараздзыды хуызән. Иу рәстәджы йә ныйраәг мад бауад сыхәгтәм, донәй дзаг кьәртатә та уынды фәуагьта. Бола сә уадидагән хәдзармә бахаста. Мад хьуыддаг куы базыдта, уәд әй никәмән схәәр кодта, исчи мын әй фәцәстдзыд кәндзән, зәггәгә. Бола зәрдиагәй әххуыс кодта йә фыдән алыхуызон куыстыты».

«Хьаныхуаты Болайы бәрзәнд уыд 2 метры әмә 27 сантиметры, йә уәз та – 216

кг. Бола ссис тынг популярон амæ йæ хуыдтой бæстæйы алы цирктæм. Уыдис Беттырбухы, Мæскуыйы, Киевы, Одессæйы амæ Уарæсейы горæтты. Фæстæдæр Бола базыдта классикон хъæбысхæсты сусæгдзинæдтæ дæр».

«1906 азы Дзæуджыхъæуы цыд чемпионат, архайдтой дзы япоинаг Ону, негр Дуглас, персаг Али амæ æндæртæ. Уым хæцыд Бола дæр. Фæуæлахиз Дугласыл, Ивановыл, Шмидтыл, Русаковыл, Алийыл, Онуйыл, Майсурадзейыл. Йе стыр хъаруы тыххæй йæ хонын райдыдтой «Хъызбеджы хох». Фæстæдæр Цæгат Ирыстоны арæзт цыд Болайы приз рамбулыны традицион ерыстæ хъæбысхæстæй. Хъаныхъуаты Бола амард 1922 азы, 1966 азы йын йæ райгуырæн хъæу Хъобаны савæрдтой цыртдзæвæн».

Ахуыргæнаг: Фæхæстæгдæр стæм Зилахармæ. Æнцон бахауæн æм нæу. Нæ размæ – ног цæлхдур, хæславæрдимæ. (Слайдыл – Шанаты Аидæйы къам). Чи у ацы чызг? Спорты хуызтæй кæцыйы равдыста йæхи итгæг хорзæй?

(Шанаты Аидæ, у фехтованийы спорты уæлахиздзау).

Хæс: Байхъусут хъуыдыйадмæ: «Аидæ сызгъæрин майдан рамбылдта Пекины, æвзист майдан та – Лондоны Олимпæг хъæзтыты».

Фарст: Зæгъут, цавæр дзырдтæ сты «æвзист» амæ «сызгъæрин»? (*антонимтæ*)

Фарст: Цæмæн хъæуынц æвзаджы? (*Сæ фарцы нæ бон у алыхуызон ныхмæвæрд хъуыдытæ, æнкъарæнтæ амæ архæйдтытæ равдисын*)

Ахуыргæнаг: Мæнæ нæ размæ февзæрд дзырд «мыр». Тынг тыхст у, агуры йæхицæн фаззæттæ, ома ... синонимтæ. Баххуыс-майын кæнут. «Чи тагъддæр!»

Мыр – уддзæф, сыбыртт, зел, уынаер.

– Цы сты синонимтæ та? (*Сæ нысануæгмæ гæсгæ æмхуызон дзырдтæ*)

Ахуыргæнаг: Дзырдты «мыр – уддзæф, сыбыртт, зел, уынаер» хъæлæсонты бын бахахх кæнут.

– Цавæр хъæлæсонтæ сты?

– Цы нысан кæны дзырд «сыбыртт», амæ дзы цæмæн фыссæм дæргъвæтин æмхъæлæсон *тт*? (*дзырдуатон дзырд*)

Ахуыргæнаг: Фæндагыл цæугæйæ, афæлладыстæм амæ иучысыл аулафæм.

Сывæллæттæ, æрæджы Мæскуыйы фембæлдтæн нæ зындгонд футболист Дзæгойты Аланимæ, нæ къамтæ дæр ма иумæ систам (æвдисы сæ экраныл). Балæвар мын кодта пурти йæ къухфыстимæ. Ныртæккæ ахъыздыстæм. Æз уæм æппарын пурти, сымах та мын хъуамæ зæгъат зындгонд спортсмены ном. Цымæ куыд зонут Ирыстоны спортсменты нæмттæ?

Ахуыргæнаг: Мæнæ нæм Зилахармæ бахизæны æнхъæлмæ кæсы Гасситы Мурат.

– Чи у Гасситы Мурат? (Боксер)

– Цавæр адæймаг у? (Зындгонд, тыхджын, ныфсхаст, уæздан, хæдæфсарм. Цыбыр дзырдæй, Мурат хайджын у ирон лæджы хуыздæр миниуджытæй)

Ахуыргæнаг: Уæдæ, сывæллæттæ, ацы хуымæтæг æрыгон лæппу 2018 азы 3 февралы базмæлын кодта æнæхъæн Ирыстон, æрхаста нын стыр циндзинад. Адæмæн сарæзта æцæг бæрæгбон. Разы стут мемæ?

Ахуыргæнаг: Саразæм-ма дзырдтæ «Мурат» амæ «Спорт»-имæ синквейнтæ. Уымæй равдисæм нæ уарзондзинад Ирыстоны спортсментæм (къорды куыст)

Мурат

ныфсхаст, тыхджын

уарзы, хæцы, циндзинад хæссы

Мурат у æнæхъæн дунейы зындгонд боксер.

бокс

Ахуыргæнаг: Дарддæр кæнæм нæ фæндаг. Цæуынæн нын баххуыс уыдзæн зарæг. Байхъусут-ма йæм (Хъуысы зарæг «Спартак-Алания»), зары йæ Цæрикъати Феликс)

Фарст: Цавæр æнкъарæнтæ уæм савзæрын кодта ацы зарæг? (циндзинад, уæлахиздзинадмæ тырныны бæллиц).

Ахуыргæнаг: 1995 азы нæ республикæйы футболон командæ «Спартак-Алания» рамбылдта Уарæсейы чемпионат. Уый номыл фыст æрцыд ацы зарæг.

– Чи цæуы тренировкæтæм футболæй?

– Зындгонд футболисттæй кæй зонут? (Дзæгойты Алан (ЦСКА – Мæскуы), Гæбулты Владимир (Уарæсейы иугонд командæйы дуаргæс (вратарь), Касаты Алан («Локомотив» – Мæскуы), Джиголаты Ро-

ланд («Анкар» – Пермь), Хьамболты Руслан («Рубин» – Казань) җмә әндәртә.

Ахуыргәнаг: Җрәджы стадион «Спартак»-ы уыдис матч «Легенды Алании», арәзт әрцәд Гәбулты Владимиры хәәпәрисәй, стадионы әрәмбырд ис бирә футболуарзджытә, 12 минәй фылдәр. Абоны футболисттә хъазыдысты 1995 азы «Спартак-Алания»-йы чемпионты ныхмә. Уыдоны 'хсән уыдысты: Джиоты Инал, Тедеты Бахва, Бәззаты Джамбулат әмә Георгий әмә иннәтә. Ацы матчы фәуәлахиз хәлардзинад (5:5). Уый уыдис әцәг бәрәгбон. Адәм әрцәдысты иумәйәг хатдзәгмә: «Футбол Ирыстоны хъуамә цәра!» Уымән әмә йә адәм уарзынц, аргъ ын кәнынц.

Ахуыргәнаг: Цәмәй нә футболисттә ныфсджынай «бакъахдзәф кәной» Зилахармә, уый тыххәй баххәст кәнәм иннә хәсләвәрд.

Хәс: Сәвәрын гуырынон хауәны номивджытә *әз, ды, уый, мах, сыхмах, уыдон (мә, дә, йә, нә, сә, уә)*, саразын семә дзырдбәстытә, йә райдайәны хәләсон *ә* кәмән ис, ахәм дзырдтимә. Зәгъәм: *әмбал, әмгар (карточкәтыл куыст)*.

III. Урочы хатдзәгтә:

Цәсгомон номивджытә гуырынон хауәны, кәнә әппәрцәг *нә*-йы фәстә цы дзырд уа, уый куы райдайы ләмәгъ хәләсонтә *ә*, кәнә *ы*-йә уәд дыууә хәләсоны әрцәуынц әлвәст әмә раттынц хәләсон *е*. Уыцы *е* фыссын хәуы фыццаг дзырды кәрон, дыккаг дзырды райдайәны хәләсоны бынаты та әвәрын хәуы *апострофы нысан*.

Фарст: Уәдә ма бакәсут фәйнагмә әмә зәгъут, цавәр хъәзтытәй ма хъазыдысты нә фыдәлтә? Хъәзтыты хуызтә сбәттәм дзырд «Зилахар»-имә, йә алыварс саразут кластер (*кьорды куыст*).

Кластеры дзырдтә әмә дзырдбәстытә:

Фат әмә әрдынәй ахсын.

Ронай хәбысхәст.

Бахтыл дугъ уадзын (скачки).

Бахы рагъыл кәфтытә (трюки).

Богәлтты хәбысхәст (борьба).

Дугъ кәнын (бег).

Армәй хәцын (армрестлинг).

Ахуыргәнаг: Абон дәр популярон сты ацы хъәзтытә?

– Цавәр спорты хуызтә ма зонут? (*нымайың сә*)

– Сывәлләттә, зәгъут-ма, спортсмен әрмәст хъаруйә тыхджын хъуамә уа, әви ма зондәй дәр? (*байхъусын дзуәппытәм*)

– Афтә мачи зәгъәд, әмә спорт кәм ис, уым зонындзинадтә нә хәуынц. Зонд әмә тых әнгом баст сты кәрәдзийыл. Зәрдыл әрбаләууы ирон әмбисонд: «Зонд мәсыг у, хъару – гәнах», кәнә «Тыхджын тыхәй нәу, фәлә – зондәй».

IV. Кәронбәттәен.

Ахуыргәнаг: Зилахармә хизгәйә, ныхас кодтам спорты алыхуызон хуызтыл. Уә зәрдәмә тынгдәр цы спорты хуыз цәуы, уый бакомкоммә баныхасут, уә разы цы майдантә ис, уыдон (*цәуынц фәйнагмә, ныхасынц сә майдантә*)

Рефлекси.

– Цы бахъуыды кодтат абоны урокәй?

– Цавәр хъуыдытыл уә бафтыдта урок?

Бәрәггәнаентә сәвәрын: ахуыргәнаг бәрәггәнаентә әвәры майдантыл.

Ахуыргәнаг: Спортсменты тыххәй бирә фәдзырдтам, фәлә спортивон комментаторты кой әппындәр ничи скодта, афтәмәй уыдоны куыст дәр әнцон нәу. Абон нәм уазәгуаты әрбацыд зындгонд спортивон комментатор Баскаты Уырымәг. Бамбәрста, спорт бирә кәй уарзут, уый, әмә йә фәнды уемә аныхас кәнын. Нә урочы кәрон нәм сюрприз әнхәлмә кәсы, нә зәгътон?

Ныхасы бар Баскаты Уырымәгән (*сывәлләттә йәм дәттың фәрстытә*).

Ахуыргәнаг: Нә спортсментә сә хәс әххәст кәнынц нә адәмы раз. Фәлә сыхмах рәстәг дәр әрцәудзән. Сыхмах стут нә фидән, әмә мә уырны, уе 'хсән дәр кәй разындзән зындгонд спортсментә.

Мә урок мә фәнды фәуын зындгонд америкаг спортсмен Дән Гейблы ныхәстәй: «Золотые медали делаются не из золота. Они делаются из Пота, Решительности и очень редкой смеси, которая называется «Сила воли».

Ирыстонән уә аккаг хәәбултә рауайәд!

**Гуыбиаты Мæдинæ,
Дзæуджыхъæуы 16-æм гимназы
ахуыргæнæг**

ИРОН ЛИТЕРАТУРÆЙЫ УРОК 9-ÆМ КЪЛАСЫ

Урочы темæ: «Гæдиаты Секъа – дæсны басняфыссæг»

Урочы хуыз: Урок-иртасæн.

Урочы нысантæ:

1. Æрдзурын басняйы жанрон хицæндзинæдтыл; равзарын Гæдиаты Секъайы басня «Минас»-ы сюжет, йæ сæйраг хуыды.

2. Бакусын дзургæ ныхасы рæзтыл, логикон хуыдыкæнынады райрæзтыл; ахуыр кæнын къорды кусыныл, хатдзæгтæ кæнын.

3. Хъомыл кæнын раст адæймаджы ми-ниуджытæ, эстетикон æнкъарæнтæ,

Универсалон ахуырадон архæйдтытæ урочы:

удгоймагон – тексты анализ, хъæугæ информаци ссарыныл куыст;

регулятивон – къорды кусгæйæ, хи архайдмæ хъус дарын зонын, куысты фæстиуджытыл æрныхас кæнынмæ арæхсын;

базонынадон – иртасæн куыст æххæст кæнын; проблемон фарст сбæрæг кæнын, йæ райхалыныл кусын;

коммуникативон – иумæйаг куыстæн пълан скæнын; хи хуыдытæ æххæстæй æмæ аивæй æргом кæнын; иртасæн куысты хæстæ æмæ фæрстытæ хынцын.

Урочы цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг.

Ахуыргæнæг урокмæ æрбахаста «Уæрæсейы Федерацийы Конституци». Скъоладзаутæм дæтты фарст:

– Мæ къухы цавæр чыныг ис? («Уæрæсейы Федерацийы Конституци»).

– Цы у Конституци? (Паддзахады сæйраг закъон, æнæмæнг æххæст кæнын кæй хъæуы, ахæм нормативон документ; конституцимæ гæсгæ арæзт цæуы паддзахады политикон, экономикон цард, фыст дзы сты адæмы бартæ æмæ хæстæ)

Ахуыргæнæг: Конституци алы сывæллонæн дæр дæтты ахуыры бар. Уæрæсейы Конституцимæ гæсгæ, алы сывæллон дæр хуамаæ цæуа скъоламæ. Фæлæ паддзахи рæстæджы ахæм закъæттæ нæ уыдис, тынг бирæ æнахуыргонд адæм уыд уæды рæстæг. Æрмæст хъæздыг адæмы сывæллæттæн уыд ахуыр кæныны фадат.

Мæгуыр адæмы цотæй дæр кæмæндæртты йæ хъару æмæ стыр зонды фæрцы бантыст сахуыр кæнын, зæгъæм уырыссаг ахуыргонд М.В. Ломоносов. Абон цы фыссæджы уацмыстыл дзурдзыстæм, уый дæр М.В. Ломоносовы хуызæн уыд хæдзонд адæймаг, уый фæрцы ссис зындгонд фыссæг.

Ацы фыссæджы хуыдтой «хæдахуыр поэт, ирон æвзагыл фыст аивадон прозæйы бындурæвæрæг». Абайты Васо та йæ хуыдта «ирон фысджытæй иууыл адæмондæр фыссæг». Чи у цымæ уый? (Гæдиаты Секъа)

– Раст зæгъут, уый у Гæдиаты Секъа.

II. Урочы темæйыл куыст.

Ахуыргæнæг: Гæдиаты Секъа фыссын æмæ кæсын куы базыдта, уæдæй фæстæмæ йæ къухæй фыссæн сис никуы ахаудта. Уый рацыд адæмай æмæ адæмон сфæлдыстæдæй, рахаста адæмы зонд æмæ зæрдæ сыгъдæг æмæ бæрзондæй. Абон дæр ма Хъудæй Хадмæ фехъусæн ис ахæм æмбисонд: «Ныма тын авдæны тæпæнты чи схъомыл, уыдонæй Секъайы хуызæн ничи рацыд».

Секъа йæхи куы базыдта, уæдæй фæстæмæ йæ цард арвыста мæгуырай. Йæхи

царды фадатæй базыдта адæмы царды уæз дæр. Йæ поэзи сæрмагондæй амад у царды иу конфликтыл – социалон ныхмæвæрддзинадыл.

Фыссæг раджы раиртæста, адæмы цард иухуызон кæй нæу, иу магуыр кæй у, иннæ – хъæздыг, иу – тыхджын, иннæ – æдых, иу – хицауттæй рæвдыд, иннæ – æфхæрд. Йæ уацмысты бындуры æвæрд ис царды уыцы сæйраг конфликт.

Дæсны фыссæг дзургæ сырдытæ фæрцы чыныгкæсæгмæ хæццæ кодта царды ахсджиаг æцæгдзинадтæ, уыдон ын æххуыс уыдысты хорз æмæ æвзæры 'хсæн арæн скæнынæн. Абон дæр нæ рох кæнæм:

«Бандон пылæн æвæрд у,
Хуыцауæй йын лæвæрд у,
Лыстæг сырдытæ, фæстæдæр
Бахæрдзыстут æхсæвæр...»

Кæнæ:

«О-о, – загътой сырдытæ, не 'лдар, нæ паддзах,

Ды фысты кæй хæрыс,
Уый сын кад у æмæ намыс».

Ахуыргæнæг:

– Куыд уæм кæсы, ацы рæнхытæ Секъайы цавæр уацмыстæй ист сты? (баснятæй)

– Уæ хæс уыд дунейы зындгонддæр басняфысджыты тыххæй интернеты æрмæг ссарын. Фæйнаггыл таблицæ, баххæст æй кæнæм.

(Таблицæ лæвæрд цыд цухгонд бынастимæ, скъоладзаутæ сæ хъуамæ баххæст кодтаиккой).

Эзоп	Ж. Лафонтен	И.А. Крылов	Хетæгкаты Къоста
Рагон Бердзен	Франци	Уæрæсе	Ирыстон
н.э.агъ. VI æнус	XVII æнус	XIX æнус	XIX æнус

Скъоладзауты иу къорд бацæттæ кодтой цыбыр хъусынгæнинаг презентацимæ ацы басняфысджыты тыххæй æмæ йæ сæ иу кæсы:

«Эзоп реалон адæймаг уыд, æви нæ, уый зын зæгъæн у. Фыццаг хатт йæ кой скодта Геродот, кæцымæ гæсгæ, Эзоп уыд сакъа-

дах Самосы Иадмоны цагъар. Уый фæстæ йæ ссæрибар кодта. Эзоп фыста баснятæ, фæстæдæр тæлмацгонд æрцыдысты æндæр æвзæгтæм. Уырыссаг æмæ французаг æвзæгтæм сæ ратæлмац кодтой зындгонд басняфысджытæ Жан Лафонтен æмæ И.А.Крылов.

Лафонтенæн стыр нысаниуæг ис литературæйы. Уый, рагон авторты уацмыстыл æнцойгæнгæйæ, сарæзта ног жанр. 1668 азы фæзындысты йæ басняты фыццаг æхсæз чыныджы. Фыццаг æмбырдгондмæ бацыдысты, фæстæдæр Крылов уырыссаг æвзагмæ кæй ратæлмац кодта, уыцы баснятæ «Халон æмæ рувас», «Цъырцъыраг æмæ мæлдзыг».

Ахуыргæнæг: Абон дзурæм, Лафонтен Эзопы уацмысты бындурыл цы ног жанр сарæзта, ууыл, ома басняйыл. Æвзаргæ та кæндзыстæм Гæдиаты Секъайы басня «Минас».

Дарддæр скъоладзаутæ цæсгæмттæм гæсгæ аив кæсынц Секъайы басня «Минас».

Ахуыргæнæг: Цæмæй бæрæг у, ацы уацмыс басня у, уый?

– Фæйнаггмæ æрбакæсут (фæйнаггыл – таблицæ), ацы таблицæйы фæрцы сбæрæг кæндзыстæм, цы у басня, уый (*Скъоладзаутæн сæ разы дæр гæххæсттыл ацы таблицæ*).

В.Г. Белинский басняйы тыххæй фыста: «Басня есть поэзия рассудка».

Басня	Цыбыр радзырд, фылдæр хатт æмдзæвгæйы жанрæй фыст; арæзт вæййы 2 хайæ: 1-аг хайы æвдыст æрцæуы цауты цыд; 2-аг хайы мораль (зондамонæн); Йæ формæ у аллегориян (фæс-номыг ныхас); у сатирикон æр-фыст; йæ архайджытæ фылдæр хатт вæййынц сырдытæ.	Диалогон ныхас; фыст у хуымæтæг ныхасы хуызы; цыбыр уацмыс; хъæздыг у афоризмтæй; æнæуд предмет-тæ дзы свæййынц удджын.
-------	---	---

Ахуыргæнаг: Æвзарæм Гæдиаты Секъайы басня «Минас». Чи сты басняйы архайджытæ? Куыд æвдыст цæуынц?

(Домбай у гуыбындзæл, фыранк – козбау митæ кæнаг, пыл – тыхджын, лыстæг сырдатæ та – тæппуд, æфхæрд).

– Басняйы архайджыты дыууæ къордыл адих кæнут. Куыд сæ адих кæндзыстут?

(Фыццаг къордмæ ахæссынц домбай, фыранк æмæ пылы; дыккаг къордмæ та – рувас, зыгъарæг æмæ тæрхъусы – лыстæг сырды).

Къорды куыст: Текстмæ гæсгæ персонажты къордтæн раттын характеристика:

1-аг рæнхъ – номдар, иумæйаг характеристика сын чи дæтты, ахæм темæ;

2-аг рæнхъ – дыууæ миногони (номдары миниуджытæ æвдисæг);

3-аг рæнхъ – æртæ мивдисæджы (номдары архайд æвдисæг);

4-æм рæнхъ – хъуыдыйад (æвдисы йæ ахаст персонажмæ);

5-æм рæнхъ – иумæйаг хатдзæг.

Зæгъæм:

1-аг къорд:

Тых (домбай, фыранк, пыл)

Хæраг, тыхджын.

Æфхæрынц, хæрынц, козбау митæ кæнынц.

Хорз хъуыддæгтæ нæ кæнынц.

Дæ гуыбыныл хæцын зон.

2-аг къорд:

Æфхæрд (тæрхъус, рувас, зыгъарæг)

Тæппуд, æдых.

Тæрсынц, хыгдард сты, нæ уæндынц.

Сæ бартыл нæ тох кæнынц.

Социалон æфхæрд.

Ахуыргæнаг: Сбæрæг кодтат, автор йæ уацмысы цы проблемæтæ æрæвæрдта, уыдон. Сæйрагдæртæ дзы сты: гуыбындзæл æмæ социалон æфхæрддинад.

Къорды куыст:

1-аг къорд тексты агурынц, персонажты гуыбындзæлыл чи дзуры, уыцы дзырдтæ, дзырдбæстытæ;

2-аг къорд та – социалон æфхæрддинад æвдисæг дзырдтæ, дзырдбæстытæ.

(Скъоладзæутæ æргом кæнынц сæ хъуыдытæ, ахуыргæнаг сын æххуыс кæны).

Ахуыргæнаг: Басняйы Секъа дзуры æхсæнады хъæндзинадты ныхмæ: гуыбындзæл æмæ социалон æфхæрддинадыл. Кæддæр францаг политик Франсуа Миттеран афтæ загъта: «Битва против несправедливости – это одна из самых прекрасных битв».

Ахуыргæнаг: Зæгъæм, скъолайы ацы басня сценæйыл æвæрынц, уæд уæ кæцы персонажы ролы фæндид уæхи фенын?

(Скъоладзæутæ дзурынц, сæ иуы ролы дæр нæ, зæгъгæ – се 'ппæт дæр сты æвæрццаг фæлгонцтæ).

Ахуыргæнаг: Секъа ацы басня ныффыста XIX æнусы. Мах абон цæрæм демократон бæстæйы æмæ нæ цымæ цæмæн хъæуынц XIX æнусы фыст уацмыстæ, цæмæ сæ ахуыр кæнæм? Ахъуыды ма йыл кæнæм.

(Хъæндзинадтæ кæмæ нæй, ахæм адæймаг нæй. Абон дæр фембæлæн ис, пыл æмæ домбайы хуызæн йæхи чи дары, кæнæ козбау митæ чи кæны, ахæмтыл. Нæ зæрдæ сыл фæхуды, фæлæ сын сæ рæдыд æдзук комкоммæ нæ фæзæгъæм. Уый раст нæу).

III. Урочы кæронбæттæн.

Ахуыргæнаг: Гæдиаты Секъайы басняйы бындурыл нæхицæн саразæм ахæм фæзминаг æгъдæутты хыгъд. Уыдонæй æнæмæнг хъуамæ хайджын уа хорз адæймаг, æнцой сыл кæна йæ царды (ахуырдазæутæ дзурынц сæ хъуыдытæ, фыссынц сæ фæйнагыл æмæ сæ тетрадты).

Зæгъæм:

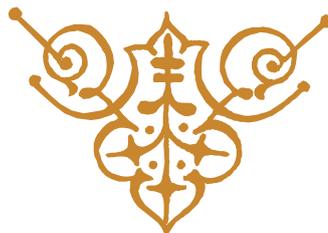
Хиуыл хæцын зонын, рæстдзинад уарзын, козбау митæ нæ кæнын, гуыбыныл хæцын зонын (нарты Батрадзау), фæразон уæвын, искæмæн йæ рæдыд комкоммæ дзурын, хæрамдзинады ныхмæ тох кæнын, æдых адæймаджы нæ хыг дарын, ...)

Ахуыргæнаг: Мæ чысыл хæлæрттæ! Ацы фæзминаг æгъдæуттæй мах нæхицæн саразтам чысыл закъæттты хыгъд, уыдон махæн сты нæ чысыл паддзахады – нæ къласы конституци. Архайут ацы æгъдæуттæм гæсгæ уæ цард аразыныл. Ныфс мæ ис, Гæдиаты Секъайы зондамындтытæ дæр уын кæй феххуыс уыдзысты уæ царды.

IV. Хәдзәрмә куыст: *равзарын иу хәсләвәрд:*

1) баснямә иу иллюстраци скæнын;

2) ныффыссын чысыл басня ахәм райдайәнмә гәсгә: «Арс, бирәгъ әмә рувас дурыны дзаг мыд ссардтой».

Елуаты Анжеликә,
Бесләны 8-әм скъолайы
ахуыргәнәг

ИРОН ЛИТЕРАТУРӘЙЫ УРОК 5-ӘМ КЪЛАСЫ

Темә: «Ногдзау»-ыл – 80 азы!

Урочы нысан: скъоладзауты базонгә кæнын журнал «Ногдзау»-ы рубрикәтимә, бауарзын сын кæнын журнал.

Удгоймагон фәстиуджытә: мадәлон әвзагыл периодикон мыхуыр кәсынмә разәнгард кæнын; скъоладзаутәм гуырын кæнын разәнгарддзинад сфәлдыстадон куыстмә.

Предметон фәстиуджытә: литературон жанртә иртасын зонын, монологон ныхас аразыныл куыст, диалоджы архайын зонын, сфәлдыстадон куыстмә зәрдәргәвд кæнын.

Метапредметон фәстиуджытә:

регулятивон – цәстдарәнтә, хи куыстән аргъ кæнын, хи хъуыдытә раст равәрыныл архайын;

базонынадон – әрмәгән анализ кæныныл архайын, хатдзәгтә кæныныл архайын, әмбаргә каст; ахуыргәнәг әмә әмгәрттимә ахуырадон әмгуыст кæнын;

коммуникативон – диалогон әмә монологон ныхас аразыныл куыст.

Педагогон технологитә: иртасән технологи, сфәлдыстадон әрмәдзы технологи.

Ахуыры методтә: иртасән, проблемон, цәстуынгә.

№	Этап урока	Ахуыргæнæджы архайд	Ахуырдауты архайд	УАА
1.	Мотивацион уавæрсаразыныл куыст	<p>Видеопрезентаци æвдисы. Ахуырдаутæм дæтты фæрстытæ. Разæнгард сæ кæны урочы архайынмæ.</p> <p>– Чи у уыцы нæлгоймаг?</p> <p>– Уæдæ абон нæ ныхасы сæрцы у?</p> <p>– Иттæг раст. Журналыл ацы аз сæххæст 80 азы.</p>	<p>Кæсынц æмæ хъусынц видеопрезентацимæ, Дзасохты Музаферы раныхасмæ, дзуапп тæттынц фæрстытæн. Дзуапп: Зындгонд ирон фыссæг Дзасохты Музафер. Сывæллæтты журнал «Ногдзау»-ы редакцийы кусæг. (Журнал «Ногдзау»)</p>	<p><i>Регулятивон:</i> куысты нысан сбæрæг кæнын.</p> <p><i>Коммуникативон:</i> аудировани, диалоджы архайыныл ахуыр кæнын.</p>
2.	Темамæ рахизыныл куыст	<p>– Дзырд «ногдзау» та цы нысан кæны?</p> <p>(Ирон-уырыссаг дзырдуаты кæсынц: «ногдзау – пионер»)</p> <p>– Æмæ уæд «пионер» та чи у?</p> <p>– Ожеговы дзырдуаты кæсæм æртæ нысаниуæджы дзырд «пионер»-æн. Бакæсут-ма сæ хинымæр æмæ зæгъут, нæ ныхасы темæмæ дзы хæстæгдæр кæцы у.</p> <p>– Хуымæтæг æмæ раст æй æмбарын кæны ацы плакат (слайд)</p> <p>– Пионеры сæйраг символ цы у?</p> <p>– Куыд загътат, афтæмæй, Дзасохты Музафер у журнал «Ногдзау»-ы редакцийы кусæг у, йæ раздæры редактор. Диссаг уый у, æмæ журнал æмæ Музафер сты æмгæрттæ. Музаферыл январы мæй сæххæст 80 азы, журналыл та – мартыйы.</p> <p>– Музафер уын куыд радзырдта, афтæмæй «Ногдзау» куы фæзынд 1937 азы, уæд хуындис «Сырх дидинаг», уагъд цыд латинаг дамгъуатæй мыхуыргондæй. 1938-æм азы та ирон фыссынад рахызт славянаг алфавитмæ, æмæ уæдæй фæстæмæ журнал мыхуыргонд цыд ацы алфавитыл. 1939-æм азы журнал схуыдтой «Пионер». 1980-æм азы та журналы ном ивд æрцыд «Ногдзау»-æй.</p> <p>– Цавæр хæс уын радтон хæдзары хибарæй баххæст кæнынæн?</p>	<p>(3-аг æмбарынад)</p> <p>Дзуапп: Сырх галстук.</p> <p>– Алы къорд дæр журналы иу рубрикæйæ хъуамæ бацæттæ кодтаид æрмæг.</p>	<p><i>Базонынандон:</i> ссарын æмæ рахицæн кæнын хъæугæ информаци.</p> <p><i>Коммуникативон:</i> хи хъуыдытæ раггом кæныныл архайын.</p>

		<p>– Цы у «рубрика» та? <i>Җркасам та Ожегов</i> дзырдуатмæ.</p> <p>– Нæ рубрикагæм рахизыны размæ ма æрнхас кæнæм журналы фæлгонцыл. Чи ма архайы журналы редакторæй уæлдай?</p> <p>– Земфирæ ма цæмæй зындгонд у?</p> <p>– Дзиуаты Земфирæйы тыххæй ма уын æгъдзынæн: уый у не скъолайы стыр лымæн, Уæрæсейы Сгуйхт нывгæнæг Дзиуаты Батразы чызг. Хъыгагæн, Батраз 2014 азы йæ цардæй ахицæн. Курдиатджын нывгæнæг не скъолайы уыд уазæгуаты 2011 азы æмæ нæ сывæллæттæн равдыста мастер-класс.</p>	<p>Ссардтой дзырды нысаниуджыгæ, уыдон сты дыгууæ. Бакастысты сæ.</p> <p>– Нывгæнджыгæ, аивадон æмæ техникон редактор Дзиуаты Земфирæ. Уымæй уæлдай ма нывгæнджыгæ Гаппуаты Наталья, Абайты Аркади, Айларты Владимир.</p> <p>– Аrazy диссаджы рæсугъд куклатæ.</p>	
<p>3.</p>	<p>Къордты куыст</p>	<p>– Базонгæ уæм хæстæгдæр журнал «Ногдзау»-имæ. Хибарæй æххæст кодтаг 10 хæслæвæрды, журналы рубрикагæм гæсгæ. Алы къорд дæр бацæттæ кодта æрмаг хицæн рубрикайæ. Райдайдыстæм рубрика «Арвардын»-æй. Уæ хорзæхæй!</p> <p>– Рубрика «Аив дзырды хæзнадонæй».</p> <p>– Рубрика «Хуры тын». – Җмæ нæм абон Бестауты Аланæ æрбацыд уазæгуаты. Җгас нæм цу, Аланæ! Не скъоладзаутæм дæумæ сæвæрд бирæ фæрстыгæ, æмæ дæ курæм: дзуапп сын ратт.</p>	<p>– Ацы рубрикайы мыхуыргонд цæуынц, не 'мдугон фысджыгæ сабитæн цы ног уацмыстæ ныффыссынц, уыдон. Загъæм, ... Иу æмдзæвгæ æмæ иу радзыр- димæ уæ ацы рубрикайæ ныртæккæ базонгæ кæндзыс- тæм. (иу æмдзæвгæ – зæрдывæрдæй радзурынц, чысыл радзырд бакæсынц).</p> <p>– Ам мыхуыр кæнынц ирон литературæйы классикты уацмыстæ. «Ногдзау»-ы фæрстыл бакæсэн ис Гæдиаты Секъайы, Коцойты Арсены, Гæдиаты Цомахъы, Мамсыраты Дæбейы,</p>	<p><i>Регулятивон:</i> æрмæджы фæткæвæрдыл ахъуыды кæнын; зонындзинæдт æ иу уагмæ кæнын. <i>Базонынадон:</i> барджынаы хи разæнгард кæнын зын фадæтты; хъæппæрис æвдисын.</p> <p><i>Удгоймагон:</i> этикон æмæ моралон домæнтæ æххæст кæнын; иумæйаг хъуыддаджы бæрнондзинад æмбарын; хи бæрнон- дзинад æмба- рын иумæйаг хъуыддаджы.</p>

	<p>– Дæ фæндтæ дæ къухы рæсугъдæй бафтæнт, Аланæ! Бузныг, кæй нæм саккаг кодтай.</p> <p>Мах та дын лæвар кæнæм чысыл, фæлæ алы ирон адæймагæн дæр зынаргъ – Къостайы чиныг «Ныстуан» (æмдзæвгæ 38 æвзагмæ тæлмацæй).</p> <p>– Дарддæр кæнæм нæ куыст. Рубрика «Аивад – хæлардзинады суадон».</p> <p>– Рубрика «Чингуыты тæрхæгыл».</p> <p>– Рубрика «Дзурæм иронау. Говорим по-осетински».</p> <p>– Рубрика «Алы фыдæн – алы хос».</p> <p>– Рубрика «Оу, мæнæ диссæгтæ, Царциаты диссæгтæ!..»</p> <p>– Рубрика «Зондаби».</p>	<p>Епхиты Тæтæрийы æмæ бирæ æндæр зындгонд фысджыты уацмыстæ (дæнцæгтæ æрхæссынц).</p> <p>– Ацы рубрикайы бакæсæн ис сывæллæтты уацмыстæ: æмдзæвгæтæ, аргъæуттæ, радзырдтæ. Уымæй уæлдай ма дзы фенæн ис сæ нывтæ. «Хуры тын»-æй (2016 азы 4-æм номыры) мах базыдтам нæхи Бесланыхъæуы сывæллæтты нывкæнынады скъолайы истори. Уæдæ ацы ран бакастыстæм 4-æм скъолайы ахуыргæнинаг Бестауты Аланæйы æмдзæвгæтæ дæр (иу æмдзæвгæ зæрдывæрдæй радзурынц).</p> <p>– Дæ хорзæхæй, Аланæ, радзур-ма нын, кæд æмæ куыд райдыдтай æмдзæвгæтæ фыссын?</p> <p>– Прозæ фыссыныл дæр архайыс?</p> <p>– Фыццаг хатт кæд æмæ кæм ныммыхуыр кодтай де 'мдзæвгæтæ?</p> <p>– Де 'взаг цæй 'руаджы хъæздыг у?</p> <p>– «Ногдзау» æдзух кæсыс?</p> <p>– Дæ уарзондæр поэт чи у?</p> <p>– Цавæр бæллиц дæм ис?</p> <p>– Ацы рубрика нæ зонгæ кæны дунеон сывæллæтты литератураимæ. Ам иронау бакæсæн ис фæсарæйнаг фысджыты уацмыстæ. Зæгъæм, Марк Твены «Том Сойеры æнахуыр хабæртæ».</p> <p>– Рубрика «Чингуыты тæрхæгыл» нæ зонгæ кæны, сывæллæттæн мыхуыры цы чингуытæ фæзынди, уыдонимæ. Зæгъæм, æрæджы фæзынди ахæм чингуытæ .. (нымайынц сæ) Бæстондæр дзы æрлæудзыстæм иуыл...</p>	<p><i>Коммуникатив он:</i> иумæйаг уынаффæйыл разы уæвын; ныхмæвæрд хъуыдытæ райхалын; хи хъуыдытæ бæлвырдæй æмæ æххæстæй дзурын.</p>
--	---	---	---

		<p>– Җмә ма иу рубрика – «Енәнтыст макуы фәуай!..» Уйимә та нә базонгә кәндзән не ськолайы театралон студи «Арвәрдын».</p>	<p>– Ацы рубрика «Ногдзау»-ы фәзынд әрәджиау. Иронау хорз чи не 'мбары, уыдон дзы әрмәг бакәсдзысты уырыссаг әвзагмә тәлмацәй. Зәгъәм... (дәңцәгтә кәсыңи). – Ацы ран ләвәрд цәуы, царды алы уавәрты пайда чи у, ахәм уынаффәтә. Зәгъәм... (дәңцәгтә кәсыңи). – Ам бакәсән ис әцәг диссәдҗы хабәрттә. Зәгъәм, (дәңцәгтә кәсыңи). – «Зондаби»-йы хи аирхәфсән вәййы дзырдбыд, сканворд, базон-базонтән дзуәппытә агурынай, кәнаә алыхуызон хьәзтыгәй. Зәгъәм... (цалдәр хьазты әрхастой).</p> <p>Ськоладзаутә әвдисыңц 3 сценкәйы ацы рубрикайә.</p>	
4.	Рефлекси	<p>– Бузныг уе 'пәтән дәр! Сарәхстыстут уә хәсләвәрдтәм. Цы базыдат ногәй ацы урочы? Цы әххуыс уын сты уыцы зоньдзинәд-тә? Фыццаг хатг цы фехъуыс-тат? Цәуыл бадис кодтат? Цавәр хъуыдытә уәм әрцыд ацы урочы? – Диссәдҗы балц уыди абон махән журнал «Ногдзау»-ы фәрстыл. Зәгъут-ма, ацы журнал уый аккаг у, цәмәй йә иу-уылдәр рафыссәм, кәсәм әй?</p>	<p>Ськоладзаутә дзурыңц сә хъуыдытә</p>	<p><i>Базонынадон:</i> хатдзәгтә кәнын. <i>Регулятивон:</i> архайды фәстиуджытә н аргь скәнын. <i>Удгоймагон:</i> урочы рәстәг къухы цы бафтыд/нә бафтыд, уый сбәрәг кәнын.</p>
5.	Хәдзар-мә куыст	<p>– Хәдзармә куыст та уын уыдзән ахәм: ныффыссут арфәйы фыстәг «Ногдзау»-мә йә юбилейы фәдыл. Саразут открыткатә, әмә сә, әнәмәнг, фәхәццә кәндзыстәм редакцимә. – Бузныг! Нә урок фәци. Ныр та схизәм 2-аг уәладзыгмә, не ськолайы галереямә, сывәлләгты нывты равдыстмә: «Хуры тын» нәм – уазәгуаты.</p>		<p><i>Коммуникати-вон:</i> фыстәг ныффыссын.</p>

**Хъыргъаты Анжелæ,
Дзæуджыхъæуы 44-æм скъолайы
ахуыргæнæг**

ИРОН АЕВЗАДЖЫ УРОК 10-ÆМ КЪЛАСЫ

Темæ: «Антонимтæ»
(«Хи дарыны æгъдæуттæ»)

Урочы хуыз: урок-беседа.

Урочы нысантæ:

1) бацамонхъы антонимты нысаниуæг, сæ хицæндзинæдтæ, сæ арæзт æмæ стилистикон функцитæ;

2) сахуыр кæнын антонимтæ тексты мидаг агурын, ныхасы сæ пайда кæнын;

3) æрдзурын хи дарыны æгъдæуттыл; гуырын кæнын уарзондзинад ирон æвзагмæ.

Цæстуынгæ æмæ æххуысгæнæн æрмæг: ахуыргæнæн чиныг, компьютерон презентаци, чингуыты равдыст, нывтæ.

Урочы цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг.

II. Рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæныныл куыст.

Беседа:

– Цы хонæм лексикæ?

– Цавæр зонад ахуыр кæны лексикæ?

– Куыд базонæн ис дзырды лексикон нысаниуæг?

– Чи у ирон æвзаджы æмбарынгæнæн дзырдуты автор?

– Цы сты синонимтæ?

– Цы у синонимон рæнхъ æмæ доминантæ?

– Куыд дих кæнынц синонимтæ?

– Цы сты логикон синонимтæ?

– Цы сты семантикон синонимтæ?

– Цы сты стилистикон синонимтæ?

– Ирон æвзагзонынады лексикологийы фæрстытæ чи æвзæрста, уыцы ахуыргæндтæй кæй нæмттæ зонут?

Ахуыргæнæг: Бацæттæ уын кодтон уыцы ахуыргæндты чингуыты равдыст, æмæ сæм уæ бон уыдзæн æркæсын, фенын, нæ зындгонд ахуыргæндтæ цавæр проблемæтыл куыстой, уый.

2. Дзырдуатон диктант. Орфограммæтæ сбæрæг кæнын; ссарын синонимон къордтæ æмæ, сæ нысаниуджытæ ныхмæвæрд кæмæн сты, ахæм дзырдтæ:

Зындгонд, егъау, байзæддаг, фыдхуыз, зынарвæссон, æнæнхъæлæджы, æвиппайды, тæппуд, замманай, æнæныфс, диссæджы, зондджын, сæррæтт, тыппыр, гæпп, чи зоны, æвæццагæн, гыццыл, къаннаг, бæлвырдæй, ныфсджын, ницæйаг, хæрзконд, фыдуынд, аив.

Егъау – къаннаг;

æнæнхъæлæджы – æвиппайды;

фыдхуыз – тыппыр;

гæпп – сæррæтт;

тæппуд – ныфсджын;

тæппуд – æнæныфс;

замманай – ницæйаг;

æвæццагæн – чи зоны.

III. Ног æрмæгыл куыст.

1. Мотивацион уавæр.

Ахуыргæнæг: Уæдæ, куыд уынæм, афтæмæй не 'взаджы æрмæст, сæ нысаниуджытæ хæстæг кæмæн сты, ахæм дзырдтæ нæй, фæлæ ма, ныхмæвæрд нысаниуджытæ кæмæн ис, ахæмтæ дæр. Ахæм дзырдтæй мах арæх пайда кæнæм, уымæн æмæ нæ цард дæр конд у алыхуызон ныхмæвæрд цаутæй, архæйдтытæй, зæрдæйы уагæй. Зæгъæм, мах куы æнкъард вæййæм, куы – хъæлдзæг, куы – æххормаг, куы – æфсæст, куы – тыхджын, куы – æдых, куы нын узал у, куы

– тæвд, изæр хуысгæ скæнæм, райсомæй систæм, иутæ сты куыстуарзаг, иннæтæ сты магусатæ, иутæ уарзынц сæрд, иннæтæ – зымæг.

Æппæт уыцы ныхмæвæрд æмбарынадтæ æвзагзонынады бæрæг кæнынц сæрмагонд терминай. Зæгъут-ма, цы хуыйны?

Скъоладзаутæ: Антонимтæ.

2. *Ахуыргæнæг:* Хорз, æркæсæм-ма чинджы раиртæстмæ æмæ сбæрæг кæнæм, раст у нæ хъуыды æви нæ (кæсынц раиртæст).

3. *Ахуыргæнæг:* Абон нæ урочы мах хъуамæ сбæрæг кæнæм антонимты хицæндзинæдтæ, бамбарæм, ныхасы мидæг цæмæн хъæуынц, сахуыр уæм антонимтæ контексты агурын æмæ сæ нæ ныхасы пайда кæнын.

Уымæй уæлдай, нæ урокæн ис ныхасы темæ «Хи дарыны æгъдауттæ». Цæмæй нæ темæтæ хуыздæр бамбарæм æмæ раргом кæнæм, уый тыххæй уал сæххæст кæндзыстæм 72-æм фæлтæрæн (дзургæйæ). Уæ хъус æрдарут, тексты автор сывæллоны хи дарыны уагыл цавæр сæйрагдæр æгъдауттæ нымайы.

Ахуыргæнæг: Сымахмæ гæсгæ та хи дарын куыд хъæуы бинонты 'хсæн æмæ æхсæнады? Авторы хъуыдытæй абоны цардмæ цы ис рахæссæн?

IV. Ног æрмæг бафидар кæныныл куыст.

1. Къорды куыст «Чи тагъддæр!» (*кусынц 2 къордæй*).

Хæс: Дзырдтæ адих кæнын антонимон къæйттыл; сбæрæг кæнын, антонимон къæйттæ кæмæн нæй, уыцы дзырдтæ.

Стыр, æхгæд, дон, рохгæнаг, дæс, сау, чидæр, магуыр, фæлмæн, раст, кусаг, цъæх, бур, бæрзонд, уырдаем, хæрдмæ, араех, чысыл, гом, хъуыдыгæнаг, урс, хъæздыг, хъæбæр, зылын, магуса, тар, ныллæг, ардаем, бынмæ, хатгай, хæдзар, фыссын, уый.

Дзуапп:

стыр – чысыл;

æхгæд – гом

рохгæнаг – хъуыдыгæнаг;

сау – урс;

магуыр – хъæздыг;

фæлмæн – хъæбæр;

раст – зылын;

кусаг – магуса;

бæрзонд – ныллæг;

хæрдмæ – бынмæ;

уырдаем – ардаем;

араех – хатгай.

Дон, дæс, чидæр, цъæх, бур, хæдзар.

Хатдзæг: Антонимтæ нæй иуæй-иу мивдисджытæн, номивджытæн, хуызæвдисæг миногонтæн («сау» æмæ «урс»-æй фæстæмæ).

2. *Ахуыргæнæг:* Ныр та ракæсут фæйнагмæ. Ахъуыды кæнут æмæ зæгъут, цы сты ацы дзырдты къордтæ, сбæрæг кæнут, куыд арæзт сты, уый.

(Хæринаг) цæхджын – æдзæхх;

(адæймаг) аипджын – æнæаипп;

(кусын) уæнгрогæй – уæнгмардæй;

скæсын – ныккæсын;

(фыййау) зондджын – æнæзонд;

(чызг) гомзæрдæ – æхгæдзæрдæ;

(лæг) æууæнкджын – æнæууæнк;

(лæппу) кусаг – магуса.

3. *Ахуыргæнæг:* Сывæллæттæ, ахъуыдыма кæнут æмæ зæгъут, цымæ нæ цæмæн хъæуынц антонимтæ нæ ныхасы. Æнæ уйдон нæ хъуыдытæ дзурæн ис æви нæй?

Скъоладзау: Æнæ антонимтæй дæр ис иронау нæ хъуыдытæ дзурæн, фæлæ афтæмæй нæ ныхас рауайы магуыр, æнæхæст, антонимтæ та нын нæ ныхас кæнынц бæлвырддæр, ирддæр, æнкъарæнджындæр, тыхджындæр равдисынц предметты, миниуджыты, архæйдтыты контраст.

Ахуыргæнæг: Тынг раст. Æцæгæйдæр, антонимтæ æххæст кæнынц нæ ныхасы вазыгджын функцитæ, кæнынц æй хъæздыгдæр, зæрдæмæдзæугæдæр. Уыцы æппæт миниуджытæй та аразгæ у ирон ныхасы культурæ. Сымах дæр цас араехстджындæрæй пайда кæнат антонимтæй, синонимтæй, омонимтæй, уыйас уæм цымыдисдæрæй хъусдзысты уе 'мбæлттæ, хуыздæр уын æмбардзысты уæ хъуыдытæ.

Уæлдай хъæугæ та сты антонимтæ аивады кусджытæн: фысджытæн, нывгæнджы-

тæн, композитортæн, актертæн. Куыд уæм кæсы, цæмæн?

Скъоладзау: Уымæн æмæ уыдон ныхмæвæрддзинады фæрцы саразынц ирд фæлгонцтæ, нывтæ, равдисынц зæрдæйы æнкъарæнтæ.

Ахуыргæнæг: Раст у. Уымæн æвдисæн сты, зæгъæм, мæнæ ацы нывтæ. Зæгъут-ма, цавæр антонимтæ æмбæхст сты ацы нывты?

(Слайдты æвдыст цæуыны ныхмæвæрддзинад æвдисæг нывтæ).

4. *Ахуыргæнæг:* Ныр та мæ фæнды, цæмæй аивады кусджыты ролы уæхи банкъарат æмæ фенæм, антонимты фæрцы уацмысы хъуыды куыд ивы, контраст æвдисынæн куыд æххуыс сты, уый.

Фæйнагыл цы текст ис, уымæн хъæуы сæргонд æрхъуыды кæнын, бæрæггонд дзырдтæ та – баивын антонимтæй. Цы рауайдзæн нæ текстæй, уый иумæ фендзыстæм.

Ныллæг арв сæхгæдтой уæззау сау мигътæ. Раджы баталынг вæййы. Дымы узал цагатаг дымгæ. Æхсæв даргъ у, бон та – цыбыр. Дыдзы хур арвыл ныллæгæй кæсы, чысыл тавы. Ихæн у. Æрдз дæр æнкъард у. Куыд даргъ у зымæг.

Скъоладзау: Бæрзонд арв сæхгæдтой рог урс мигътæ. Æрæгмæ баталынг вæййы. Дымы хъарм хуссайраг дымгæ. Æхсæв цыбыр у, бон та – даргъ. Ирд хур арвыл бæрзондæй кæсы, тынг тавы. Æнтæф у. Æрдз дæр хъæлдзæг у. Куыд цыбыр у сæрд.

(Фæйнагыл æвдыст цæуыны сæрд æмæ зымæг æвдисæг слайдтæ)

5. *Ахуыргæнæг:* Уæдæ фысджытæ дæр сæ уацмысты парахатæй пайда кæнынц антонимтæй. Тынг бирæ антонимтæ ис адæмон сфæлдыстады: аргъæутты, зарджыты, æмбисæндты.

Ныр та цы фæлтæрæн æххæст кæндзыстæм, уый фæрцы сбæрæг уыдзæн, фыццаджыдæр, куыд арæхсут антонимтæй пайда кæнынмæ, дыккаджы та – куыд зонут адæмон æмбисæндтæ.

Дзырд халæг дæр у æмæ дæр.

Æвæр зарæгæн хъырнаг хъæуы.

Уазæг – цæттæ, –

Раст дзырд æмæ дзырд иумæ цæуыны.

Дард æрвадæй сыхаг хуыздæр у.

Кусаг лæгæн къæвда бон бæрæгбон у, – куысты бон.

Лæгæн йæхи базыртæ куы нæ уа, уæд базыртæй базырджын нæ уыдзынæ.

Хæдзарæй – мæгуыр, зæрдæйæ –

6. *Ахуыргæнæг:* Абон нæ урочы темæ куыд бамбæрстат, нæ хæстæ нæ къухы бафтыдысты æви нæ, уый ныртæккæ сбæрæг кæндзыстæм цыбыр тестты æххуысæй.

1) Лексикæ ахуыр кæны:

а) фонетикæ;

æ) орфографи;

б) лексикологи.

2) Антонимтæ вæййынц:

а) æрмæст æмхуызонуидагон;

æ) æрмæст алыхуызонуидагон;

б) æмхуызонуидагон дæ рæмæ алыхуызонуидагон дæр.

3) Сбæрæг кæнын антонимтæ:

а) хорз – бур;

хорз – ницæйаг;

хорз – дзæбæх.

4) Равзарут раст вариант:

а) сау хохæй урс дур нæ хауы;

æ) цъæх хохæй урс дур нæ хауы;

б) сау хохæй цъæх дур нæ хауы.

5) Сбæрæг кæнут антонимтæ:

а) ихæн – æнтæф;

æ) ихæн – узал;

б) ихæн – хорз.

6) Сбæрæг кæнут раст хъуыды:

а) антонимтæ æвдисынц ныхмæвæрд миниуджытæ;

æ) антонимтæ æвдисынц æмхуызон миниуджытæ;

б) антонимтæ ахуыр кæны фонетикæ.

У. Урочы кәронбәттән.

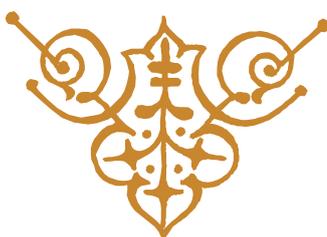
1. Ахуыргәнәг: Байхъусәм Джыккайты Шамилы әмдзәвгәмә «Цәй диссаг дә, амонд, цәй диссаг...» (скъоладзау дзуры әмдзәвгә)

Хатдзәг кәнынц: Автор әмдзәвгәйи равдыста ирон адәймаджы хи дарыны әгъдәуттә әмә йә хуыздәр миниуджытә: рәстдзинад, тых, адәймагмә уарзон-

дзинад, хатырдзинад, ныфс, уды фидардзинад. Бәрәг кәнынц, фыссәг йә хуыдытә равдисынән цы антонимтәй спайда кодта, уыдон.

2. Рефлекси.

VI. Хәдзармә куыст: газет «Рәстдзинад»-әй рафыссын фондз хуыдыады антонимтимә.

**Саухалты Валентинә,
Дзәуджыхъәуы 3-әм скъолайы
ахуыргәнәг**

ИРОН ЛИТЕРАТУРӘЙИ УРОК 8-ӘМ КЪЛАСЫ

Урочы темә: «Давын чи сахуыр уа, уый йәхи хәдзарәй дәр давы»

Хетәгкаты Къостайы басня «Ахуыр»-мә гәсгә

Эпиграф: «Чи йә мәгуырәй давы, чи – йә хъәздыгәй».

Урочы нысантә:

– базонгә кәнын уацмысимә; раргом кәнын басняйы темә әмә сәйраг хуыды; – әрдзурын адәймаджы хорз әмә әвзәр миниуджытыл;

– гуырын кәнын уарзондзинад ирон аив литературамә.

Универсалон ахуырадон архәйдтытә: предметон: текстимә куыст, тексты мидәг темә әмә сәйраг хуыды әргом кәнын; коммуникативон: хи хуыдытә әргом кәнын, хи хуыды бафидар кәнын; къорды кусын зонын; регулятивон: хатдзәгтә кәнын, аив кәсыныл архайын.

Урочы әрмәг: ахуыргәнән чиныг, презентаци.

Урочы цыд:**I. Бацæттæгæнæн рæстæг.**

1. Ахуыргæнæджы разныхас.

Кæсы æмбисонд «Дыууæ бирæгъы».

Раджы кæддæр иу зæронд лæг йæ фыргы фыргæн амыдта:

– Алы адæймаг дæр йæ хъуыдыты хъуырдухæн кæны, раст цыма дыууæ бирæгъимæ тох кæны. Иу дзы у хæрам, зæрдæхсайд, гæдыдзинады бирæгъ. Дыккаг бирæгъ та у зæрдæхæлар, ныфсджын, растзæрдæ.

Лæппу бирæ фæхъуыды кодта, стæй бафарста:

– Æмæ кæцы бирæгъ фæуæлахиз вæййы?

Зæронд лæг бахудт æмæ дзуапп радта:

– Цы бирæгъ æфсадæй, уый фæуæлахиз вæййы.

Ахуыргæнæг: Зæгъут-ма, цæй кой цæуы æмбисонды? (Адæймаджы хорз æмæ æвзæр миниуджытыл) Цавæр хорз æмæ æвзæр миниуджытæ зонут?

II. Урочы темæйыл куыст.

1. *Ахуыргæнæг:* Нæ урочы темæ сбæлвырд кæнæм.

(*Равзарын урочы темæ æмæ эпиграф*)

2. *Скъоладзаутæй иуы раныхас:* Хетæгкаты Къостайы «Ирон фæндыр» кæсынц бирæ бæстæты. Къоста у ирон литературон æвзаг æмæ ирон литературæйы бындурæвæрæг, поэт, прозаик, драматург æмæ нывгæнæг. Уымæй уæлдай уыд мæгуыр адæмы бартыл тохгæнæг. Кæддæр Къоста афтæ фыста:

Зонын, æфсæрмай кæудзыстут,
Бавæрдзыстут мын мæ мард,
«Рухсаг у, рухсаг, – зæгъдыстут,
Ницæмæнуал уыд дæ цард!»

Зонын, æргæвддыстут исты, –
Мардыл ма чи дары ком? –
Алчи æфсæстæй мæ хисты
Ссардзæн арахъхъай мæ ном.

Иу бон æгъгъæд у мысынæн,
Иу бон кæндзыстут мæ дзырд,
Уый фæстæ ферох уыдзынæн, –
Ничиуал зондзæн мæ цырт.

3. *Ахуыргæнæг:* Раст уыди поэт? Адæмын йæ ном ферох кодтой?

(Къостайы ном цæрдзæн мыггагмæ, суанг ма арвыл стъалыты гуппары дæр ис Къостайы стъалы).

Ахуыргæнæг: Къостайы бирæ уацмыстыл фæзынд адæмон сфæлдыстады тæваг. Уыдонæй иу у «Ахуыр».

– Цы нысан кæны дзырд «ахуыр»? (*дзуаппытæм байхъусын*)

Ахуыргæнæг: Абон нæ урокмæ æрбахуыдтам скъолайы психологы. Байхъусæм-майæм. Уый та цы зæгъдзæн ахуыры тыххæй (*психологы раныхасмæ байхъусын*).

4. *Ахуыргæнæг:* Кæддæр, дам, Црауы цард Бурсарты Болаг, зæгъгæ, иу лæг. Уый-иу бахъуызыд йæ лæгæтмæ æмæ-иу сусæгæй йæ хæринаг радавта, стæй-иу æй, куыд ничи фена, афтæ бахордта. Арæх-иу дзырдта, нæ, дам, зонын æнæ радавгæ. Адæмы æхсæн бирæ ахæм таурæгътæ уыд. Къоста дæр зонгæ куыннаæ уыдаид семæ.

5. Дзырдуатон куыст.

Ахуыр – привычка, учение, учеба;
ерæдзыпп – кремневое ружье;
зиу – помощь кому-либо в работах;
хызын – сумка, рюкзак;
хуыснаг – давæг, вор;
хуыснагæд – краденый, ворованный
уайсадаг чындз – невестка, соблюдавшая
обычай молчания при старших;
къæмдзæстыг – застенчивый;
туджджын – кровник;
ныккæрзын – вздрогнуть.
(*Уацмыс дыккаг хатт бакæсын*)

6. Фарстытæм гæсгæ авзарын.

– Чи у хабархæссæг?
– Йæхи тыххæй цы зæгъы?
– Йæ ерæдзыпп рахуыдта фыдæлты хæзна. Цæмæн? Æндæр номæй йæ цæуылнæ рахуыдта?

– Адæм цы кусынц? (*Зæххы куыст кæнынц. Джигиты рæстæг фæци, æмæ ныр фæллой кæнынмæ бавнæлдтой*)

– Цы федта хъæдбыны æмæ цæуыл дис кæны?

– Цавæр давæг уыди?

– Автор цы зæгъы хуыснагæй йæхинымæр æмæ æргомай?

– Куыд æвдисы хабаргæнæг хуыснæджы уавæр?

– Хуыснæг йæхи куыд дары? (*Уайсадаг чындзау ныкъкъæмдзæстыг, ома ныфсæрмы*) Цæмæн? (*Цард æй ахæм уавæры сæвæрдта*)

– Цæмæн æй рахуыдта «æрра»? Туджджын ын цæмæн фестад?

– Цы хабар раргом кодта хуыснæг? Цæмæн? (*Æндæр гæнæн ын нал уыд*)

– Цæмæн афтæ зæгъы «..худгæ мыл ма фæкæ...» (*Худинагæй тарст, куы рахъæр уа, худинаджы зарæг ыл куы скæной*)

– Цы нысан кæнынц ацы ныхæстæ: «..фæхæст дæн хуыснæгыл»?

– Æвиппайды цы æрцыд?

– Чи амардта бирæгъы?

– Хъуыды-ма кæнут, урочы райдайæны уын цы æмбисонд бакастæн, уый? Кæцы бирæгъы амардта? Цæмæн?

– Цавæр эпизодтæ æвдыст цауы нывты? (*Ахуырдаутæн сæхи конд нывтæ*)

7. *Ахуыргæнæг*: Ерæдзыпп ифтыгъд нæ уыд, афтæмæй фехста.

Фыццаг строфамæ ма рахизæм. Ам фы-

дæлты хæзна къулыл фындæс азы ауыгъдæй фæлаууыд. Ныр фехста. Куыд зонæм, афтæмæй хæцæнгарз фыдæй фыртмæ лæвæрдтой. Абон у, чи нал хъæуы, ахæм дзаума. Фæлæ уацмысы кæрон уæддæр йæ куыст бакодта.

Къоста нын уый тыххæй афтæ зæгъы:

– Оу, мæнæ диссæгтæ, царциаты диссæгтæ!

– Армытæпæнтæ фæцагътон,-

Лæг ма цыфæнды фæуæд, фæлæ ерæдзыпп, –

Ифтыгъд нæу, зæгъгæ, нæ загътон?!

Ахуыргæнæг: А.П. Чеховмæ кæсæм: «Если в начале пьесы на стене висит ружье, то (к концу пьесы) оно должно выстрелить». Цы нысан кæнынц ацы ныхæстæ?

8. *Æмбисæндтыл куыст*.

Давæг йæхицай давы.

Давæгыл хуыссæг нæ хæцы.

Къæрных сæдæ боны куы басусæг уа, уæддæр иу бон схъæр ваййы.

9. *Къорды куыст*.

1-аг къорд – Тæрхонгæнджытæ.

2-аг къорд – Фарсхæцджытæ.

Тæрхон кæнынц хуыснæгæн:

Тæрхонгæнджыты хатдзæгтæ: «Кусын дзы хъуыд»; «Давын хорз нæу»; «Хиуыл хæцын хъæуы, фæразын».

Фарсхæцджыты хатдзæгтæ: «Сидзæр уыд»; «Йæ уавæртæ афтæ амыдтой»; «Æндæр гæнæн ын нæ уыд».

Ахуыргæнæг: Автор цавæр поэтикон фæрæзтæй спайда кодта? (метоними)

– Цы у метоними? Ссарут тексты митонимийæ пайдагонд рæнхъытæ.

III. *Урочы хатдзæгтæ*.

– Цавæр æнкъарæнтæ / хъуыдытæ уæм сæвзæрд?

– Автор цы зæгъынмæ хъавыд ацы уацмысæй?

Рефлекси.

Уацмыс нæ ахуыр кæны

Мæ зæрдæмæ фæцыд

Ногæй базыдтон

Ахуыды кодтон

ФÆЛТÆРДДЗИНАД – БАФÆЗМ ÆЙ

СЫВÆЛЛÆТТЫ ЭСТЕТИКОН ЦЕНТР «СФÆЛДЫСТАД»-Ы АХУЫРГÆНÆГ ТАНДЕЛАТЫ РОЗÆ

Танделаты Розæйы педагогон куыстимæ зонгæ сты бирæ ирон æвзаджы ахуыргæнджытæ. Розæ кусы Дзæуджыхъæуы Хетæгкаты Къостайы номыл 13-æм скъолайы, у уæлæмхасæн ахуырады педагог (амоны технологи), фæлæ йæ архайд æнгом баст у ирон литературæ æмæ традицион культурæйы программæтимæ. Йæ предмет ирон æвзагыл кæй амонь, уымæй æххуыс у скъоладзауты ныхасы рæзтæн.

Розæ тынг хорз зоны ирон адæмы æрмгуыстыты аивад æмæ йæ цæстуарзонæй хæццæ кæны рæзгæ фæлтæрмаæ. Йæ ахуырты стыр æргом здахы фæсивæды ирон æгъдау æмæ æфсармыл хъомыл кæнынмæ.

Ирон традицион æрмгуыстытæ амонь

гендерон хъомылады бындурыл – лæппуты зонгæ кæны, ирон нæлгоймæгтæм хæдзары цы куыстытæ хаудта, уыдонимæ, чызджыты та – ирон сылгоймаджы архайдтытимæ хæдзары. Фæллоуы темæтæ æнгом бæтты ирон æхсæнады фæткимæ, йæ урокты дзуры бинонты 'хсæн ахастдзинæдтыл, кæстæрты æмæ хистæрты размæ æвард хæстыл.

Танделаты Розæ у курдиатджын адæймаг, йæ уроктæм бацæттæ кæны литературон-музыкалон композицитæ, чысыл пьесæтæ, сæ бындурыл сывæллæттимæ саразы цæсгæмттæм гæсгæ хъæзтытæ.

Дисы æфтауы, Розæ 13-æм скъолайы цы музей саразта, уый дæр. Музей хъæздыг у ирон царды уагимæ баст æрмæджытæй, ахуырдаутæ дзы зонгæ кæнынц нæ фыдæлты цардимæ.

Дзæуджыхъæуы 13-æм скъолайы бындурыл Розæ кæны къорды куыст дæр (кружковая работа), йæ къорд «Талатæ» кусы сæрмагонд программæмæ гæсгæ, у бафæзминаг æппæт ахуыргæнджытæн дæр. Къорды уæнгтæ фæархайынц республикон равдыстыты, саив кæнынц бæрæгбæттæ.

Базонгæ ут Танделаты Розæйы къорды хъомыладон куыстимæ æмæ, фæллоуы темæйыл цы чысыл пьесæтæ ныффыста, уыдонимæ. Уырны нæ, хорз æххуыс уын кæй фæуыдзысты уæ куысты.

Модель воспитательной системы объединения «Талатæ» («Ростки»)

В настоящее время актуальной стала проблема сохранения культурной и исторической самобытности народов России,

национальных традиций, незыблемых нравственных ценностей народа. Декоративно-прикладное искусство органично вошло в современный быт и продолжает развиваться, сохраняя национальные традиции в целостности. Оно содержит в себе огромный потенциал для освоения культурного наследия, так как донесло до сегодняшнего дня практически в неискаженном виде характер духовно-художественного постижения мира.

Работа в объединении «Талатæ» («Ростки») – имеет художественную направленность и создает условия, обеспечивающие развитие творческих способностей детей и подростков с учетом их возможностей и мотивации. Обучение способствует развитию интереса к культуре своей Родины, истокам народного творчества, эстетического отношения к действительности.

Обучение в объединении «Талатæ» («Ростки») характеризуется тем, что одним из ведущих факторов формирования исторического и патриотического сознания детей является культурологическое знание жизненного уклада осетинского народа, его духовно-нравственных ориентиров и их проявление в творчестве, в художественных народных промыслах, в традиционных ремеслах и женском рукоделии.

Характерная особенность обучения состоит в органическом сочетании национальных традиций искусства с ручным творческим трудом; овладение процессом стилизации реальных природных форм в декоративные; создание художественных образов с учетом региональных декоративных особенностей и технологических возможностей материала; сочетание в области декоративно-прикладного искусства игровой и трудовой деятельности.

ЦЕЛЬ: Создание условий для развития духовно-нравственного, эстетического, патриотического сознания школьников, через приобщение к культурно-природной среде родного края.

ЗАДАЧИ

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ:

- формирование знаний по истории и культуре родного края;
- обучение приемам обработки различных материалов: шерсти, бумаги, дерева и др.;
- формирование навыков учебно-исследовательской работы;
- формирование основ знаний в области композиции, формообразования, цветоведения в декоративно-прикладном искусстве.

РАЗВИВАЮЩИЕ:

- развитие интереса к познанию истории, культуры, природы родного края;
- раскрыть детям красоту и значимость народного искусства в сфере современного декоративно-прикладного искусства;
- знакомство с изделиями декоративно-прикладного искусства, способствующих развитию творческого потенциала детей;
- привития навыков самостоятельного планирования и анализа предстоящей работы.

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ:

- приобщение детей к истокам народной культуры;
- воспитание бережного отношения к историческим и культурным ценностям родного края;
- воспитание чувства коллективизма, толерантности и взаимопомощи.

ПРИНЦИПЫ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ:

- Принцип гуманистической ориентации воспитания – уважение личности, прав и свобод гражданина
- Принцип создания воспитывающей среды: создание таких отношений в объединении, которые бы формировали гражданские качества ученика, взаимную ответственность всех участников воспитательного процесса
- Принцип психологической комфортности – создание ситуации успеха
- Инициатива, самостоятельность, творчество детей
- Помни: вместе мы – сила!

В ОБУЧЕНИЕ ВКЛЮЧЕНЫ СЛЕДУЮЩИЕ РАЗДЕЛЫ:

Кладовая природы (Флора и фауна Осетии, работа с природным материалом):

- Древесная пластика.
- Коллаж.
- Аппликация из природного материала.
- Истоки национальной культуры:
- «Нанайы къæбиц» («Бабушкин сундук»).
- Работа с шерстью (обработка, прядение, валяние).
- Национальные игры (старинные и современные).
- Осетинское декоративно-прикладное искусство.
- Устное народное творчество.
- Быт, обычаи, обряды.
- Бумагопластика.
- Папье-маше.
- Творческий проект.
- Выставки, экскурсии, праздники.

СОДЕРЖАНИЕ ВСЕХ РАЗДЕЛОВ ПОСТРОЕНО ПО СЛЕДУЩЕМУ АЛГОРИТМУ:

- Исторический аспект.
- Связь с современностью.
- Освоение основных технологических приемов выполнения учебных заданий.
- Выполнение творческих работ (индивидуальных, групповых или коллективных).
- Обучение в объединении ориентирует обучающихся на самостоятельный поиск композиционных решений, способов приготовления творческих поделок, также предусмотрен творческий проект по теме декоративно-прикладного искусства.

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ:

- Практические (создание дизайна работы, моделирование, заготовка и подготовка материала для работы, творческие работы).
- Сенсорное восприятие (посещение выставок, экскурсии, наглядные пособия, презентации).
- Объяснительно-иллюстративный.
- Репродуктивный.
- Эвристический.
- Наглядный.

ФОРМЫ РАБОТЫ:

- Занятия-исследования.
- Интегрированные занятия (изучение одной учебной темы с использованием 2-3 видов творческой деятельности).
- Экскурсии.
- Поисковая работа.
- Поход.
- Встречи с интересными людьми.
- Проведение праздников, связанных с народными традициями.
- Игровая (ролевые, творческие, другие виды игр).

Направления деятельности объединения «Талатæ»

Время наше сложное – это время социальных перемен, политических бурь и потрясений. Они буквально ворвались в жизнь каждого из нас. Народные игры, забавы и игрушки заменяются на коммерциализированные зрелища, телевизионные экраны наводнила жестокость. По сути своей это чуждо детской природе, натуре растущего человека. Воспитание гражданина и патриота, знающего и любящего свою Родину, – задача, особенно актуальная сегодня, не может быть успешно решена без глубокого познания духовного богатства своего народа, освоения народной культуры.

Занятия в объединении «Талатæ» помогают решить эту проблему. Глубокое знакомство с историей, традициями, обычаями родного края способствует формированию патриотизма, развитию модели поведения, мотивации, соответствующих общечеловеческим и традиционно-российским ценностям.

К проблеме воспитания у детей любви к родному краю начала обращаться давно. Люблю проводить экскурсии по улицам города, рассматривать с детьми красоту окружающей природы, архитектуру города, памятники старины. Дети, участвуя в познавательной деятельности, приобретают знания об отдельном историческом факте, событии, истории края в целом. Эта деятельность носит чисто духовный характер и может иметь различные уровни по степени сложности – от простого усвоения исторических знаний до поиска новых знаний и

поисково-исследовательской деятельности. Ребята осознают значимость для себя, для общества тех или иных исторических фактов, событий, поступков людей. Участие их в краеведческой деятельности способствует более углубленному изучению своей Родины, познанию и пониманию законов общественного развития, их реального проявления в истории края.

Воспитание любви к Родине начинается и с воспитания любви к природе, ребенок должен научиться любить свою Родину, понимать природу, чувствовать её красоту, беречь её богатства. Большую роль я отвожу экскурсиям на природу, там мы наблюдаем за жизнью растений, собираем природный материал для работы. Закрепляем полученные знания викторинами, аукционами, познавательными играми о растениях и животных, которые проводим на занятиях.

Изучение искусства родного края, в том числе и народного творчества, является составной частью занятий в объединении «Талатæ» («Ростки»). В памятниках искусства раскрывается настоящее и прошлое нашего края, неповторимые черты духовной жизни осетинского народа. Особое место занимает работа с фольклором. Знакомясь с устным народным творчеством, дети учатся житейской мудрости, не устают удивляться красоте родного языка. С удовольствием разучивают ребята любимые песни, игры своих бабушек и прабабушек, проводят народные праздники и обряды.

Результатом этой деятельности стало создание этнографического музея, который пополняется экспонатами, собранными самими детьми, а также участие обучающихся объединения в фестивалях, праздниках, конкурсах различного уровня: Республиканский конкурс ДПИ «Рукотворное чудо», Всероссийский фестиваль народных игр и национальных видов спорта среди обучающихся образовательных учреждений Северного Кавказа, II Всероссийский фестиваль народных игр и национальных видов спор-

та среди обучающихся Северного Кавказа (г. Грозный), Северо-Кавказский фестиваль «Наш многоликий Кавказ», г. Анапа, профильная смена «Мы любим Россию, Россия любит нас», постоянное участие в городских праздниках и выставках.

МОНИТОРИНГ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ

Способы проверки результатов

Используются различные виды контроля:

а) входной – в начале обучения (беседа, анкетирование, тест), который определяет уровень художественных способностей ребенка, его знания о народных промыслах.

б) текущий – на каждом занятии (оценка и качество работы, система усвоения приемов и т.д.)

в) промежуточный – окончание работы над отдельными разделами программы (апликация, изготовление поделок из бросового материала, изделия из кожи и т.д.)

в) итоговый – в конце учебного года, определяет уровень усвоения программы, навыки, полученные детьми (игра-путешествие, викторина, выставки).

Основными формами подведения итогов являются:

Экспресс-выставки – проводятся в учебной группе при завершении каждой темы.

Творческие выставки – лучшие работы выставляются на региональных и городских конкурсах по декоративно – прикладному искусству.

Открытые занятия – проводятся 1 раз в год. На занятия приглашаются педагоги, родители обучающихся.

Игры, конкурсы, викторины – используются, как на итоговых занятиях, так и на обычных занятиях (как часть занятия).

Тестирование – применяется для проверки усвоения знаний, последовательности технологии изготовления поделки и т.п.

Проведение итоговых занятий, которые представляют собой *инсценированные представления, праздники народного календаря*.

ЦАЭСГÆМТТÆМ ГÆСГÆ ХЪАЗТ

«ЗИУ»

Архайджытæ

Аминæт – 40 аздыд– хæдзары æфсин;

Сæрмæт – сыхаг гыццыл лæппу;

Алан – Аминæты лæппу;

Сыхаг чызджытæ:

1-аг чызг – Замирæ;

2-аг чызг – Мæдинаæ;

3-аг чызг – Зæлинаæ;

4-æм чызг – Ацырухс;

5-æм чызг – Аминæ;

6-æм чызг – Фатимæ;

7-æм чызг – Аллаæ;

8-æм чызг – Зæринæ;

Гыгы – чызджыты кæстæр.

Сценæйыл ирон хæдзары дзаумæттæ:
фынг, даргъ бандон, чыргъæд.

Æрбахызт Аминæт, йæ фæстæ «уисын бæхыл» Сæрмæт æрбазгъордта.

Аминæт: Сæрмæт, мæ кьона, цу-ма дæлæсыхы чызджытæм мын ныууай. Аминæт, зæгъ, йæ чызгæн чынздзон дзаума цæттæ кæны æмæ абон зиу кæны.

Сæрмæт: Цы хорз у – Зиу! Заргæ дæр та кæндзысты.

Мæнæ афтæ:

«Уæртæ нын зиуæттæ хуссары.

Уыдон сæ фысым буц дары.

Йæ уис мæ разæй чи 'рхæсса, ...»

Аминæт: Нæ, мæ хур акæнай. Уыцы зарæг ды фарон уыгæрдæны фехъуыстай. Уый хосдæутты зарæг у. Зиу æрмæст хосгæрдæнты нæ фæкæнынц. Зиу нæ фыдæлты хуыздæр æгъдæуттæй иу у, ацы æгъдауæн сафæн нæй. Дæ хæдзары исты зын куыст куы уа, иунагæй бакæнæн кæмæн нæй, уæд бадзур адæммæ. Зиу ракæн, æмæ дын бахуыс кæндзысты.

Æхсæнадон иумæйаг куыстытæ: хид аразын, мæсыг амайын, фæндæгтæм зылын – зын кæнæн сты. Фæлæ бирæйы тых бирæ у. Сæрмæт, азгъор, мæ зиуæттæн мын фехъусын кæн.

Сæрмæт: Æмæ кæмæ бадзурон?

Аминæт: Ды алы хæдзармæ дæр бахой

æмæ фехъусын кæн. Зиумæ кæй бон куыд у, афтæ цæуы. Зиу бегара нæу, мыййаг.

Сæрмæт: Бегара та цы у?

Аминæт: Бегара та æлдæрттæн æмæ паддзахæн хæдзарæй тыхæй куыстмæ кæнын у. Сæрмæт, æз дæм тагъдæры тыххæй фæдзырдтон. Ды та ма мын мæхи дæр фæстиат кæныс. Мæн нырма хыссæ кæнын дæр хъæуы. Зарæджы йæ хорз куы ныццæлхъ кодтай: «Уыдон сæ фысым буц дары». Фысым хъуамæ йæ зиуæттæн хорз хæринаг скæна. Лæвар кусæг, дам ваййы, фæлæ æххормаг кусæг нæ фидауы. Зиуæттæн картофджынтæ ракæнон.

Азгъор, тагъд, Сæрмæт, кæдæм дæ æрвыстон, уырдаæм.

Сæрмæт: Мæ уисын бæхыл абадон?

Аминæт: О. Исты амалæй ма анкъуыс, уисын бæх нæ, хæдтæхæгыл дæр абад. Ды мæнæн мæ зиуæттæн фехъусын кæн æрмæст.

Сæрмæт йæ «уисын бæхыл» азгъордта.
'рбахызт Замирæ.

Замирæ: Аминæт, мæнæ ацы пырд къуымбил уын махæй. Фари та уын урц тинтычы æрбарвыста.

Аминæт: Бузныг, мах дæр уын уæ хæртæ чынздæхсæвты, куывдты куыд бафидæм.

Сæрмæт æрбазгъордта йæ бæхыл.

Сæрмæт: Загътон алкæмæн дæр.

Замирæ: Сæрмæт, дæ хорз хорз у, фæлæ ма нын дæлæ фæндырдæгъдæг Агуындæмæ нызгъор. Нымæт æууæрдын тынг уæззау куыст у, æмæ нын, зæгъ, дæ фæндырдæгъдæй нæ куыст фæрогдæр кæн!

Аминæт: Агуындæмæ Аланы арвитон, кæннод йæ фæндыр уæззау куы уа.

Сæрмæт, марадз-ма Аланæн зæгъ, зиуæттæн, зæгъ, дæ исты æгъдау скæнын хъæудзæн, уый дæ ма ферох уæд.

Сæрмæт: Уый та куыд у, исты æгъдау?

Аминæт: Ды Аланæн зæгъ, уый йæ йæ хæдæг зондзæн.

Замирае: Сæрмæт, æгъдау скæна, ома йæ хæдзары зиууæттæ ис, æмæ сын къафеттæ æрбахæсса.

Сæрмæт: Къафеттæй æгъдау хорз æгъдау у, мæ зæрдæмæ цауы.

Ацырухс: Чызджытæ! Цæй, февналæм зиууæтты æрбацыдмæ нæ къуымбил равæрæм.

Аминæт: Мæнæ уын кæттаг.

Замирае: Дон нын уæларт сæвæр. Тæвд дон нæ бирæ бахъæудзæн.

Ацырухс: Мæнæ сапон æрбахастон. Сапондонæй къуымбил тагъддæр баууайдзæн.

Æрбахызтысты чызджытæ

Мæдинæ: О-о-о, ам куыст йæ тæмæны куы ис! Аминæт, а Фатикк гыццыл у, ныхас не 'мбары. Афтæ мын нæ загъта, алдымбыдтæ кæндзыстæм. Ныр мæ кусæн къабамæ фæстæмæ аздæхон?

Аминæ: Дæ зæгъæджы зæгъ, æмæ гæды ма уай махæн. Аллæ загъта Мæдинæмæ, дам, бадзурт алдымбыдтæ уымæй цæрдæгдæр ничи кæны.

Фатимæ: Æз дæр ахæм гыццыл ницыуал дæн. Ныхас нæ, фæлæ ма æрфыдджы змæлдæй дæр æмбарын.

Аминæ: Иу сæгъыл, дам, сыкъатæ нæ зад æмæ йæ «дзыкъы» хуыдтой.

Фатимæ: Мæ ас æмæ мæ уæз, мæ дæргъ æмæ мæ уæрх ам цы давынц? Аллæ мæнæн цы загъта, уый карст-барстæй фæхæцца кодтон.

Мæдинæ: Ацы Аллæйæн та йæ сæрæй куыдз куы рахауа, уæд дзы зæхмæ куы ницыуал æрхæцца уыдзæн, уæд бæрæгдæр ныхас йæ бон рарвитын нæ уыд? Акæсут-ма йын йæхимæ, уæртæ къæрцц арæзтæй æрбацауы. Аллæ, рæвдздæр-ма рау.

Аллæ: Уæ бон хорз! Кæд федтай ирон чызг разкъæрттæ скæна, æмæ разгъора. Нымæт æууæрдджытæ фаг сты абон. Мах та басылыхъхъæн алдымбыдтæ скæнæм. Стæй уæм мæ ног разкъæрттæ равдисон.

Аминæ: Амондджын дзаума дын фæуæд. Ды дæр хорз амонд куыд ссарай. Мæнæ ма уын тæбын æндах алдымбыдтæн. Нымæтын гауызыл нывæфтыдтæ скæнæм.

Замирае: Мæнæ уын тæвд дон. Уæхи ма басудзут.

Аминæт: Æз федтон, нымæт куыд æууæрдынц, уый. Хъусут мæнмæ, æз уын амондзынæн.

Замирае: Ныр ды зондагур куы фæцайцыдтæ, уæд а чызг уырдыгæй здæхгæ ракодта. Сæрмæты нымæтхуд федтай?

Аминæ: Зондагурæн бæстæйæ тагъд кæй фездæхтыстут, уый уыл бæрæг у. Бакæнут адон уæ къухтыл (*дæтты сæм дыстæ*) Науæд уæ рæмбыны къæдзтæ ныддонласт уыдзысты.

Аминæт: Уый хорз у, мæ хуртæ, ерысæй кусын уæ кæй фæнды. Кæд уыл уыцы галы æмбисонд не 'рцауа. Гал, дам, фыццаг бон быдырма хуым кæнынмæ куы фæцайцыд, уæд æй фæрсынц, кæдæм цауыс гал, зæгъгæ. Æмæ, дам, хуыммæ! Хуыммæ! Изæры фыр фæлладæй йæ къæхтыл тыххæй лæууыд. «Кæцæй цауыс, гал?» Æмæ дзуапп радта: «Хуыыымæй, хуыыымæй».

(Иууылдæр ныххурдысты. Чызджытæ æрбадтысты нымæт æууæрдынмæ сæхи æрцæттæ кодтой)

Ацырухс: Исчи ма уæ зæгъæд: «Иу, дыууæ. Райдайæм!»

Аллæ: Заргæ акæнут. Зарæгимæ архайд йæхæдæг йæхи амондзæн.

О най, о-о най.

Аууæрдут, æууæрдджытæ.

О най, о-о най.

Хорз лæджы нымæт у.

О най о-о най.

Кусарт дæр нын акæндзæн.

О най, о-о най.

Кусарт та нын уанцон нæу.

О най, о-о най.

Сир нын-иу скæнæд!

Фатимæ: Ох, мæ къæхтæ бандзыг сты. *(Сыстад)*

Аминæт: Нымæт æууæрдын тынг уæззау куыст у. Зиу дæр-иу уый тыххæй ракодтой нæ фыдæлтæ. Бирæйы тых бирæ у. Уæ цæрæнбон бирæ.

Фатимæ: Иу бон нæ сыхæгтæ та зиуæй хъæццултæ рæтыдтой. Фæлæ ахæм тынг цауылдæр худтысты.

Аминæ: Къуымбилы куысты рæтауыны куыст афтæ хъæлдзæг цæмæй у?

Аминæт: Зиууæттæ-иу, сæ фæллад цæмæй ссæуа, уый тыххæй алыхуызæн худæг

ныхæстæй сæхи аирхæфстой. Кафгæ дæр-
иу акодтой.

*(Æрбахызтызты Алан, фæндырдзæгъ-
дæг Агуындæ æмæ Сæрмæт. Аланæн йæ
къухы фæндыр, Сæрмæтæн йæ къухы къа-
феттæ гæххæттæ тыхтæй)*

Алан: Æмбæлы уæм?

Фаризæт: Мидæмæ, мидæмæ. Агуындæ
фæндырдзæгъдæг у, зæгъгæ, æмæ йæ райс-
бавæрдæн дарынц.

Аминæт: Агуындæ, мæ чызг, иу рæсугъд
цагъд ма сын акæн, æмæ чызджытæ сæхи
аирхæфсой.

Мæдинæ: Алан, иу рог кафт чи нæ акæ-
на.

(Алан кафы)

Аминæт: Алан, чындзæмбал цæудзынæ,
æмæ хорз у, кафын кæй зоныс, уый.

Алан: Кафынау æнцон куы уаиккой ха-
бæртгæ, фæлæ, дам, дзы кæрчытæ самал
кæнын хъæудзæн. Æмæ бæллæх нæу. Карчы
хъуыдатт куы никайуал кæркдонæй хъуы-
сы.

Фаризæт: Æгъдау дæ 'рцахста, æгъдау,
Алан.

Сæрмæт: Алан, æгъдау та куыд æрцах-
сы?

Алан: (Сæрмæты йæ уæхсджытæй ацах-
ста) Мæнæ афтæ, цыпп, зæгъгæ, æрцахсы
æгъдау.

Сæрмæт: Алан, къафетты æгъдау ма дæ
куы æрцахса, уæд та ма-иу мæн арвит ду-
канимæ.

Алан: Мæлæты рæвдз нæ дæ дуканимæ
ауайынмæ. Мацы пайда дын дзы уа? Æр-
дæбон мæм мæ килæ къафеттæ цыдæр рог
фæкастысты?

Сæрмæт: Нæ дзы бахордтон, уæртæ
тигъыл бæласы фæстæ... *(Йæ дзыхыл ма
къухæй фæхæцыд)* Афтæ сæм иу каст нык-
кодтон.

Алан: Уый дын, гъе, иу ныккастæй ки-
лæйы 'рдæг къафеттытæ чи атайын кодта.
Макуыуал бакæн афтæ. Æууæнкхор лæг-
дзинад нæу.

Сæрмæт: Чызджытæн ма йæ ма радзур.
Ардауын дæр лæгдзинад куы нæ у.

Алан: Ирон æгъдауæй дæхи пайдайæн
хорз цы у, уыдон æвзарын базыдтай. Фесæ-
фынæй дын тас нал у.

Мæдинæ: Алан, иу кафт йеддæмæ нын
куы нæ акодтай.

Алан: Омæ мын афтæ амынд у. Кафгæ,
дам иу афтæ кæн, куыннаæ дæ стыхсой.

Мæдинæ: Иу лæппу, дам, сценæйыл ака-
фыд, æмæ йын къухæмдзæгъд сарæзтой.
Цалдæр хатты йæ акафын кодтой. Уæд сын
афтæ зæгъы: «Бафæлладтæн, кæдмæ уын
кафон?» Æмæ йæм залæй хъæр кæнынц:
«Кафгæ кæн, цалынмæ нæ сахуыр уай, уæд-
мæ!»

Аминæт: Алан кафын хорз зоны, фæлæ
иннæ æгъдæутты тыххæй далаæ Ацæмæзы
афæрс.

Алан: Æцæг зæгъыс, цом, Сæрмæт.
Чындзæмбалы æгъдæуттæ искуы дæу дæр
бахъæудзысты.

*(Алан æмæ Сæрмæт ацыдысты. Агуын-
дæ фæндырæй цæгъды. Чызджытæ арха-
йынц)*

Аллæ: Гыгы, хорз кæс, æмæ сахуыр уай.
Куырды куырдыл ахуыр кæны.

Ацырухс: Æгонгæй, Гыгы, уæртæ чин-
гуйтæ фылдæр кæс.

Мæдинæ: Æмæ ахуыргонд адæймаг йæ
фыдæлты æгъдæуттæ хорз куы зона, уæд
ыл уæз кæндзысты уыцы зониндзинадтæ.
Уæдæмæ уæлдай нæу ахуыргонд – сау ку-
сæг. Йæ фыдæлты æгъдæуттæн кад кæнын
чи зоны, куыстуарзаг чи у, фарн дæр уымæ
цæуы.

Гыгы: Æнæ кусгæ, æнæ фыдæбонæй
хорз цæрæн куыдæй ис, ахæм чингуйтæ
нæй?

Аллæ: Кæс-ма йæм, зæххæй уæлæмæ
нæма сзынд, æмæ йæм цы фæрстытæ ис.
Æнæ кусгæ, æнæ фыдæбонæй хорз цард
кæм фыст ис, зæгъыс? Аргъæутты чины-
джы.

Мæдинæ: Мæ бындур афицер, кæуылты
сыздыхтат ныхас. Зæринаæ, ды дæр ма исты
радзур. Цæттæ ныхæстыл цы худыс? Цы-
дæр уæздинцæ у уæ Зæринаæ. Фæлæ, дам,
сабыр малы хæйрæг бады.

Аминæ: Иу цыиу, дам, авд æвзагæй за-
рыд. Фæлæ йæ цыиусур куы рæсырдта, уæд

дзы иу дæр нал зыдта. Зæринае дæр афтæ, искæй цур ныссуйтæ ваййы.

Зæринае: Ницы ныссуйтæ дæн. Мæ мад мын афтæ фæзæггы, чызг, дам, искæй цур бирæ нæ фæдзуры.

Замирает: Мæнæн дæр мæ нана афтæ фæдзæхсы. Дæ хьоппæг цæстытæ, дам иу макуы ныджджыгъгъытт кæнай.

Фатимæ: Иннæ хатт æй зондыстæм. Æмæ дын уайсадаг чындыз роль ратдзыстæм.

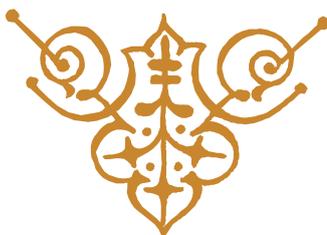
Мадинае: Фæлæуут-ма! Ам мæнæй æгъдаухалæгдæр нæй? Хæрзаг ма исчи ма зæгъа, æмæ æз радио аныхъуырдон. Радзур исты, Зæринае, нæ дæ ныуаддзыстæм, æмæ иу гуылывзаг чыздзы загъд кæн: «Ниты дылтдон, æмæ мæ лакъахтой».

Зæринае: Иу дохтыр, дам, рынчынаен афтæ: «Мæнæ лæг, мæ зæрдæмæ æппындæр нæ цæуыс». Уæд æм рынчын дæр фæзылд: «Мæнæ дохтыр, дæхимæ ма бакæс. Мæлæты хæрзконд мын куы нæ дæ дæхæдаг дæр!»

(Худыци)

Аминæт: *(Æркаст чызджыты куыст-мæ)* Мæнæ куыд аив гауыз ацæттæ кодтой! Адæм кæрæдзи æххуысæй цæрынц-иу мæнгæн нæ дзырдтой нæ фыдæлтæ.

Уæ кьухтæ фæрнæй фæдарат! Бирæйы тых бирæ у. Уæ цæрæнбон бирæ. Гъе, афтæ, мæ хуртæ, нæ фыдæлты рæсугъддæр æгъдауттæ, нæ ирон æвзаг бахъахъхъанынмæ зиу ракаæнæм.

ЦÆСТÆМТТÆМ ГÆСТÆ ХЪАЗТ «ÆФСИР»

Уасæг: Хъри-хъо-хъо! Мæнæ-ма рака-сут, æз æфсир ссардтон!

Мыст: Куыд сæрæнгуыр дæ, Хъри-хъо-хъо, мæнæуы æфсир ссардтай!

Мыст: Ахсынæм-ма мæнæуы нæмгуы-тæ.

Ахуыргæнæг: Æхсынгæ кæрдæджы уи-дæгтæ дæр кæндзыстут. Мæнæуы æфсир фæллоу у. Ахæм хæрзад гуылтæ дзы ис скæнæн, æмæ диссаг!

Мыстытæ: Гуылтæ, гуккутæ баппатæ.

Цæй сæрæнгуыр дæ, Хъри-хъо-хъо, мæнæуы æфсир ссардтай!

Мыст: Адджын гуылтæ хæрдзыстæм!

Уасæг: Кафгæ хорз куы кæнут, а-ма, мæнæуы æфсирыл агæппытæ кæнут: банай кæнут æфсир, йæ мæнæуы гагатæ куыд раз-гъæлой.

Мыст: Цытæ дзурыс, æмæ кæрддзæмы цыргъытæ мæ къæхты куы фæныхсой, уæд та?! Най кæнын тынг зын у!

Мыст: Æз гыщцыл дæн, æз нæ зонын!

Мыст: Мæнмæ ма кæс, мæн не `вдæлы, мæ бирæ куыстыты адæргæй бадын.

Уасæг: Зивæггæнагæн йæ гуыл хомæй зайы. Нæ зоныны къух нæ риссы. Банай кæнон мæхæдæг æфсир.

Уасæг: Ахæссут куыроймæ мæнæу, æрыссут æй. Уæдмæ æз пецы арт скæнон!

Мыст: Цытæ дзурыс, мæнæу æрыссын тынг зын у! Æз куыройы фыдты хъæрæй тæрсгæ кæнын. Ахæм зын куыстмæ мæ куыд æрвитыс?!

Мыст: Æз гыщцыл дæн, æз нæ зонын!

Мыст: Мæн не `вдæлы, мæхицæн мæ сæр куыройы цалхау зилы.

Уасæг: Зивæггæнагæн йæ гуыл хомæй зайы. Нæ зоныны къух нæ риссы. Мæхæ-дæг фæхæссон куыроймæ мæнæу (*мысты-тæ хъазыны*).

Уасæг: Мæнæ ссад æрхастон. Скодтат пецы арт æви нæма?

Мыст: Æмæ пецы арт кæнгæйæ, мæ

рихитæ куы ацарауон, уæд та? Арт кæнын тынг зын у!

Мыст: Мæн не `вдæлы, мæ бирæ куы-стытæй мæхи къæхты бын гуыр-гуыргæнгæ арт судзы.

Мыст: Æз гыщцыл дæн, æз нæ зонын!

Уасæг: Зивæггæнагæн йæ гуыл хомæй зайы. Нæ зоныны къух нæ риссы (*арт кæны*)

Уасæг: Уæд та хыссæ раканут.

Мыст: Æмæ, хыссæ кæнгæйæ ме `нгуылдзтæ уым куы ныссæдзой, уæд та? Хыссæйы куы атымбылтæ уыдзынæн. Тобæ зæгъ.

Мыст: Цы мæм ныккастыстут, фыр æнæвдæлонæй мæ къухтæм æмхасæнтæ кæнын.

(*Уасæг архайы хыссæйыл, пецы бавæрд-та гуылтæ.... Стæй сæ райста*)

Уасæг: Диссаджы гуылтæ!

Мыстытæ: Цæй сæрæнгуыр дæ, Хъри-хъо-хъо! Гуккутæ, баппатæ!

Уасæг: Райхъусут-ма, мæ чысыл хæ-лæрттæ. Нæ тæрсыс ды, дæ хъуыры куы фæсæдза, уымæй?!

Мыст: Тобæ зæгъ.

Уасæг: Ды та нырма гыщцыл дæ, нæма зоныс баппатæ хæрын!

(*Бадыны фынджы уæлхъус мыстытæ æнкъардæй*)

Уасæг: Чи кусы, хæргæ дæр уый кæны!

Мыст: Афтæ у, Хъри-хъо-хъо!

Мыст: Цымæ быдыры æфсир нал ис?! Куы ма ссарай ацы хатт мæнæуы æфсир, уæд нæм-иу бадзур. Мах æй банай кæндзы-стæм!

Уасæг: Бамбæрстат уæ рæдыд?!

Мыстытæ: Бамбæрстам нæ рæдыд!

Ахуыргæнæг: Зивæгæй цард нæй!

Уасæг: Ахæрут уæдæ, мæ чысыл хæ-лæрттæ!

Ахуыргæнæг: Æвзæр æвзæрæй ничи фиды!

ИРОН ÆВЗАГ РАЙДАЙÆН СКЪОЛАЙЫ

Сидакова А.А.,
 учитель осетинского языка и
 литературы
 ГБОУ СОШ №1 г.Беслана

ДИДАКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ (ОСЕТИНСКОМУ) ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ (АВТОРСКИЕ МЕТОДИКИ)

Известный педагог А. Дистерверг сказал: «Развитие и образование ни одному человеку не могут быть даны. Всякий, кто желает к ним приобщиться, должен достигнуть этого собственной деятельностью».

Одной из главных целей ФГОС второго поколения является воспитание личности, свободно владеющей родным, русским и иностранным языками, целенаправленно добывающей информацию, способной правильно применять полученные знания в жизни.

Родной язык как основа национального самосознания представляет собой явление национальной культуры. Главной целью обучения родному (осетинскому) языку является подача системы знаний, обучение свободному общению на родном языке.

Курс «Дамгъæты асинтыл» («По ступенькам Азбуки») является дополнительным дидактическим материалом для учащихся младших классов в системе изучения осетинского языка и литературного чтения. При обучении грамоте и чтению младшие школьники овладевают первоначальными

знаниями в области родного языка, навыками чтения, при этом учатся учиться.

Содержание пособия по обучению чтению включает следующие линии: звук (буква), слог, слово, предложение (текст).

Процесс обучения чтению начинается с представления о слове. Учащиеся работают над чтением слов по принципу «от простого к сложному». Важнейшим направлением данного материала является формирование у детей умений звукового анализа. Школьники учатся называть звуки в слове в той последовательности, в которой они находятся. Звуковой анализ способствует формированию навыка слогового чтения, но в данной методике упражнения предусматривают обучение навыкам чтения целых слов, начиная со слов с наименьшим количеством звуков.

Например, при изучении звука [с] учащиеся составляют и читают слоги

са се со су сы си се

Далее читают слова, состоящие из трёх букв:

саг сæг сой суг сыг

сау сар сур сыф сис

Слова увеличиваются на одну звуковую единицу и чтение продолжается:

*саби сӕдӕ стыр стур стӕр
сард сырды сырх сонт ссад*

*сыхаг сагой сапон сабыр сӕкӕр
сусӕг сасир сагӕас скъола судзин*

*сыфтӕр сомыхаг сыррдон сойы фых
сывӕллон*

сыкъаджын скъоладзау сызгӕарин

В зависимости от восприятия и усвоения предлагаемой информации, обучение можно продолжить или вернуться к исходной позиции. Многократное повторение позволяет механически запомнить последовательность звуков в словах и зрительно запомнить читаемые слова, что положительно сказывается на приобретении навыков чтения.

После того, как учащиеся пройдут тренировочные упражнения в чтении слов на определённую букву, им предлагается самостоятельно прочитать двестишья и небольшие стихотворения с интересным сюжетом.

Работа по формированию навыка чтения строится не только на отработывании механизма чтения, но и на осмыслении прочитанного с учётом развития речи учащихся – носителей языка.

Пособие «Дамгӕаты асинтыл» дополнено небольшими текстами для самостоятельного чтения и словарём.

Многолетний опыт позволил мне разработать методическое пособие для работы над развитием речи «*Дидактикон ӕрмаг ныхасы разтыл кусынӕн*» (*Дидактический материал по работе над развитием речи*)) на основе скороговорок.

Материал этого пособия позволяет обеспечить усвоение правильного произношения слов, словосочетаний и предложений, выразительное чтение текстов. В основе методики лежит концептуальный процесс познания от «простого к сложному».

Перед началом занятия для разработки лицевых мышц и подготовки к работе органов дыхания необходима разминка. Упраж-

нения на дыхание – секрет хорошего речевого дыхания – в правильном вдохе и умелом выдохе, который называется *порционным*. Такой выдох расходуется не сразу, а распределяется по небольшим отрезкам речи.

Фонетическая зарядка направлена на отработку произношения определённых звуковых сочетаний. Например:

д-дз-дж: да-ди-до-ду-дӕ-ды-де;

дза-дзи-дзо-дзу-дзӕ-дзы-дзе;

джа-джи-джо-джу-джӕ-джы-джи.

Формированию навыков чтения способствует заучивание скороговорок и палиндромов, насыщенных предложенными звуками:

Джитъримӕ ныккасти хур,

Джихӕй аздади, фӕбур.

Дзылы къаннаг цъиу – фӕтарсти,

Дзынга йӕм цӕргӕс фӕкасти.

Разучивание скороговорок доставляет школьникам радость, дети с большим удовольствием произносят их, а введение в учебный процесс элементов игровых эпизодов способствует лучшему усвоению материала.

Игра «Сорока-белобока», (осетинский вариант «Гӕркъӕраг-бӕрбӕраг») «имеет немалый лечебно-оздоровительный эффект». (Березовский А.М., Федеряева О.М.) «При проговаривании этих слов нужно, поддерживая кисть ребенка в своей левой руке, совершать большим пальцем правой руки мягкие круговые растягивающие движения по ладони ребенка (от центра ладони по спирали):

Гӕркъӕраг-бӕрбӕраг хӕринаг фыхта,

Йӕ цоты хынцта.

При работе с левой ладонью массажные движения совершаются против часовой стрелки, а при работе с правой – по часовой стрелке.

«Амӕн дӕр авӕрдта» – при проговаривании этих слов мизинец загибается к центру ладони;

«Амӕн дӕр авӕрдта» – загибается безымянный палец к центру ладони;

«Амӕн дӕр авӕрдта» – загибается средний палец к центру ладони;

«Амӕн дӕр авӕрдта» – загибается указательный палец к центру ладони;

«Амæн та – нæ» – при проговаривании этих слов надо обхватить большой палец ребенка, и мягкими движениями «оттягивать» палец от ладони, делая упор на внутреннюю поверхность пальца. После того, как четыре пальчика, сжатые вместе, оказываются в центре ладони, а один вне этого «единства», следует пояснение:

«Ды дон дæр нæ хастай, ды суг дæр нæ састай».

При проговаривании совершаются точечные воздействия на концевые фаланги пальцев ребенка:

* мизинец отвечает за работу сердца и тонкого кишечника, регулирующего жидкостный баланс в организме;

* безымянный палец – за работу сердца, легких, желез внутренней секреции;

* средний палец – за кровообращение;

* указательный палец – за работу толстого кишечника и костную структуру;

* большой палец – за работу легких.

По очереди, совершая точечные акупрессурные воздействия на ногтевые фаланги ребенка, мы «играючи» прорабатываем проекционные зоны внутренних органов на ладони ребенка.

И при этом несколько раз совершить растягивающее движение за большой палец руки ребенка – «Дæуæн та – ницы». В этом случае мы улучшаем работу дыхательной и нервной систем.

Помимо этого данная методика позволяет правильно формировать мироощущение детей, а осетинский фольклор и культура вписываются в культурное пространство как её гармоничная часть.

Следует отметить особенность учебного пособия. Универсальность его использования в том, что в соответствии с методикой обучения родному языку для детей, владеющих осетинским языком, оно построено на принципах методики неродного иностранного языка и адресовано детям, начинающим осваивать осетинский язык.

Для значительного повышения эффективности обучения учитель использует учебники по осетинскому языку и чтению, раскраски, аудио и видео материалы согласно возрасту обучающихся. При этом важно

систематическое применение данной методики на уроках в соответствии с изучаемым материалом.

Главная цель уроков осетинского языка в условиях двуязычия состоит в том, чтобы вызвать у обучающихся интерес к предмету, прививать им любовь к изучению русского, осетинского и иностранного языков.

В условиях практического обучения осетинскому языку учащихся, не владеющих осетинским языком, главной задачей является развитие и совершенствование речевых умений и навыков общения в реальных жизненных ситуациях. Для достижения этих целей в условиях дифференцированного обучения применяют тренировочные методы. При этом целесообразно их комбинирование с познавательными методами. В данном пособии предложены также тренировочные упражнения для работы над звуком:

Хъæуæй хъазты хъæр хъуысы,
Хъæдхой хъæндилмæ хъуызы. (хъ)

словом;

Асаста ызнон та *авдæн*,
Разылдта, дам, сæртæ *авдæн*.

предложением;

Цъиусур кауы сæрыл абадт,
Цъиуты зард йæ хъустыл ауад.

развития диалогической речи:

– Кæм уыдтæ, гино?
– Куыройы. Ссады голаг ме 'ккойы.
– Ыссадæй та цы кæныс?
– Гуккутæ дзы кæндзынæн.
– Кæимæ сæ хæрдзынæ?
– Иунагæй.
– Иунагæй ма хæр,
Иунагæй ма хæр,
Махæн дæр авæр!

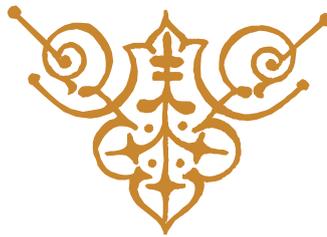
Обучение осетинскому языку школьников должно быть направлено на обеспечение коммуникативных задач, возникающих в реальном речевом общении. Процесс этот может быть эффективным при условии, если он будет строиться на основе строго продуманной, систематически про-

водимой целенаправленной работы. Все поставленные задачи помогают учащимся освоить ценности общества и культуру, в которой они живут. Обучение устно-речевому общению в единстве познавательной, регулятивной, ценностно-ориентационной, этикетной функций есть содержание и состав процесса. Развитие всех этих функций средствами языка имеет большой образовательный, воспитательный и развивающий потенциал.

Модернизация образования затрагивает и систему специального обучения и воспитания, предъявляя повышенные требования к школьному обучению. Обучение родно-

му языку способствует формированию самосознания учащихся, позволяющего им полнее осознавать объективную действительность, открывать для себя более яркий предметный мир, более дифференцированно и понятно воспринимать все окружающие явления.

«Владение языком есть речь, которая является деятельностью человека, требующей не столько усвоения теоретических знаний, сколько развития практических речевых умений на базе автоматизированных навыков и чувства языка. Обучать поэтому надо не просто языку, а речи на этом языке», – писал Б.В. Беляев.

**Адеты Фатимæ,
Дзæуджыхъæуы 50-æм скъолайы
ахуыргæнæг**

ИРОН АЪВЗАДЖЫ УРОК 3-АГ КЪЛАСЫ

(ИРОН АЪВЗАГ ДЫККАГ КÆМÆН У, УЫЦЫ СКЪОЛАДЗАУТИМÆ КУЫСТ)

Темæ: «Зæлинаейы балц Мæскуымæ»
(«Номдарты ивынад хауæнтæм гæсгæ»)

Урочы хуыз: Рацыд æрмæг бафидар
кæныны урок.

Урочы нысантæ:

- 1) бакусын диалогон æмæ монологон
ныхасы рæзтыл;
- 2) бафидар кæнын хауæнты тыххæй зо-
нындзинадтæ;
- 3) гуырын кæнын уарзондзинад райгуы-
рæн бæстæ æмæ ирон æвзагмæ.

Урочы фæлгонц: презентативон æрмæг,
предметон нывтæ.

Урочы цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг.

1. Мотивацион уавæр.

Ахуыргæнæг: Абон нæ урочы цауыл дзурдыстæм, уый цæмæй базонæм, уый тыххæй ацæудзыстæм цымыдисаг фæндагыл. Æрбакæсут-ма ацы нывтæм æмæ хъуыдыйæдтæм. Алы хъуыдыйады дæр ис дзырд лæппу. Ацы дзырдмæ раст фарст куы раттат, уæд бахæцца уыдзыстæм алæмæттаг галуанмæ. Фæлæ цавæр галуан у, уый та базондыстæм фæстæдæр.

(Ахуыргæнæг æвдисы нывтæ хъуыдыйæдтимæ, сабитæ фæрстытæ дæттынц дзырд «лæппу»-мæ)

Лæппу къласы бады (чи? лæппу).

Ацы лæппуы æз нæ зонын (кæй? лæппуы).

Лæппуйæн балæвар кодтой пурти (кæмæн? лæппуйæн).

Лæппумæ ис хъазæн машинæ (кæмæ? лæппумæ).

Лæппуйæ райстон чиныг (кæмæй? лæппуйæ).

Лæппуйыл ис сырх хæдон (кæуыл? лæппуйыл).

Азæ лæппуимæ киномæ фезгъоры (кæимæ? лæппуимæ).

Ды дæр лæппуйау фыдуæгтæ кæныс? (кæйау? лæппуйау).

(Раст фæрстытæ къæпхæнтыл æвæрынц æмæ дзы аразынц асин галуанмæ).

Ахуыргæнæг: Цавæр галуанмæ бахæцца стæм? (Хауæнты алæмæттаг галуанмæ). Абоны урочы нæ зæрдыл æрлæууын кæндзыстæм хауæнтæ.

II. Урочы темæйыл куыст.

Ахуыргæнæг: Нæ балц æрмæст хауæнты бæстæмæ нæ уыдзæн. Хæрз æрæджы Зæлинаемæ уыдыстæм Мæскуыйы. Хъæуы нæ уыцы балцы хабæрттæ æрхъуыды кæнын.

Зæрдыл æрлæууын кæндзыстæм, Зæлинаæ æмæ Светæ телефонæй куыд ныхас кодтой, уый дæр (*Сабитæ дзурынц диалог*).

Ахуыргæнæг: Зæлинаæ сфæнд кодта йæ мадимæ Мæскуымæ ацæуын. Мæскуыйы та сæ размæ рацыдис Светæ. Æмæ цымæ сæ балц куыд рауадис? (Сабитæ хи ныхæстæй дзурынц текст).

Уæдæ-ма фæстаг хъуыдыйадыл хорз ахъуыды кæнут. Цы зæгъынмæ хъавыдис Светæ уыцы ныхæстæй? (Райгуырæн Ирыстон хъæуы уарзын, хорз зонын Ирыстони рæсугъд бынæттæ)

Къæпхæныл (цæуыл?) дæлæмæ азгъордта.

Зæлинаæ æмæ Аминаæ махмæ (кæмæ?) уыдысты дыууæ къуырийы.

Мæ уызджытимаæ (кæимæ?) Мæскуыйы (кæм?) тезгъо кодтон.

(Скъоладзаутæ фæрстытæм гæсгæ бæрæг кæнынц дзырдты кæрæттæ æмæ, цы хауæнты сты, уый).

2-аг хæс: Дзырдтæ станцæйы сæмхæццæ сты, саразут сæ хъуыдыйæдтæ æмæ сæ уæ тæрæдты ныффыссут.

сын сбæрæг кæнын сæ афон, нымæц æмæ цæсгом.

2-аг къорд.

Тексты ссарын авд номдары, сбæрæг сын кæнын сæ нымæцтæ æмæ хауæнтæ.

Хæс: текстмæ байхъусын, хи ныхæстæй йæ радзурын (аудировани).

Ахуыргæнæг: Сабитæ, Зæлинаейы бæллиц уыдис Мæскуымæ ацæуын, æмæ йæ къухы бафтыдис. Алкæмæ дæр уæ ис бæллицтæ. Абон уæ хъуыд уæ бæллицтæ хицæн сыфтыл фыстæй æрбахæссын.

(Фæйнагыл дзырдтæ æмхæццæйæ, ахуырдаутæ сæ аразынц хъуыдыйæдтæ).

1) Метромæ бахизæны билеттæ балхæдтам.

2) Æз мæ уызджытæн равдыстон Третьяковы галерей.

3) Зæлинаейæн йæ бæллиц сæххæст ис.

4) Метройы поездтæ тагъд цæуынц.

Къорды куыст. (Скъоладзаутæ кусынц, музыкамæ хъусгæйæ)

1-аг къорд.

Тексты ссарын фондз мивдисæджы æмæ

(Скъоладзаутæ дзурынц, цæмæ бæллицынц, уый, сæ сыфтæ ныхасынц тымбылæджы алыварс, рауадис дзы рæсугъд дидинæг)

Ахуыргæнæг: Тынг хорз бæллицтæ уæм ис, æмæ уын ног азы сæххæст уæнт!

Хæдзармæ куыст: Ссарын интернеты Дзæуджыхъæуы рæсугъддæр бынæтты къамтæй иу æмæ йæм чысыл радзырд саразын.

III. Урочы хатдзæгтæ.

Рефлекси. Урочы куыд куыстой, уымæн аргъ кæнынц.

ахуыргæнæджы фæрстытæн, æххæст кæнынц скъуыддзагимæ баст хæслæвæрдтæ.

«Нæ сыхы лæппутæй иуæн дæр йе 'цæг ном нæ зыдтон. Се 'ппæтæн дæр – æнахуыр нæмттæ. Иу ныхасæй, фæсномыг кæй хонаем, ахæм цыдæртæ. Уыди нæм Бындз. Бындзы бакомкоммæ царди Дзынга. Хъæуы сæр – Гæбыла. Æрхы был хæдзары – Сырх Мыст.

Раст зæгъгæйæ, æз дæр гыццыл лæппуйæ цæрдæг æмæ ныфсхаст уыдтæн. Æмæ нæ сыхы лæппутимæ цал æмæ цал хатты бацудтæн хъæбысхæсты, сыхахæн Ганс чи у, зæгъгæ. Фæлæ-иу нæ быцæу бирæ нæ ахаста. Уайтагъд-иу балымæн стæм. Æмæ гыццыл æфсымæртау хæларæй цардыстæм, цалынмæ та мæм-иу мæ ног номæй не сдзырдтой, уæдмæ.

Æз алы номыл дæр сразы уыдаин: суанг мæ Сырх Мыст куы рахуыдтаиккой, уæд дæр ыл нæ мæсты кодтаин. «Фæлæ мæ Ганс цæмæн рахуыдтат, цæй тыххæй?!» – мæхинымæр-иу загъд кодтон нæ сыхы лæппутæм.

Уæвгæ мæ Ганс цæмæн æмæ цæй тыххæй рахуыдтой, уый мæхæдæг дæр хорз зыдтон. Æмæ мæ ныр дæр нæ рох кæны. Уый нæ, фæлæ ма йæ абон æхсызгонæй дæр æрымысын...»

Дзуапп раттын фæрстытæн:

– Цы базыдтам ацы скъуыддзагæй?

– Ганс йæ ном уыд æви йæ фæсномыг? (йæ фæсномыг)

– Сыхахæй та кæмæн ис фæсномыг? Уæ зæрдæмæ цæуынц уæ фæсномыгтæ?

– Нæ уацмысы хъайтары зæрдæмæ æппындæр нæ цæуы йæ фæсномыг. Фæлæ мæнæ ацы чысыл царæгой та тынг уарзы йæ фæсномыг.

(мультикиноны «Гæдйы лæппын Хæпп»)

– Диссаг уæм нæ кæсы, чи æмæ цæмæн сæвæрдта лæппуйыл фæсномыг «Ганс»?

– Дзуапп раттынæн нын кæцы кьорд баххуыс кæндзæн? «...Хæсты быдыры, ома Мисурæты цæхæрадоны, ныхæй-ныхмæ æрлæууыдыстæм дыууæ кьордæй. Сырхæфсæддонтæ авдæй, сæ командир Сырх Мыст, афтæмæй. Мах та «немыцæгтæ»,

æртæйæ. Сау ма нын нæмттæ дæр радта: Шульц, Фриц æмæ Ганс.

– Ды уыдзынæ Ганс – немыцæгты ко-мандир, – загъта мын Сау æмæ ма мæ хъу-сы сусæгæй æрбадзырдта, иу сахат бафæ-раз, ницы дын уыдзæни, зæгъгæ.

Дзуапп раттын фæрстытæн:

– Чи схуыдта лæппуйы Ганс? Цæмæн?

– Нæ фæрстытæн дзуапп ссардтам, фæлæ та нæм сæвæрдис ног фарст. Цавæр у уыцы фарст? (Чи у Сау?)

– Кæцы кьорд та нын аххуыс кæндзæн ацы фарстæн дзуапп раттынæн? Агурæм тексты скъуыддзагты.

«Хæсты быдыры йæ домбай къæхтæ кæ-мæн базадысты, уыцы нæртон лæг Къони-аты Сау бæргæ тæригъæд кодта сидæр-гæс устытæн, фæлæ цы йæ бон уыди? Кæд йæ фезмæлæнтæ йæхи бар нал уыдысты Сауæн, уæддæр æрхъуыдымæ рæвдз уыди»

Дзуапп раттын фæрстытæн:

– Чи у Сау? (зæронд салдат; йæ къæхтæ фесæфта хæсты)

– Цавæр хæстыл цæуы ныхас, уый нын радзурут.

– Уæ чысыл проектон куыстимæ нæ ба-зонгæ кæнут.

(Дзуры скъоладзау)

– Куыд уæм кæсы, цавæр хорз миниуджы-тæй хайджын хъуамæ уа хæстон лæг? (тых-джын, ныфсхаст, хъаруджын, фæразон, ...)

– Уæ разы ис пазлтæ. Алы пазлы фæстæ дæр – дзырд. Пазлтæй сæмбырд кæнут ныв. Баххуыды кæнут дзырдтæ. Уыцы дзырд-тæм гæсгæ равзарут хæстæгдæр ном уæ хъайтарæн.

Хæс: Нæмттæй номхыгъд саразын. (Ге-оргий, Сæрмæт, Алан, Скиф, Инал, Хазби, Иссæ, Руслан, Пæтр, Иван, Сослан) Пазлтæ æмбырд кæнынц æмæ сæ ныхасынц хъæ-бæр гæххæттыл. Гæххæтт фæйнагыл маг-ниттæй фидар кæнынц.

Дзуапп раттын фæрстытæн:

– Пазлты фæстæ цы дзырдтæ ис, уыдон цавæр фæрстытæ домынц? Цавæр ныхасы хæйттæ сты? (Домынц фарст цавæр? Сты миногонтæ)

– Раст. Миногонтæ нын æххуыс сты адæймаджы фæлгонц, йæ миниуджытæ ирддæрæй равдисынæн.

(Фæйнæгыл фыст дзырдтæ: *портрет, сюжетын ныв, пейзаж*)

– Цы нывтæ уæм рауад, уыдон фæйнæгыл бафидар кæнут, сывахмæ гæсгæ сæ цы дзырдмæ ахæссæн ис, уый бынмæ. Цавæр дзырдмæ сæ ис ахæссæн? (портретмæ)

– Раст. Ацы нывтæ та кæцы дзырдтæм ахæссæн ис? (Сюжетын ныв, пейзаж)

– Нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм, цы у пейзаж, уый (æрдзы æрфыст).

– Ссарут тексты æрдзы æрфыст.

2-аг къорд (*Бирæ хатт-иу бомбæйы дзыгъхъы уелгоммæ схуыссыдтæн æмæ-иу урс-урсид æврæгътæм кастæн. Куыд сабыргай ленк кодтой арвы денджызы! Кæнæ куыд арæх ивтой сæ уеларвон хуызтæ: урс гал-иу уайтагъд урс теуа фестад! Кæнæ та – урс-урсид саг. Хуры тын-иу йæ сыкъатыл куы андзæвæд, уæд та кæс, æмæ уелæ – аргъæутты Зæринсыкъа саг...)*

Дзуапп раттын фæрстытæн:

– Зæгъут-ма, сывах дæр уарзут æврæгъты ‘хсæн исты фæлгонцтæ агурын? Ахъазæм-ма, уæдæ (æвдисы слайдтæ æврæгъты нывтимæ).

– Цы хуызæн уæм кæсынц ацы нывтæ. Раттут-ма сын нæмттæ.

– Бирæ алыхуызон нæмттæ сын æрхъуыды кодтат.

– Автор, Сауы кой кæнгæйæ, пайда кæны алыхуызон нæмттæй. Цавæр нæмттæ сты уыдон? (агурынц сæ тексты)

Дзуапп: «Нæртон лæг Къониаты Сау», «хæстон лæг», «каджын Баба»; «хæст кæй басыгъта, зындинадтæ бирæ чи федта, ахæм хæстон», «Къониаты хæстæфхæрд» æмæ «хурзæрдæ Сау».

Ахуыргæнæг: Уынут, цы «хорз» дзырдтæй спайда кодта автор, Сауы кой кæнгæйæ. Афтæ каджын адæймагæй фæзæгъынц. Фæлæ йыл цæмæн сæвæрдтаиккой ном «Сау»?

– Куыд бамбæрстам, афтæмæй ном дæр æмæ фæсномыг дæр адæймагæн хуымæтæджы нæ раттынц.

– Фæлæ Сау та лæппуы Георгæн

схуыдта? Кæсæм скъуыддзæгтæм, цымæ нын нæ фарстæн дзуапп раттынмæ кæцы къорд аххуыс кæндзæн?

«Айс æй, Гæвди. Уый дын мæ лæвар – хæст кæй басыгъта, зындинадтæ бирæ чи федта, ахæм хæстон лæджы лæвар.

Æз фыр цинæй æрбахъæбыс кодтон чиныг, стæй йын æркастæн йæ цъармæ. Чыныджы цъарыл рæсугъд дамгъæтæй фыст хъæрсæй бакастæн: «Ганс Христиан Андерсен. Сказки». Саумæм хинхуызæй æрбакаст æмæ, йæ цæстытæй худгæ, афтæ зæгъы:

– Сыхы лæппутæ дæ Ганс кæй хонынц, уый мæн аххос у. Æмæ мæм, æвæццæгæн, фæхæрам дæ...

Æз батыхсæгау кодтон:

– Нæ, баба, нæ дæм фæхæрам дæн.

Фæлæ Сау йæ ныхас дарддæр кодта:

– Ганс дардыл хъуыстгонд ном у. Уыцы номæй бирæ лæппуты рахуыдтой æгас Европæйы дæр. Фæлæ дунейы адæмтæн сæ ‘ппæты хъуыстгонддæр æмæ уарзондæр у даниаг фыссæг, æмбисонды аргъауæнæг Ганс Христиан Андерсен».

(скъуыддзæг разындис 3-аг къордмæ. Иу скъоладзау æй бакасти)

Дзуапп раттын фæрстытæн:

– Кæй ном сæвæрдта Сау лæппуыыл? (Даниаг фыссæджы ном)

Ахуыргæнæг: Ганс Христиан Андерсен цы уацмыстæ ныффыста, уыдонæй цавæртæ зонут? («Снежная королева», «Дюймовочка», «Гадкий утёнок»).

Хæс: Радзырд, аргъау, æмдзæвгæ. Ацы æртæ жанрæй кæцымæ ахæссæн ис, цы уацмыстæ ранымæдтат, уыдон? (Уыдон сты аргъæуттæ).

– Мах нæ тексты хæйттæ куы баиу кæнæм, уæд уыдонæй та цавæр уацмыс рауайдзæнис? (радзырд).

– Раст. Нæ радзырды автор та у Чеджемты Георгæн.

Чеджемты Георг у зындгонд ирон фыссæг. Цалдæр азы куыста сывæллатты журнал «Ногдзау»-ы аивадон редакторæй (равдисын журнал). Чеджемты Георг фылдæр фыста сабитæн.

IV. Ермæг бафидар кæныныл куыст.

1. Тесттæ баххæст кæнын. Къæйттæй куыст («Чи рæвдздæр!»)

Чи ныффыста радзырд «Ном»?

- а) Хетæгкаты Къоста;
- æ) Чеджемты Георг;
- б) Асаты Астемир.

Лæппуы æцæг ном цы хуындис?

- а) Гæвди;
- æ) Ганс;
- б) Батрадз.

Чи уыдис Сау?

- а) зæронд салдат;
- æ) ахуыргæнæг;
- б) фыссæг.

Цавæр рæстæг æвдыст цауы радзырды?

- а) хæсты фæстæ рæстæг;
- æ) скъолай рæстæг;
- б) сабыр рæстæг.

Кæцон фыссæг у Ганс Христиан Андерсен?

- а) ирон;
- æ) даниаг;
- б) уырыссаг.

Цавæр фæсномыг нæй радзырды?

- а) Сырх мыст;
- æ) Бындз;
- б) Хъæндил.

2. Хъазт «Чи рæвдздæр!» Нывмæ гæсгæ ссарын тексты эпизод. Бакæсын æй. (Æвдыст цауыныц, тексты цаутæм хæстæг нывтæ)

1) «Æмæ нæ сыхы лæппутимæ цал æмæ цал хатты бацыдтæн хъæбысхæсты, сымахæн Ганс чи у, зæгъгæ».

2) «Цæвиттон, хæсты фæстæ азты алы ран дæр мæгуыр цард кодтой адæм. Сæ мæгуыры бонтæ æрвыстой мæ райгуыраг хъæу Арыхъхъы царджытæ дæр».

3) «Хъæубæсты, сыхбæсты алы ран дæр – сидæргæс устытæ».

4) «Хъæуы хистæртæй куыд фехъуыстон, афтæмæй, дам, уыцы ранмæ хæсты рæстæг немыцаг хæдтæхæг бомба æрæппæрста. Арыхъхъæгтæ йæ хонгæ дæр афтæ кæныныц: Бомбæйы дзыхъхъ».

5) Фæлæ дунейы адæмтæн се 'ппæты хъуыстгонддæр æмæ уарзондæр у даниаг фыссæг, æмбисонды аргъаугæнæг Ганс Христиан Андерсен.

3. Дзырд ном-имæ синквейн саразын:

НОМ

аив, хъуыстгонд

амоны, дзуры, æвдисы

Ном хъахъхъæнын æнцон нæу.

КАД

Ахуыргæнæг: Ирон адæмы 'хсæн йæ ном кадджынай кæмæн баззад, ахæм лæгты нæмттæ ранымайут (Чермен, Хазби, Бола, Къоста, Васо, ...)

– Ирыстони хъуыстгонд спортсментæй та кæй нæмттæ зонут? (Куыдыхты Бесик, Таймазты Артур, Гаситы Мурат)

– Сымах дæр фæнды, цæмæй уæ нæмттæ уой хъуыстгонд, æмæ сæ æнæхъæн дуне дæр базона? Цы бакæнын хъæуы уый тыххæй?

Ахуыргæнæг: Кæсут-ма, нæ урочы эпиграфы дæр уыцы хъуыды æмбæхст ис «Ном хъахъхъæнын у лæгæн йæ мæт».

V. Рефлекси. Дарддæр аххæццæ кæнут:

Æз абон базыдтон...

Абон ахъуыды кодтон ...

Фæнды ма мæ базонын...

VI. Хæдзармæ куыст (равзарын иу хæс):

1) радзырд æнæхъæнай бакæсын;

2) текстæн пълан саразын;

3) уацмысы архайджытæн æндæр нæмттæ æрхъуыды кæнын;

4) бацæттæ кæнын проектон куыст: «Дæ номы кад бахъахъхъæн».

*Къæлхидты Эльвирæ,
Дзæуджыхъæуы гимназ
«Диалог»-ы ахуыргæнæг*

**ЛИТЕРАТУРОН-МУЗЫКАЛОН КОМПОЗИЦИ
«ХÆСТ АЕМÆ УАРЗТ»
(СТЫР УÆЛАХИЗЫ 75-АЕМ АЗЫ КАДÆН)**

– Уæ бон хорз, зынаргъ æмбæлттæ!
– Здравствуйте!
– Уæлахизы бон... Цæстытæ ныуурсты, дæумæ æнхæлмæ кæсгæйæ. Цас туг æмæ цæссыг фæкалд нæ зæххыл цыппар азы дæргъы... Цал зæрдæйы аскъуыд амонды таг... Фæлæ мæнæ æрцыд Уæлахизы цины хабар...

– День Победы... Каждый раз, просматривая военные кадры, вновь и вновь задаю себе вопрос: «Как пережили такое? Как выстояли?» Но выстояли... победили... И сегодняшний вечер – дань преклонения перед всеми, кто принёс нам Победу, счастье и мир.

Сымах цæрут хæстон обæуттæй æрдзы.
Уæ ингæнтæй фыдгулы зæрдæ стъæлфы.
Сымах ыстут æмыр. Аемæ уæ фæрцы
Фыдæлты Зæхх йæ риуызгаг улафы!
(Дзаболаты Хазби)

Зæххыл æппæты стырдар сгуйхтытæ адæймагæн бантыст Фыдыбæсты æмæ сæрибары сæраппонд. Фыдызнаджы ныхмæ карз тохы бацыдысты ирон адæм дæр. Ирон хæстонты хъæбатырдзинад дис æфтыдта æппæт дзыллæты.

– Тохы быдырмæ цыдысты Ирыстоны фысджытæ дæр. Се 'ппæты хистæр, Гутнаты Хъанымæтыл, цыди 36 азы, сæ тæккæ кæстæртæ, Елехъоты Мурат æмæ Хайманты Георгийыл – æвддæсгай азтæ. Уыдон æфсис нæ зыдтой уалдзæджы цъæхæй, сæ риутæ дзаг уыдысты уарзондзинадæй, рухс фæндтæй. Фæлæ хæст аскъуыдта æвзонг зарæг...

– Ах, война, что ж ты, подлая, сдела-

ла... Ведь каждый знал, что война – это пропасть, это гибель... Но матери, жены, сестры ждали своих фронтовиков. Ждали, даже если приходила «похоронка». Ждали...надеялись... и писали письма...

(Е. Уткин «Если»)

– Письма с фронта. Их писали в зной и стужу натруженные руки солдат. Они хранят горячее дыхание боя. Хранят и нежность, и любовь, и веру – те чувства, которые делали солдат бесстрашными на протяжении четырёх лет.

– Женщины-солдатки: матери, сестры, жены, любимые... Сколько лишений и трудов выпало на их долю в эти страшные годы войны! Ждать с войны сына, брата, мужа... Но при этом растить детей, выращивать хлеб, стоять до изнеможения у станка...

– «Спи спокойно, родная. Мы бережем твой покой. Я мечтал о карьере ученого. И стал солдатом, чтобы сражаться за тебя, за нашу Родину, с мыслью о тебе и о Родине я пойду завтра в бой» (22.11.1942).

Песня «Тёмная ночь»

– Письма с фронта любимым. В них раскрывали душу, признавались в любви, просили прощение... В них – надежда на Победу и долгожданную встречу...

– Как много значила любовь в жизни фронтовиков. Тоска по женской верности, мечта по одухотворённой любви, помогающей жить и бороться, спасающей даже от смерти...

Из воспоминаний фронтовика:

– «Сейчас на фронте боевые комиссары,

лихие рубачи – кавалеристы, отчаянные истребители танков... вынимают из кармана аккуратно сложенную вырезку из «Правды». Это не марш. Это даже не боевая песня. Это стихи К. Симонова «Жди меня». Его письмо любимой женщине. Они дошли до сердца. Звучат как заклинание в письмах к любимым...»

К. Симонов «Жди меня»

– Стихи эти были необходимы для миллионов ушедших на войну солдат, искавших прочной опоры в незыблемости очага, в тепле семьи и женской верности.

– Уарзт у фидар хотых хэсты ныхмэ. Хэстон лагээн дэтты ныфс амэ агарон тых. Ууыл дзурынц нэ хэабатыр хэстонты аргэтигьон фыстэдджытэ. Стыр уарзты кьаннаг авдисэнтэ...

– Зынгхуыст хэстон поэт Кочысаты Мухарбеджы амдзэвгэ «Сау цэстытэ» ирон адэмэй чи нэ зоны?! Поэтээн уарзондзинад цин амэ рыст у. Фэлэ сарыстыр лэппу буц у йае уарзтэй.

Кочысаты М. «Сау цэстытэ»

– Цард йае кэнон кэны. Хэстмэ ацауыны размэ Мухарбег цалдэр мэйы зонгэ уыд йае хойы амкусэг, авддэсаздыд чызгимэ, кэцы йын йае рэсугьд аенкьарэнтэ базмэлын кодта, ныфс ын бауагьта йае зэрдэйы...

– Цгьойты Хазбимэ газет «Рэстдзинад»-ы редакцимэ аербацыд, цыппарыссэдз азэй фылдэр кэуыл цыд, ахам сылгоймаг. Йае хызынэй ризгэ кьухтэй систа, хэстэй цы аргэкьуымон фыстэдджытэ аервыстой, ахамтэ цалдэр:

«Кэй фыст сты, уый зоны? Кочысаты Мухарбеджы... Мэнемэ... Ныр сэ уал азы адэмэй амбэхстэй дарын. Иу уэлдай ныхас дэр дзы нэй... Аэз уый хуызээн уэздан, хиуылхэцгэ амэ рэстаг адэймагыл абоны онг никэд сэмбэлдтэн. Цас мыл цыд уэд? Авддэс азы. Уарзондзинад цы у, уый рэстмэ зонгэ дэр нэ кодтон. Йэхимэ ахам аенкьарээн фэзынд, уый арамэстдэр йае фыстэдджытэй базыдтон...»

Зарэг «Баталынг, бэстэ ныссабыр...»

– Кэсэм Мухарбеджы иу фыстэгэй скъуыддзаг: «Дэ бонтэ хорз! Саламттэ дын аервитын фэндагэй, кэд дэм чысыл мэсты дэн, уэддэр. Хьуыды ма кэныс, афтэ куы загьтай, писмотэ дэм фысдзынээн, зэгьгэ, уэд кэм сты? Уэвгэ сымах не 'вдэлы, амэ уэм азым аерхэссэн дэр нэй. Стэй раст куы зэгьон, уэд дын мэ бон бауайдзэф кэнын дэр нэу. Уыйас бартэ мэем нэма ис. Цэй, ницы кэны...

Бэргэ бирэ цыдэртэ дын зэгьынмэ хьавыдтээн, фэлэ дзэгьэлы куы фэуой... Аэмбарстон, цы ранмэ цэуын, уый... Дэ фэндтэ дэхи фэндиаг уэнт. Хэрзбон уал».

Кочысаты М. «Ныббар мын...»

– Кочысаты Мухарбег фэмард 1944 азы Украинэйы зэххыл горэт Ямпольл тохы, 23-аздыдэй. Агьатыр хэст аскъуыдта сыгьдэг уарзты таг.

Плиты Г. «Кэуэг бэрз»

(«Хонгэ кафт»)

– Уэлахиз амэ уарзт амдзу кэнынц Калоты Хазбийы поэзийы. Цардбэллон лэппуйээн иухуызы уарзон сты адэймаг амэ уарзон Ирыстон, амэ сын зэрдэбынэй зэгьы: «Уырны мэ, иу бон дэм кэй фэзындзынээн, иу бон дын аенанхьэлэджы дэ рудзынг кэй бахойдзынээн, уый... Аенхьэлмэ кэс...»

– Уарзондзинад поэтээн у тыхджын амэ бэрзонд аенкьарээн, зэрдэйы хорз амэ уды рэсугьддзинад кэм зынынц, ахам миниуэг. Поэт ыл дзуры кэм хьазгэйае, кэм аерхэндэгэй, фэлэ адзухдэр уэзданэй.

Калоты Х. «Комы узал сау ахсэв аерхуыссыд»

– Хазбийы фыстэдджытэ йае уарзон чызг Н...мэ... Лэг сэ кэсынэй не 'фсэды. Мидбылхудт та цэсгомэй нэ хизы... Хэсын сэ 'хцондзинад амэ цин...

«Тәшпуд цәмаән дә, уый ма загъ, о ма дзагыр. Аз цәрын әрмәст демә, вәййыс ма хуыдыты алы сахат дәр. Тынг әхсызгон мын вәййы, хибарәй куы абадын әмә куы 'рымысын нә ивгъуыд цард, уәд. Ды маән рох кәныс сабыргай (сымах афтә стуг). Фыццаг дә истон фыстаг бонцухәй, ныр та цыппар бонәй цыппар бонмә, куы та фылдәр рәстәгмә... Н., знаг әфсәнвәндаг куы алыг кәна, уымәй тас у. Ныффысс бәлвырд: кәм цәрдзынә, цы кус-дзынә, стәй ма мәм әнхәлмә кәсынмә хъавыс әви нә? (Бахатыр кән...)...1941 азы 19 октябрь».

«О ма хьоппәг, рохгәнаг хьоппәг, афтә вәййы?.. Н.. әз дәм фыстаг фыстәджи фәдыл фыссын, фәлә ды та ферох кодтай. Уый хорз нәу, ма хур, хорз. Зоныс, әз куыд фенхәлмә кәсын боны баизәрмә... Кәд уыдзән, загъын, фыстаг? Әрцәуы постхәссәг әмә фәндзгай бонтә дзәгъәлы фенхәлмә кәсын. Цас зын вәййы, ләг зәрдиагәй куы фенхәлмә кәсы, әмә куы ницы, уәд! Фысс, ма дзагыр, фысс, әмә ма рох кән...»

Калоты Х. «Әхсәв дә дзыккутау куы әрхауы»

– Нал федта Хазби йә хьоппәгцәст уарзоны... Бирә ныфсытә февәрдта йә Ирыстонән, йә ныййарәг мадән, йә уарзон чызгән, поэзийән... Фәлә сә хәст басыгъта.

– Намыс әмә ләгдзинады фәндагыл фәцыди кәрәй-кәронмә Хъазбегты Хъазбег. Арыгон поэт амондджын разынд: хәстәй йемә схаста Рейхстаджи дуәртгәй иуы дәгъәл. Мәләт зилдух кодта йә сәрмә. Уыди хыг, уыди хызәмар... Фәлә йын ныфс ләвәрдтой уарзт, бинонты фарн:

«Зынаргъ Лидуся! Тыхсгә ма кән! Агас куы уәм, уәд 1945 азы маймә хәстән йә кәдзил разындзән... Мә удләууән, әнхәлмә кәс, чи зоны, уәгәсәй баззайон. Уәгәсәй баззайдзынән дәу тыххәй, нә мадәлты тыххәй... Әрвитын дын ма хуызист әмә хус дидинджытә – кәд рәсугъд не сты, уәддәр дын, әвәццәгән, цин әрхәсдзысты. Мә цәнгтә дыл тухын, ба дын кәнын, ма удләууән! 25.05.44, Хъазбег».

Саукуйти Х. «Уарзондзийнада»

– Казалось бы, идет война, а между тем человеку на войне обостренно хотелось именно душевности, светлой радости, домашней заботы. Письмо военного журналиста, участника боев Григория Тертышника:

«Ксения! Многие говорили, что война постепенно выветривает из души солдата человеческую нежность. Оказывается, подобные утверждения – сущая ерунда. Наоборот, мои чувства окрепли, углубились, превратились в нечто святое. Я верю в наше будущее. Оно у нас светлое, молодое и прекрасное... А ты в этом будущем олицетворяешь чистоту и прелесть жизни, делаешь ее очаровательной, вечно юной, звенящей, как веселый ручей. (12.11.42)».

– Казалось, что среди грохота сражений могут звучать лишь боевые песни да марши. Однако, как отмечал поэт А. Сурков, «уже с первых дней войны стало слышно, что рядом с коваными строками «Идет война народная, священная война» в солдатском сердце теплятся тихие лирические песни.

– В них было много правды. У каждого из защитников нашей Родины, у каждого воина была одна, родная женщина, самая любимая, близкая и дорогая, за горе, страдание, лишения, за разлуку с которой он мстил врагу...И в минуты затишья раздавалась любимая всеми песня...

«Синий платочек» «Венский вальс» (танец)

– В конце ноября 1941 года после трудного фронтового дня под Истрой, военный корреспондент Алексей Сурков под впечатлением пережитого за этот день написал письмо жене. Он вспоминал:

«Стихи мои «Бьется в тесной печурке огонь» так бы и остались частью письма, если бы в феврале сорок второго года не пришел в нашу фронтовую редакцию композитор Константин Листов и не стал просить «что-нибудь, на что можно написать песню». Вспомнил я о стихах, написанных домой, и отдал К. Листову. Так письмо лю-

бимой стало первой лирической песней, рожденной из пламени войны, принятой и сердцем солдата, и сердцем тех, кто его ждал с войны».

Песня «В землянке»

– Разрываются снаряды. А солдат продолжает любить, верить, надеяться. И в этом помогали ему письма. Они помогали переносить разлуку, переживать опасности, ждать окончания войны.

– Фронтовые письма... Сколько таит в себе треугольник, сложенный солдатской рукой? В этих письмах все: смертный бой и фронтовой быт, любовь и ненависть, боль и радость. И в каждом из них – вера в Победу!

– Хæст у царды ныхмæ, мары рæсугъд-

дзинад æмæ сыгъдæг бæллицтæ... Хæст æнæуынон у уарзтæн.

– Уарзт у царддæттæг, у царды фидауц, зæрдæйы рухс бæллиц. Уарзт рæсугъд æмæ сыгъдæг кæны цард, лæппуйы кæны нæртон, чызджы – уæздан.

– Хæст мингай бинонты амонд басыгъта, мингай уарзæтты фæхицæн кодта кæрæдзийæ, æмæ йын хъуамæ зæххыл бынат ма уа!

И. Гуржибекова «Обычай»

– Мира и любви нам!

– Чи уæ уарзы, æмæ кæй уарзут, уыдонæй уæм фарны хабæрттæ хъуысæнт! Стыр бузныг...

ФÆСУРОКТЫ КУЫСТ

АХУЫРДЗАУТЫ 'ХСÆН АРÆЗТ РЕСПУБЛИКОН КОНКУРС

«ИРОН ДÆН ÆЗ»-Ы АРХАЙДЖЫТЫ ÆРМÆДЖЫТÆ

Фыдæлтæй нæм цы зонындзинæдтæ æмæ фарны æгъдæуттæ баззад, уыдоныл иузæрдион сты Цæгат Ирыстоны республикон æхсæнадон змæлд «Иудзинад»-ы уæнгтæ.

Уыдон сæхицæн стыр хæсыл нымайынд рæзгæ фæлтæримæ куыст: хъомыл сæм кæнын Райгуырæн бæстæмæ уарзондинад, мадæлон æвзаг хуыздæр базонынмæ тырындынад, ирон æгъдæуттыл æнувыд уæвыны æнкъарæнтæ.

«Иудзинад»-ы советы хъæппæрисæй арæзт æрцыд республикон конкурс «Ирон дæн æз». Стыр, тынг стыр ахадындынад ис ацы конкурсæн. Йæ нысан у ирон фæсивæды сæ адæмы кад æмæ намыс бæрзонддæр кæныныл æфтауын.

Рæзгæ фæлтæры разæнгард кæнын мадæлон æвзаг ахуыр кæнынмæ, нæ рагфыдæлтæ рæсугъд, аив æгъдæуттæ хуыздæр базонынмæ. Цæмæй ирон æгъдау æмæ æфсарм се уæнгты ахъара, цæмæй сыл æнувыд уой, сæ цард æгъдау æмæ æфсармыл æнцой кæнгæйæ аразой.

2019 азы республикон конкурс «Ирон дæн æз»-ы уæлахиздзау Æрыдоны 1-æм астæуккаг скъолайы ахуыргæнинаг *Зæгæлты Дзерассæйы* нывæцæн. Йæ ахуыргæнæг *Лохты Рита*

«Ирон дæн æз!»

Æз ирон дæн, уымæй дæн сæрыстыр,
Нæй зынаргъдæр Ирбæстæй мæнæн.

Уарзын æз нæ комбæстæ, нæ быдыр,
Уарзын æз нæ цъæх арвы фæтæн.

Уарзын æз нæ тар хъæдтæ, нæ хæхтæ.
Уарзын æз ирон зæххы бæркад,
Уарзын дзы ирон ныхасы зæлтæ,
Ницы уайд æнæ Ирæй мæ цард.

У мæнæн мæ цардыбон Ирыстон –
Фыдæлтæ историйæ гæппæл.
Арф æй æз мæ зæрдæйы нывæрдтон –
Уымæ бæллыд ирæтты фыдæл.

Æз мæ риуы фидæнмæ хæсдзынæн
Иры стыр кад, фыдæлтæн сæ ном.
Æз кæдфæнды фидарæй зæгъдзынæн:
«Æз ирон дæн, Аланты фæдон!»

(Гæбæраты Хадизæт)

Ирон дæн æз, ирон чызг. Амонджын хонын æз мæхи, ацы зæххыл мæ Стыр Хуыцау иронæй кæй сфæлдыста, уымæй. Æмæ мæ æвзарины бар ис, зæгъгæ, уæд мæ цæрæнбынат, мæ райгуырæн Æрыдон æндæр бæстыл нукуы баивин. Уый мæнæн у мадау адджын, зæрдæйæн æхцон.

Ирон дæн æз, ирон чызг! Ацы дзырдтæ дзургæйæ дæр ныхас кæны уæздандæр æмæ æфсармдзастдæр. Æмæ хъуамæ æцæгæйдæр афтæ уа.

Хуыцау цы рæсугъд дидинджытæ сфæлдыста, уыдонæй иу у сылгоймаг. Уый у

къонайы фарн æмæ царддæттæг. Ирон чызг хъуамæ уа хиуылхæцгæ æмæ уæздан, сылгоймаджы миниуджытæй æххæст. Къæйных, æнæуæздан æмæ лæгойарæзт чызг, уæлдайдæр ирон чызг, адамы 'хсæн худинаг у. Раздæр-иу ахæм чызджы хæдзармæ усгур дæр нæ цыд.

«Мæ фыдгулы хæдзарæй сылгоймаджы хъæр райхъуыса, мæ фыдгулы сыхы загъдгæнаг сылгоймаг æрцаера, уæд уыцы хæдзар æмæ сыхы фарн нæй», – дзырдтой-иу нæ хистæртæ. Фарн кæм нæй, уым та бæр-кад дæр æмæ цард дæр нæй.

Цыфæнды зын уавæрты дæр ирон сылгоймаг, ирон чызг йæ уæздан номыл къæм абадын нæ уагъта, йæ сæрмæ æгæддинад нæ хаста. Йæ уæнгты айсты, йæ туджы дæр уыд ирон æгъдау æмæ хæдæфсарм кад, адамуарзондзинад, зонд æмæ æхсардзинад.

Иу ахæм сылгоймаджы тыххæй радзурдзынæн мæ нывæцæны. Йæ диссаджы лæгдзинад æмæ куырыхондзинады тыххæй йыл нæ уарзон фыссæг Багаты Лади ныффыста уац «Фæзминаг – æнæхъæн Ирæн».

Лади куыд фыста, афтæмæй ацы хабар æрцыд Суададжы хъæуы дыууын дыууæ азы размæ. Икътоты Агуыбе фæмард цæрынхъуагæй, фæндагон фыдбылызы бахаугæйæ. Судзаггаг зианмæ уыйбæрц адæм æрæмбырд, æмæ сæ зæхх нæ урæдта. Йæхи азымджын чи хуыдта, уыдоны фæдыл, фыдæлт-тыккон æгъдаумæ гæсгæ, æрбацыд мæрдзыгой. Ныййарæджы тæригъæдæй адæм сæ цæссыгтæй сæхи æхсадтой.

Агуыбейы мад Сидахъон йæ кæуын фæу-рæдта. Адзырдта адæммæ, ракаенут-ма мæм уыцы лæппуйы, зæгъгæ. Уыцы ныхас фехъусгæйæ, адæм куыддæр фæуыргъуы-йау сты. Стæй куы бамбæрстой сагъæссаг мады курдиат, уæд афтæ ныссабыр сты, æмæ, уыйбæрц дзыллæты сæрты бындз куы атахтаид, уæддæр йæ базырты уынæр хъуыстаид. Æмæ куыннæ! Кæд æмæ Иры дзыхъхъы незамантæй нырмæ цы не 'рцыд, ахæм хабар уыд. Ныййарæг мад, йæ иунæг дарæг кæмæн бабын, уый бацагуырдта йæ хъæбулы сæфты аххосджыны.

Адамы астæуæй рахызт иу æвзонг лæппу æмæ къæмдзæстыгæй бацыд сылгоймаджы размæ. Сидахъон адæмæй ракуырдта

хатыр æмæ загъта, ма мыл фæхудут, зæгъгæ. Йæхæдæг æрбахæстæг кодта йæхи-мæ лæппуйы æмæ йæ ныхъхъæбыс кодта хи хъæбулау. «Мæнæн мæ хъæбул нал ис, фæлæ мын абонæй фæстæмæ ды уыдзынæ хъæбулы бынаты. Ма тæрс, мæ хур, ма, æз дæ æмбарын», – загъта сылгоймаг.

Куыдта сагъæссаг мад, куыдта æвзонг лæппу дæр. Дзынæзтой дыууæйæ дæр. Уыцы дыууæ æнамонд уды кæуынмæ æмбу кодтой адæм дæр. Уый уыдис, фыдæлт-тыккон таурæгъты кæй фæдзурынц, ахæм диссаджы цау, чи нукуыма æрцыд, ахæм уæздандзинад, æнæхъæн Ирæн дæр фæзминаг чи уыдзæн æнусты дæр, ахæм хъуыддаг. Икътоты чындз равдыста сылгоймаджы æгъдау, куырыхон зонд æмæ уды стыр хъару. Ахæм сылгоймагтæй та Иры бæстæ кæддæриддæр уыд хъуыстгонд.

Уыцы æмбисонды цау ирон чызджы-тæн, ирон сылгоймагтæн, мæнæн уыдзæн цæвиттойнаг.

Мæ бинонтæ, мæ мыггаг, мæ хъæубæстæ, мæ Ирыстон мæн тыххæй къæмдзæстыг нæ уыдзысты, æгæддинад мæ сæрмæ нукуы æрхæсдзынæн. Ирон уæздан чызджы ном, ирон фæзминаг сылгоймаджы ном цæраён-бонты сыгъдæгæй хæссыныл архайдзынæн.

Æз мæ риуы фидæнмæ хæсдзынæн

Иры стыр кад, фыдæлтæн сæ ном.

Æз кæдфæнды фидарæй зæгъдзынæн:

«Æз ирон дæн, Аланты фæдон!»

Зилгæйы астæуккаг скъолайы ахуыргæ-нинаг *Дудайты Изольдæйы* нывæцæн. Йæ ахуыргæнæг – *Сидахъаты Дамирæ* (2-аг бынат).

«Ирон дæн æз!»

Уæ бон хорз. Æз дæн Дудайты Изольдæ. Райгуырдтæн æмæ хъомыл кæнын Ирысто-ны рæсугъддæр хъæутæй иу – Зилгæйы. Мæ чысылæй нырмæ мæ бинонты 'хсæн хъусын ирон ныхас. Мæ мады хъарм ныхæстæ, йæ фæлмæн рæвдауæн а-ло-лайы зард мæнæн уыдысты æвдадзы хос, мæ фыды зондамо-нæнтæ та мын сты ныфс æмæ сæрыстыр-дзинады къæпхæнтæ.

Дыууæ азы размæ мæ хо Дудайты Эли-
нæ дæр архайдта ацы æркасты. Куыд тынг
æм хæлæг кодтон! Куыд тынг мæ фæндыд
йæ фарсмæ æрлæууын! Æмæ мæнæ мæнæн
дæр æрхæццæ мæ рад, бацархайдзынæн
фæсте нæ баззайыныл.

Алы ран дæр у ирон чызг
Кад 'мæ йе 'гъдауæй бæрæг.
Номджын, æмбарон æмæ уарзон,
Хохаг суадонау сыгъдæг.

Райдзаст бонтæй дзаг уæд бæстæ,
Цин æнæвгъауæй кæлæд.
Æмæ уадз ирон сылгоймаг
Царды хæртзæй хайджын уæд!

Æз аланты фæдон дæн. Мæ дадзинты
тæдзы Мачъидон Алыксандры нанайы,
скифаг Амагæйы туджы æртæхтæ. Иуда-
дзыг хъуамæ мæ зæрдыл дарон, ирон кæй
дæн. Дзурын æй сæрбæрзондæй! Æз дæн
ирон сылгоймаг, фарнхæссæг.

Кæд нын нæ рагфыдæлтæ нæ ныууагъ-
той дурæй амад фидæрттæ, стыр сахартæ
æмæ бирæ зæххытæ, уæддæр нын уыдоны
ныхмæ ныууагътой стырдæр хæзнатæ: сæ
миддунейы арф философи, сæ æвидийгæ
культура, сæ диссаджы уæздандзинад æмæ
аланты æвзаг.

Абон мах цы æвзагыл дзурæм, уыцы
алæмæты тасаг ирон æвзаг. Æмæ йæ бахъ-
ахъхъæнын æз нымайын ме стырдæр хæ-
сыл. Адæймагæн йæ уды рæсугъддинад
зыны йæ ныхасы уагæй дæр. Æвзаг у адæмы
уд æмæ зонд. Цалынмæ æвзаг цæра, уæдмæ
цæрынц адæм дæр, рæзы æмæ фидар кæны
национ культура.

Æвзаг у адæймагæн йæ зонды хос, йæ
æмбарыны гарз. Уыцы гарзыл куынае уа
ахуыр адæймаг, куынае дзы арæхса, уæд
дзыллæйы дæр никуы бамбардзæнис. Ни-

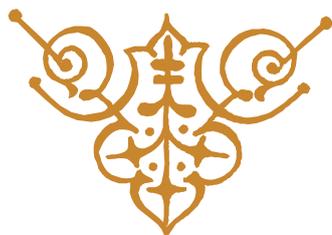
куы уызæнис йæ цардæн æфсин, рæстмæ
йæ къахыл никуы слæудзæнис.

Æз кад кæнын нæ фæрнæйдзаг хистæр-
тæн, сæ зонд æмæ фæлтæрддинадæн. Зо-
нын, ирон адæмы фарн хистæрæй кæстæр-
мæ кæй цæуы. Зоннын, мæ адæмы фарнимæ
мæ фыццаджыдæр кæй бæтты нæ ирон æв-
заг. Уый у нæ хæзнаты хæзнадæр, никуы
йыл атигъ кæндзынæн мæхи!

Ныры заман нæ фæсивæдæй бирæты сæ
балцвæндæгтæ ахастой Ирыстонæй дард.
Æмæ кæмфæнды куы уой, уæддæр хъуамæ
макуы рох кæной сæ райгуырæн бæстæ, сæ
мыггаг, сæ адæмы. Хуыздæр цард агургæйæ
сыл хъуамæ ауигъой сæ къух, цæмæй æну-
выд уой нæ фыдæлтæ æгъдæуттыл, цæмæй
нæ ирондинад бахъахъхъæныныл иуда-
дзыг архайой. Зоной, ирон адæмы минæвар
кæй сты, æмæ сыл ироны ном хъахъхъæны-
ны хæс æвæрд кæй ис.

Мæн фæнды мæ дарддæры цард уыцы
стыр хъуыддагимæ сбæттын. Скъола каст
куы фæуон, уæд цæуын Хетæгкаты Къо-
стайы номыл паддзахадон университетмæ
ирон филологийы факультетмæ. Мæ хыс-
мæт сбæддзынæн мæ маделон æвзагимæ.
Фæнды мæ нæ фыдæлтæ фарн, се 'гъдау
æмæ æвзаг фидæны сабитæм хæццæ кæ-
нын.

Бæгуыдæр ирон дæн!
Аланты фæдон дæн.
Уынаффæ мын ма кæнæд чидæр.
Нæ царæн зæхх равзæрд
Нæ адæмæй раздæр,
Æрцард ыл Кавказы нæ Ир дæр.
Ирон лæгæн йе 'взаг –
Æнусты æрдзон гакк. –
Сæр уымæй куы хæссæм бæрзæндты.
Цæрæнбонты сидты,
Тымбыл кафты, симды,
Ирон зарæг, азæл нæ кæмтты!

ИРОН ӔВЗАГ РӔВДАУӔНДОНЫ

Абойты Фатимӕ,
Беслӕны 16-ӕм рӕвдауӕндоны
хъомылгӕнӕг

ТЕМӔ «МӔ БИНОНТӔ»

(АСТӔУККАГ КЪОРДЫ СЫВӔЛЛӔТТИМӔ КУЫСТ)

Нысантӕ:

- ахуыр кӕнын бинонты нӕмттӕ дзурын;
- рӕзын кӕнын логикон хъуыдыкӕнынад, къӕрцхъус ӕмӕ цырджаст уӕвынмӕ тырнындзинад;
- хъомыл кӕнын бинонтӕн аргъ кӕныны ӕнкъарӕнтӕ.

Рагацау баххӕстгонд куыстытӕ: Сабиты базонгӕ кӕнын бинонты нывтимӕ; бинонты хуызистытӕм кӕсгӕйӕ, ӕрдзурын ныййарджытӕ ӕмӕ хъӕбулты ӕхсӕн ахастдзинӕдтыл. Базонгӕ кӕнын аудиотекстимӕ (аргъау «Саг»).

Ӕххуысгӕнӕн ӕрмӕг: Уӕлӕдарӕс, бинонты къамтӕ, сӕ нывтӕ; «нанайы чырын», айдӕн.

Ахуыры цыд:

1. Бацӕттӕгӕнӕн рӕстӕг.

Мотивацион уавӕр. Иумӕ дзурыныц:

Ӕз – де ‘мбал,
Ды – ме ‘мбал,
Раттӕм нӕ къухтӕ кӕрӕдзимӕ
Ӕмӕ бахудаӕм.

2. Ног ӕрмӕгыл куыст.

Хъомылгӕнӕг: Сабитӕ, уӕ разы – хӕдзар. Рудзынгӕй рухс кӕлы. Ӕркӕсӕм-майӕм. Мӕ фӕстӕ дзурут.

Ӕнгуылдзтӕй амонныц:

Хӕдзарӕн ис сӕр,
хӕдзарӕн ис рудзынг,
хӕдзарӕн ис дуар.

Чи йӕ бакӕндзӕн?

Къупп-къупп, къупп-къупп-къупп.

Хъомылгӕнӕг: Ничи нын гом кӕны хӕдзары дуар. Иу хатт ма бахойӕм.

Къупп-къупп, къупп-къупп-къупп.

Хӕдзарӕй рацыди иу чызг.

Чызг: Ӕгас цаут!

Сабитӕ: Дӕ бон хорз!

Чызг: Сымах чи стут, гӕдыйы лӕппынтӕ?

Сабитӕ: Нӕ йӕ базыдтай.

Чызг: Уӕдӕ чи стут, гыццыл уӕрыччытӕ?

Сабитӕ: Лӕппутӕ ӕмӕ чызджатӕ стӕм мах.

Чызг: Уӕдӕ ма базонгӕ уӕм (алчи дӕр йӕ ном дзуры).

**Айрапетян Леана,
Цыколайы 4-ӕм рӕвдауӕндоны
хъомылгӕнӕг**

ТЕМӔ «АРГЪӔУТТИ БӔСТИ»

Зали рӕсугъд хузтӕ; киунугутӕ ивӕрд
(библиотека);

Рагон хӕдзарӕ; зӕнхи дидингутӕ, ...
(Игъусуй сабур фӕндури цагъд)

Гъомбӕлгӕнӕг: Уӕ бон хуарз, мӕ мин-
къи бӕдӕлтӕ. Байгъосайтӕ ци дессаг ӕмд-
зӕвгӕ уин бакӕндзӕн. Лӕмбунӕг игъосетӕ,
ӕма уой фӕсте ба алке ӕ зӕрди ци ӕнкъа-
рӕнтӕ исӕвзура, уони зӕгъдзӕй.

(Бакӕнун мобилон ӕфтауӕнӕй Гетъо-
ти Виктори финст ӕмдзӕвгӕ «Зонун ӕз»
[Ирон чиныг, «Цӕргӕсти кафт»), кӕсуй ӕй
Секъинати Элитӕ). Сувӕллӕнттӕ лӕмбу-
нӕг игъосунцӕ аудиозаписьмӕ, уой фӕсте
ба цубур беседа исаразунцӕ. Алке ӕ гъу-
дитӕ дзоруй, гъомбӕлгӕнӕги фарститӕн
дзуӕппитӕ дӕтгунцӕ.

Фарст: Зӕгъайтӕ, кӕци анзи афонӕ ӕв-
дист цӕуй аци рӕсугъд ӕмдзӕвги? (сувӕл-
лӕнтти дзуӕппитӕ)

– Цӕмӕй бӕрӕг ӕй? Дӕнцӕгтӕ ӕрхӕс-
сайтӕ. (дзуӕппитӕ).

– Байгъосетӕ ма йеу хатт ӕмдзӕвги рӕ-
сугъд рӕнгытӕмӕ. (бакӕнун запись). Уӕ
зӕрдӕмӕ си хъӕбӕрдӕр кӕци рӕнгытӕ
цӕунцӕ? (мӕргъти зарун игъусуй; гъӕдӕ
фтауй цъӕх сифтӕр.; сувӕллӕнттӕ цъӕх
зӕлдӕбӕл не фсӕдунцӕ сӕ гъастӕй)...

– Куд уӕмӕ кӕсуй, цӕмӕ хуннуй ӕм-
дзӕвгӕ «Зонун ӕз»? (дзуӕппитӕ) Хуцау уи
исарази уӕд, мӕ минкъи зондабитӕ.

Гъомбӕлгӕнӕг: Зонетӕй, аци бон дес-
саги бӕрӕгбон ӕй. Ӕгас дуйней адӕм дӕр
бӕрӕг кӕнунцӕ киунуги бӕрӕгбон. Фӕууй
уалдзӕги. Дуйне ку ӕригъал уй, бӕстӕ дзӕ-
гӕрӕг ку ракалуй. Бӕлӕстӕ нӕуӕг киндзи-
тау ку скӕнунцӕ сӕ рӕсугъд уӕледарӕ

Сувӕллӕнттӕ: Цъеутӕ сӕ зартӕй бӕстӕ
ку байгъӕлдзӕг кӕнунцӕ. Хор ба ӕ тунтӕй

ку фӕгъгъазуй, уӕд.

– Фӕндуй мӕ радзорун сумахӕн, мӕ бӕ-
дӕлтӕ, киунуги туххӕй. (*Сувӕллӕнтти
аргом ӕздахун библиотекаемӕ*)

Рӕсог ӕма сатӕг сауӕдонӕ куд райгу-
руй хуӕнхти реуӕй, уотӕ киунугӕ дӕр рай-
гуруй царди арф гулфӕнтӕй. Сауӕдонау
пайда ӕма ӕхцӕуӕндзийнадӕ хӕссуй адӕ-
мӕн киунугӕ. Уой фӕрци базонӕн ес ӕгас
дуйнети царди хабӕрттӕ.

Зӕнхӕбӕл ес ӕртӕ ахургӕнӕги, уо-
нӕй сӕ еу ӕй киунугӕ (иннетӕ – цард ӕма
адӕймаг). Киунугӕ зундамонӕг ӕй. Адӕй-
маги зӕрди ӕвзурун кӕнуй уарзондзийна-
дӕ райгурӕн бӕстӕмӕ, ци адӕми ӕхсӕн
исгъомбӕл ӕй, уонӕмӕ, се ‘взаг, ӕгъдӕут-
тӕ, ахур ӕма фӕллоинамӕ.

Фарст: Сувӕллӕнттӕ, зӕгъайтӕ, ци
финст фӕууй киунуги?

Дзуапп: Ӕмдзӕвгитӕ, базон-базонтӕ,
таурӕгътӕ, ӕмбесондтӕ, удта аргъӕуттӕ
дӕр.

Гъомбӕлгӕнӕг: Раст зӕгъетӕ. Аргъӕут-
тӕ ба уарзетӕ? Ка уин сӕ фӕккӕсуй? (дзу-
ӕппитӕ). Фӕндуй уӕ байгъосун аргъаут-
тӕмӕ?.. Мадта цӕуӕн иуазӕгуати нанамӕ.
Фал цӕмӕй нанай аргъӕутти бӕстӕмӕ ба-
хауӕн, уой туххӕй ба нӕ гъӕуй нӕ цӕсти-
тӕ ӕрӕнцӕолун ма зӕгъун:

Еууӕ, дууӕ, ӕртӕ, цуппар!

Аргъӕутти бӕстӕмӕ байгон кӕнӕ дуар!
(2 хатти)

(Занавес байгон ӕй, нана бадуй ма ӕхе-
цӕн заруй. Игъусуй фӕндури цагъд)

Гъомбӕлгӕнӕг: Дӕ бонтӕ хуарз, нана!

Нана: Мӕнӕ мӕмӕ ци дзӕбӕх иуазгу-
тӕ ӕрбацудӕй! Ӕгас цотӕ! Кизгӕ, дӕ хӕц-
цӕ ци берӕ дзӕбӕх бӕдӕлттӕ ӕрбахудтай
(цийнӕ сӕбӕл кӕнуй, уотемӕй ба ӕ хизӕ
ӕхебӕл ӕрбагӕлдзуй).

Гъомбæлгæнæг: Нана, кæд æнгъезуй, уæд нин бæрæгбони аргъæуттæ ку радзори-сæ. Минкъи ку адтæн, уæд мин ке фæдздзори-сæ, уонæй (æхе ибæл ниттохуй).

Нана: Радзордзæн, мæ къонатæ! Мæ-натæ æрбабадайтæ. Мæ комтæ ку ниссор æнцæ. Айсонггæй ке хæццæ радзорон, уæ-хæн ку агорун.

(кадæр дуар æрбахуаста)

Гъомбæлгæнæг: Нана, еу минкъи сæ дæу бæраги фæууадзон. Æндæмæ ракæсон.

Нана: Уо, уо! Кизгæ, ма тухсæ! Хъæбæр исæрхум дæн минкъи бæдæлттæбæл.

(Гъомбæлгæнæг рандæй. Нана сувæллæнтти йæ алливарс æрбадун кодта)

Нана: Рагуй бацеу-бацеутæ:

«Æнæ дзоргæй – зунд амонуй?»

«Лæг нæй, фал дзоруй, бæласæ нæй, æхуæдæг ба худæй?»

Нана: Сувæллæнттæ, киунуги туххæй уи йеске зонуй æмдзæвгитæ? Æз ци берæ зудтон, фал ми феронх æнцæ. Зæрондæн берæ бæрæггæнæнтæ ес!

Сувæллæнттæ дзорунцæ æмдзæвгитæ:

1) Аргъæуттæ дæр си финст æй,

Берæ æмдзæвгитæ!

Киунугæ махæн кæсгæй,

Ес си хуарз финститæ!

2) Киунугæ гъæуай гæнгæй,

Устур аргъ ин ес!

Киунугæ устур мулк æй,

Махæн нæ ци ес!

(Нана æ кирæй исесуй зæронд, устур киунугæ, цийнæ ибæл кæнуй)

Нана: Аци киунугæ мин хъæбæр хъазар æма цитгин æй. Будайти Мелусяй лæвар æй. Киугугæ дзæбæх даргæй, лигъз æвналун имæ гъæуй.

(Бакæнун аудиофинст «Ирон чиныгæй»)

«Аргъау авд дзыхæй дæр дзуры,

Аргъау авд низы дæр суры.

Аргъау – диссæгтæн сæ сæр,

Аргъау райгуыры нæ сæнтты

Ахæссы нæ уый бæрзæндты,

Аргъау – диссæгтæн сæ диссаг,

Аргъай – зæрдæтæн сæ риссаг,

Аргъауæн мæлæт дæр нæй.

Аргъау цалынмæ æгас уа,

Аргъау цалынмæ нæ фарс уа,

Уалынмæ цæрут фæрнæй!»

(Нана дæр дзоруй йæ хæццæ, сувæллæнттæ игъосунцæ æма киунугæмæ кæсунцæ).

(Байгон кодта киунугæ. Игъусуй «Фиййауи зарæг».)

Нана кæсуй аргъау «Сайæгой» – театралон равдист)

– Еу фиййау гъæумæ хæстæг хизта йæ фустæ. Æрдзи рæсугъдбæл цийнæ кодта! (Æрбацаууй фиййау-биццеу, йæ фустæ фæттæруй, расæнимайуй ма æхецæн заруй «Æрра фиййау»)

Фиййау: Фиййау æрра ку адтайдæ, уæд фустæ нимаун нæ зудтайдæ. Удта ибæл сæ æууæндгæ дæр неке бакодтойтæ.

– Еууæ, дууæ, æртæ, цуппар... берæ! ух, ци дзæбæх æнцæ!

(Разел-базел кæнуй, бæласи бунд æрбадуй, æхсир рантуазуй, рагъæуай кæнуй ма дзоруй)

Фиййау: Нур ци кæнон?! Нур ци косон?! Рандæ адæми фæссайон!

Фæдес! Фæдес! Берæгъ фус фæддавуи! Хуарз адæм, байагъаз кæнетæ!

Адæм рафæдес æнцæ, фал цæй берæгъ æма цæй æндæр. Фиййау сæмæ кæсуй æма ходуй. Адæм ин хилæ кæнунцæ, ма рандæунцæ сæхемæ (сайæгой ба æхецæн кафуй, йæ фустæ ранимайуй).

Еу минкъи рæстæги фæсте бабæй æрмæтъял æй. Ма бабæй æ зæрди æрæфтудæй адæми басайун.

Фиййау: Нур ци кæнон?! Нур ци косон?! Рандæ адæми фæссайон! Цидæр дзæбæх адтæй! (Гъæр кæнуй)

– Фæдес! Фæдес! Берæгъ фус фæддавуи! Хуарз адæм, байагъаз кæнетæ!

Адæм рафæдес æнцæ, фал цæй берæгъ æма цæй æндæр. Фиййау сæмæ кæсуй æма ходуй. Адæм ин хилæ кæнунцæ, ма рандæунцæ сæхемæ.

Мæнæ ци дзæбæх æй! Мæнæ мин ци хуарз æй!

(Сайæгой ба æхецæн кафуй, ходуй, йæ фустæ ранимайуй)

Фиййау: Мæ цард... Паддзахи цард! Гъæуи дæ – хъæбунтæ! Гъæуи дæ – фæткъу!

Уæд дин кæцæйдæр берæгъи уасун иссудæй. Фиййау фæттарстæй, æхе раримахта, гъæр кæнуй!

Фиййау: Фӕдес! Фӕдес! Берӕгъ фус фӕддаууй! Хуарз адӕм, байагъаз кӕнетӕ! Ӕцӕгӕйдӕр берӕгъ! Уау! Фӕдес! Кӕми айтӕ!

Адӕм нӕбал баууӕндтӕнцӕ фиййау-бӕл.

Фӕдесмӕ некебал рацудӕй. Берӕгъ фус фӕххаста.

Нана: Сабийтӕ, сайун ӕнгъезуй? (*дзу-еппитӕ*)

Аци аргъауен ӕмбесонд дӕр ес! Киунугӕ – зудамонӕг ӕй!

«Мӕнгӕтти кӕх цубур ӕй!»

Сувӕллӕнттӕ: Нана, аргъау ма нин бакӕсай. Ци дзӕбӕх адтӕй.

Нана: Хуарз, мӕ кьонатаӕ! Ӕрмӕст бал мин сумахӕйдӕр йеске ӕмдзӕвгӕ радзорӕт, ӕз ба рауолӕфон йеу минкьи.

Сувӕллӕнттӕ: Нана ӕз дин радзордзӕн Хохойти Федари финст ӕмдзӕвгӕ «Уалдзӕг». Мӕ зӕрдӕмӕ хъӕбӕр фӕццудӕй. (*Испайда кодтан мобилон ӕфтуангӕй*)

Нана: Ци дессаги рӕсугъд ӕмдзӕвгӕ нин радзурдай, мӕ сугъзӕрийни кьӕртт. Игъосетӕ нур ба сумахдӕр идарддӕр! (*Ӕкиунугӕ рахатуй, ма кӕсуй*).

Нана: «Тумбулӕг». Раги-ма раги цардӕнцӕ нана ма баба. Ӕруалдзӕгӕй, хор тавун райдӕдта, цъеутӕ гьар бӕстӕй ӕрбатахтӕнцӕ ӕма цъӕбар-цъубур кӕнунцӕ. Баба игъӕлдзӕгӕй нанамӕ гьар кӕнуй.

Баба: Не фсийнӕ, рагуалдзӕг ралӕудтӕй ӕма гъӕйдӕ ӕртӕ кьерей хабар ракӕнӕ.

Нана: Ма нӕмӕ уой бӕрцӕ инсад ку нӕбал ес!

Баба: Гӕр тумбулӕги фагӕ инсаддӕр нӕбал иссердзиан.

Нана: Уой, бӕрцӕ инсад ба ма нӕмӕ ес! (Нана ӕ дустӕ базилда, ма кьинсӕ искодта. Уалдзигон хори гьармӕ й февардта ӕма йӕ куститӕ кӕнун райдӕдта)

Хор ӕ тунтӕй тумбулӕги аригъал кодта. (*Игъусуй цагъд*)

Рауайуй тумбулӕг, ӕхе ивазууй. (*Минкьи кизгӕ*)

Тумбулӕг. Мӕнӕ ци дессаг ӕй! Мӕнӕ ци рӕсугъд ӕй! Рандӕ дуйнебӕл ӕрзелон! Нӕ ӕрдзӕбӕл бацийнӕ кӕнон!

(Цӕуй ӕма ӕрзи рӕсугъдбӕл цийнӕ кӕнуй, дидингутӕ ӕмбурд кӕнуй)

Кьотӕри бунӕй рабӕпп кодта тӕрхьос-хьелгъоСывӕллӕттӕ:

Тӕрхьос: мӕнӕ ци дзӕбӕх тумбулӕг. Рандӕй рахуӕрон!

Тумбулӕг: Мӕ хуӕрӕ, уой бӕсти дин заргӕ ракӕндзӕн!

Тӕрхьос: Ма зарун дӕр зонис?

Тумбулӕг: Зонун, зонун! (заруй)

Ӕз нанайӕй ралигъдтӕн!

Ӕз бабайӕй ралигъдтӕн!

Ӕз дӕуӕй дӕр раледдзӕн!

(*Тумбулӕг идарддӕр фӕццӕуй, ма ибӕл рамбалдӕй узун. Йӕ кьохи тӕскъӕ, уотемӕй. Сум-сум гӕнгӕ, смотуй тумбулӕгмӕ*)

Узун: Мӕнӕ ци дзӕбӕх тумбулӕг. Рандӕй рахуӕрон!

Тумбулӕг: Мӕ хуӕрӕ, уой бӕсти дин заргӕ ракӕндзӕн!

Узун: Ма зарун дӕр зонис?

Тумбулӕг: Зонун, зонун! (заруй)

Ӕз нанайӕй ралигъдтӕн!

Ӕз бабайӕй ралигъдтӕн!

Ӕз дӕуӕй дӕр раледдзӕн!

Ӕз тӕрхьосӕй ралигъдтӕн!

Ӕз дӕуӕй дӕр раледдзӕн!

(*Тумбулӕг идарддӕр фӕццӕуй, ма ибӕл рамбалдӕй арс, йӕ кьохи ӕнгураӕ ма кьибила, заруй ӕхецӕн*).

Арс: Кӕсалгӕ, кӕсалгӕ, о-о-о, тумбулӕг! Мӕнӕ ци дзӕбӕх тумбулӕг. Рандӕй рахуӕрон!

Тумбулӕг: Мӕ хуӕрӕ, уой бӕсти дин заргӕ ракӕндзӕн!

Арс: Ма зарун дӕр зонис?

Тумбулӕг: Зонун, зонун! (заруй)

Ӕз нанайӕй ралигъдтӕн!

Ӕз бабайӕй ралигъдтӕн!

Ӕз дӕуӕй дӕр раледдзӕн!

Ӕз тӕрхьосӕй ралигъдтӕн!

Ӕз узунӕй ралигъдтӕн!

Ӕз дӕуӕй дӕр раледдзӕн!

(*Тумбулӕг идарддӕр фӕццӕуй, кафуй, цийнӕ кӕнуй ӕрдзи рӕсугъдбӕл*).

(*Ӕ думӕг телгӕ ӕрбауайуй налат робас, ӕхе ниррӕсугъд кодта, гъӕди цӕргутӕн ӕхе бавдеса; ӕ кьохи дидингутӕ*)

Робас: Мӕнӕ ци дессаг тумбулӕг! Заргӕ дӕр ци рӕсугъд кӕнуй! (дидингутӕ)

ибәл багәлдзуй) хуәрунмә дәр әвгәуәй!

Тумбуләг әхемә ницәй.

Робас: Еу зар мин ку раканисә мәнән дәр! (Тумбуләг заруй)

Робас: Дәгә, дәгә! Ци дзәбәх дә! Ци фәлмән дә! Нур ци кәнон! Нур дә бахуәрон!

Тумбуләг: Ма мә хуәрә, уой бәсти цәуән махмә. Ма нә нана дзәбәх фәххиндздзәй әма ма нин киунуги дәр бакәссәй.

Иннае цәрәгойтә дәр, еумә дзорунцә:

– Мах дәр фәндуй!

(бацудәнцә нанай размә)

Нана: Әрбабадетә мә бәдәлтгә мә фарсмә! (Хинцуй сә әма дзоруй идарддәр. Тәрхьоси гьос әрсәрфуй, уотемәй)

«Хьелгьостә»

Гьәди гьастонцә тәрхьостә!

Әгасәй дәр дин хьелгьостә!

(*Рауайунцә минкьи тәрхьостә цийнә гәнгәй. Игьусуй цагьд. Кафунцә, гьазунцә.*)

Сә еу дзоруй: Байгьосайтә, тәрсагә ба цәмән айтә! Әз берәгьи ниммардзән! Ә цийес ин иуардзән! (Ә сәр нихьхьел кодта)

– Мәнән дәр си ратдзәнә?

– Дәуән дәр си хай уодзәй!

– Дә хәццә лимән цәргәй! (Ма ибәл ниххуәстәй).

Нана: Уәдмә рәхги ба фәсрагәй, уартә берәгь әхе кьахәй әрбауайуй, ма фәрсуй. (*берәгь идардәй гьәуай кәнууй, ә губун әрсәрфуй, ә билтә растьәруй, уотемәй. Удта ниууасуй*)

Берәгь: Ә нифс мәмә ка хәссуй?

Тәрхьос: (зир-зир кәнууй, әхе раримахсуй) Әз нә!

Нана: Фәлледзуй дин и тәрхьос, ци тәрхьос ма ци хьелгьос!

(Тәрхьостә нанай фәсте сәхе раримахстонцә)

Нана: Аргәутти бәсти адәм әма цәрәгойтә әгасәй дәр лимәнәй цәрунцә. Зарунцә, кафунцә, игьәлдзәг кәнунцә.

(*Игьусуй фәндури цагьд. Әгасәй дәр кафунцә*)

Кәронбәттәни сувәлләнтгә зарунцә нанайән зар. *Мобилон әфтауәнәй ист «Мә нана» Цәгәрати Гигойи финст әмдзәвгә. [Ирон чиньг, «Ирон әвзаджы чиньг рәвдауәндәттән»].*

Нәй мәнән мә бон зәгьын,

Цас уарзын нанайы:

Фыны дәр йә фәлмән худт

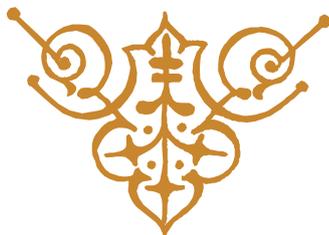
Цәстытыл фәуайы...

Зымәгмә мын бавәры

Чырыны фәткьуйтә.

Хьулон хьәдурәй мәнән

Саразы фәрдгуйтә.

**Батяты Ленӕ,
Дзӕуджихъӕуы №83-ӕм
рӕвдауӕндонны хъомылгӕнӕг**

ТЕМӔ «АРГЪАУ «ГӔДЫ ӔМӔ ХЪАЗ»

Нысантӕ:

– равзарын аргъауы сюжет; ӕрдзурын персонажты архӕйдтытыл, характеристикӕ сын раттын;

– бакусын ныхасы рӕзтыл, рӕзын кӕнын сабиты фантази, сӕ хъуыдыкӕнынад;

– цымыдис кӕнын аргъауттӕм хъусынмӕ.

Цӕстуынгӕ ӕрмӕг: ӕвдисӕн фӕйнӕг; проектор; иллюстрацитӕ аргъаумӕ.

Ахуыры цыд:

I. Бацӕттӕгӕнӕн рӕстӕг.

1. Мырты растдзурынадыл бакусын.

– Хъа-хъа-хъа! – нӕ хъаз ныззары.

– Къо-къо-къо! – фӕзӕггы карк.

– Мӕу-мӕу-мӕу! – нӕ гӕды уасы.

– Охх! – фӕлыгъд мӕ хуыссӕг дард.

2. Уыци-уыци:

Доны не свӕййы хуылыдз,

Раст уырыдзыйау йӕ фындз.

Хъарм фӕлмӕн кӕрц дары,

Нӕ мыстытӕ нын ахсы...

II. Аргъауы текстыл куыст.

1. Беседӕ:

– Гӕды цавӕр цӕрӕгой у?

– Кӕм цӕры?

– Цы хӕры?

– Цы пайда у гӕды?

– Хъаз та цавӕр маргъ у?

– Кӕм цӕры?

– Цы хӕры хъаз?

– Цы пайда у хъаз?

– Цы уарзы?

– Хъаз доны ленк кӕны?

– Гӕды та уӕнды донмӕ?

Аргъау «Гӕды ӕмӕ хъаз»-мӕ байхъу-сын. (Ирон чиныг, «Ирон аргъауттӕ»)

2. Дзырдуатон куыст:

хӕлар – друг,

сӕрвӕт – пастбище,

рӕстӕг схъызыди – похолодало,

цады цур – у пруда,

паддзах – царь,

джих кӕнын – смотреть рассеянно.

3. Аргъауы анализ:

– Раст бакодта хъаз?

– Сымах та куыд бакодтаиккат?

– Хъаз сурмӕ куы рахызт, уӕд ын гӕды куыд загъта?

– Сабитӕ, куыд хъуыды кӕнут, балы-мӕн ма уыдзысты хъаз ӕмӕ гӕды? Цӕу-ылнӕ? (Хъаз дон уарзы, гӕды та нӕ уарзы дон. Уый тыххӕй фӕхицӕн сты).

– Цавӕр кӕрон уӕ фӕндид аргъауӕн фехъусын?

– Ӕрхъуыды-ма кӕнут аргъауӕн ӕндӕр кӕрон.

4. Аргъауӕй цу хай цӕсгӕмттӕм гӕсгӕ ахъазын:

«Фӕскъӕвда хъаз сурмӕ рахызти, ӕмӕ йӕм гӕды хыл кӕны:

– Хорз ӕмбал афтӕ нӕ кӕны. Дӕхи сӕр бавӕр ӕмӕ мӕн ныууадз!

– Нӕ, гӕды, – загъта хъаз, – ӕз дӕуӕн дӕтты паддзахы кӕрц агуырдон ӕмӕ йӕ не ссардон. Фӕлӕ мӕ цӕстытӕн ӕрцъынды рӕстӕг нӕ ратдзынӕн, цалынмӕ дын ӕй ссарон.

– Хорз, – зӕгъы гӕды, – ӕрмӕст мӕ ма фӕсай. Ацу донмӕ, бацагур ӕй. Мӕ буар мын ихтӕ фӕриссын кодтой, ӕмӕ афынӕй кӕнон».

Дзуццаты Вандæ
Дзæуджыхъæуы 71-æм
рæвдауæндонны хъомылгæнæг

ТЕМÆ «НÆ УАРЗОН АЕМДЗÆВГÆТÆ»
(АСТÆУККАГ КЪОРДЫ САБИТИМÆ КУЫСТ)

Нысантæ: сабитимæ æмдзæвгæтæ зæрдывæрдæй ахуыр кæнын, мнемотаблицæйæ пайда кæнгæйæ.

Хæстæ:

- æмбарын кæнын æмдзæвгæты мидис;
- бакусын æмдзæвгæтæ зæрдывæрдæй сахуыр кæныныл;
- бакусын хъуыдыкæнынады æмæ ныхасы рæзтыл;
- гуырын кæнын чингуытæ кæсынмæ тырнындзинад;
- æвзæрын кæнын цымыдисдзинад æмдзæвгæтæм.

Рагацау баххæстгонд куыстытæ:

- сывæллæттæн бакæсын Хетæгкаты Къостайы сывæллæттæн фыст æмдзæвгæтæ;
- æркæсын æмдзæвгæтæм цæттæгонд иллюстрацитæм.

Æххуысгæнæн æрмæг: æмдзæвгæтæм цæттæгонд мнемотаблицæтæ, телефон, фæйнаг, Хетæгкаты Къостайы портрет.

Ахуыры цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг.

Хъомылгæнæг: Сабитæ, абон дзурдзыстæм Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæтыл (*æвдисы Хетæгкаты Къостайы портрет*).

Къоста бирæ æмдзæвгæтæ ныффыста сабитæн. Мах сæ арæх хъусæм. Абон сæ нæ зæрдыл æрлæууын кæндзыстæм. Цæмæй нын иронау дзурын æнцондæр уа, уый тыххæй уал мырты растдзурынадыл бакусæм.

Мырон гимнастикæ. «Кæрконæг»
 (Ирон чиныг, «Дзиба-дыгоппон»)

Цъиуджын карчы

Хъуыд-хъуыд-хъуыд.

Уидзын хойраг,

Къуырт-къуырт-къуырт.

Хорз хъахъхъæны дзибаты,

Лоло кæнынц иу уаты.

Хъазт «Байхъус æмæ сраст кæн» (Ирон чиныг, «Ирон фæндыр»)

– «О, саби, саби!

Куыд раджы фестыс!»

(уасæг) / аудиофыст

– «Мæ куыдз Мила, гис!

Гыщцыл куыдз нæм ис!»

(гино) / аудиофыст

– «Басы къус, ма мæм хъус

О, хъæдгæс, ма мæм кæс»

(тæрхъус, цæргæс) / аудиофыст

Хъомылгæнæг: Тынг хорз, мæ хуртæ!
 Æппæт æмдзæвгæтæ дæр базыдтат.

(*Æрбацауы постхæссæг*)

Постхæссæг: Уæ бон хорз, сабитæ!

Сабитæ: Æгас цу, мидæмæ рахиз.

Постхæссæг: Рæвдауæндонмæ æрбацыдтæн?

Сабитæ: О. Ай рæвдауæндон у.

Постхæссæг: Уæдæ мæнæ ацы тыхтон сыхахæн æрвыст у. Айсут æй.

Сабитæ: Бузныг!

Постхæссæг: Хæрзбон, мæн дарддæр цæуын хъæуы.

Сабитæ: Фæндараст!

Хъомылгæнæг: Цымæ нæм ацы тыхтон чи æрбарвыста?

(Нызæлланг кæны телефон)

Хъомылгæнæг: Чи нæм дзуры ахуыры рæстæджы? Байхъусæм æм?

Сабитæ: О, байхъусæм!

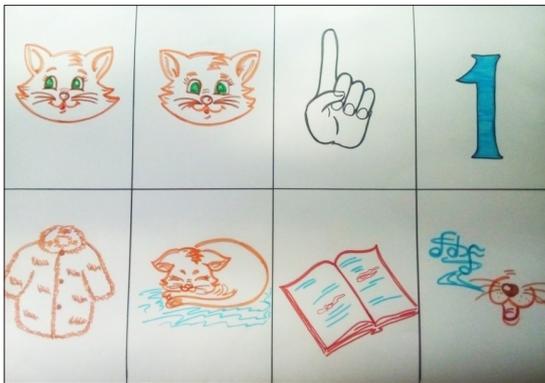
Сыхаг: Уæ бон хорз, сабитæ! Æз уæ рæвдауæндонны цур цæрын. Уæ сыхаг дæн. Фехъуыстон, сымах тагъд базонут уыци-уыцитæ. Кæд ахæм сæрæн стут, уæд ма мæнæ ацы нывты цы æмдзæвгæтæ бамбæхстысты, уый базонут. Æмæ уын уæд мæ лæвар арвитдзынæн.

Хъомылгæнæг: Сабитæ, сарæхсдзыстæм нывтæ равзарынмæ?

Сабитæ: О, мах бирæ æмдзæвгæтæ зонæм.

Хъомылгæнæг: Уæдæ нывтæм лæмбынæг æркæсæм.

(Таблицæтæ фæйнагыл бафидар кæнынц)

Хъомылгæнæг: Фыццаг нывмæ уал æркæсæм. Цавæр æмдзæвгæ у?

Сабитæ: Уый у æмдзæвгæ «Гино».

Хъомылгæнæг: Радзурут-ма йæ, нывтæ амонгæйæ.

(Сабитæ дзурынц, нывтæ амонгæйæ)

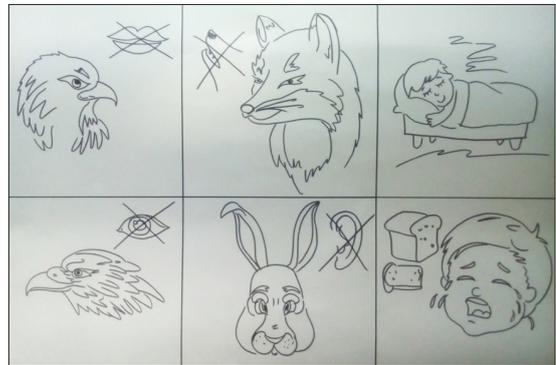

Хъомылгæнæг: Тынг хорз! Ныр та дыккаг таблицæ.

Сабитæ: Уый у æмдзæвгæ «Уасæг».

Хъомылгæнæг: Радзурут æй, нывтæ амонгæйæ.

(Сабитæ дзурынц, нывтæ амонгæйæ)

Хъомылгæнæг: Æртыккаг нывмæ дæр æркæсут. Цавæр æмдзæвгæмæ гæсгæ арæзт у?

Сабитæ: Æмдзæвгæ «Фыдуаг»-мæ гæсгæ.

Хъомылгæнæг: Цы хорз уын уайы, мæ хуртæ. Фæлæ, æнхæлдæн, бафæлладыстут. Иучысыл аулæфæм.

Улæфты рæстæг.

«Къæвда»

Хъæргæнæг: «Хæзнатæ нæм хауы уæларвæй!»

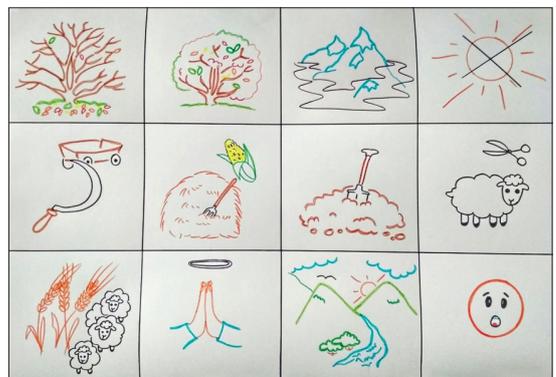
Сывæллæттæ уайынц къæвдайы фæдыл... –

Фæлæуут, мæ хуртæ! Гъе уыцы хæзнатæй

Æруиддзыстæм мах дæр: нæ къутутæ дзагæй

Лæудзысты мæнауæй, фæлæуут чысыл!

Хъомылгæнæг: Фæстаг таблицæ ма нын баззадис базонын, æмæ нæ сыхаджы лæвар – нæхи.

(Сабитæ кæсынц таблицæмæ)

Сабитæ: Ацы æмдзæвгæ мах нæ зонæм.
Хъомылгæнæг: Нæ телефоны æфтуаны
 ма йæ рацагурæм.

*(Хъусыны цалдæр скъуыддзагмæ æмæ
 равзаны æмдзæвгæ «Фæззæг»)*

Хъомылгæнæг: Раст æй базыдтат! Лæм-
 бынæг æм байхъусут æмæ йæ нывтæм гæс-
 гæ бацамонут.

(Сабитæ хъусыны æмæ амонны)

Хъомылгæнæг: Сабитæ, ацы æмдзæвгæ
 ма рæсугъд зарæг дæр у. Æмдзæвгæ сахуыр
 кæнæм æмæ йæ азарæм. Нæ сыхагæн уый
 уæлдай æхсызгон уыдзæн. Фæнды уæ?

Сабитæ: О, о, сахуыр æй кæнæм!

Хъомылгæнæг: Иу хатт ма йæм лæмбы-
 нæг байхъусут.

*(Аудиофыст «Фæззæг». Сабитæ, та-
 блицæйæ пайдагæнгæйæ, ахуыр кæныны
 æмдзæвгæ.)*

Хъомылгæнæг: Хорз уын уайы иумæ
 дзурын, мæ хуртæ. Ныр та алы нывмæ гæс-
 гæ дæр бафæлварут иугæйттæй дзурын.

(Сабитæ иугæйттæй дзурын æмдзæвгæ)

Хъомылгæнæг: Тынг хорз уын рауадис!

Сабитæ: Ныр та йæ заргæ акæнæм.

*(Сабитæ зарыны æмдзæвгæ «Фæззæг»
 таблицæйæ пайдагæнгæйæ)*

Хъомылгæнæг: Цы хорз зарут, мæ хуртæ!
(Телефоны æлланг хъуысы)

Сыхаг: Сабитæ, сымахæй сæрæндæр сы-
 вæллæттæ нæй! Æмдзæвгæтæ иууылдæр
 базыдтат. Уæлдай тынгдæр та мæ зæрдæмæ
 зарæг фæцыдис. Ныр уын мæ лæвар æрви-
 тын.

Сабитæ: Бузныг!

Рефлекси:

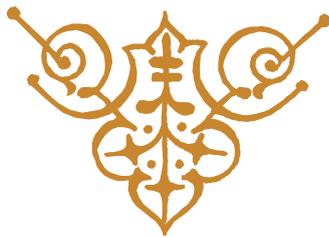
Хъомылгæнæг: Мæ хуртæ, мæнæн нæ
 фембæлд мæ зæрдæмæ фæцыдис. Сыма-
 хæн та?

Сабитæ: Махæн дæр фæцыдис! Уæлдай
 тынгдæр та таблицæтимæ куыст.

(Æрбахизы постхæссæг лæвæрттимæ)

Постхæссæг: Ацы лæвæртгæ уын уæ
 сыхаг æрбарвыста. Айсут сæ.

Сабитæ: Бузныг. Хæрзбон!

**Кцойты Зæлинæ,
Дзæуджыхъæуы 87-æм
рæвдауæндоны хъомылгæнæг**

ТЕМА: «НÆ БÆСТÆЙЫ ЦÆРÆГОЙТÆ»

Нысантæ:

– бакусын мырты растдзурынадыл; сабиты ахуыр кæнын номдарты бирæон нымæц аразын;

– бакусын диалогон ныхасы рæзтыл;

– рæзын кæнын логикон хъуыдыкæнынад;

– хъомыл кæнын аив ныхас æмбарыны арæхстдзинад, аив дзурынмæ тырнындынад.

Æххуысгæнæн æрмæг: хъæддаг сырды æмæ хæдзарон цæрæгойты нывтæ, аргъау «Бирæгъ æмæ зыгъарæг»-ы аудиофыст [Ирон чиныг, «Ирон аргъæуттæ»].

Ахуыры цыд:

1. Фонетикон зарядкæ.

Бирæгътæ

Бирæгъ бирæгъмæ фæдзуры:

– Мауал давæм бæхты,

Мауал хæрæм сæгъты!

Бауарзой нæ адæм.

Бирæгъ бирæгъы ыссуры:

– Разгъор тагъддæр ардæм,

Дæлæ сæгъ фæлидзы!

Цъæх сæныкк

Царди, уыд, иу усмæ иунæг цъæх сæныкк.

Мæнæ куыд, мæнæ куыд, иунæг цъæх сæныкк.

Зæронд ус сæныччы тынг бирæ уарзта.

Мæнæ куыд, мæнæ куыд, тынг бирæ уарзта. (уырыссаг æвзагæй тæлмацгонд)

2. Рацыд æрмæгыл куыст.

Хъомылгæнæджы стъолыл – хъæддаг сырды æмæ хæдзарон цæрæгойты нывтæ.

Хъомылгæнæг: Чызджытæ, рацæут æмæ равзарут хæдзарон цæрæгойты нывтæ. Ме стъолыл ма сты хъæддаг сырды нывтæ дæр. Ма фæрæдийут!

Хæдзарон цæрæгойты нæмттæ дзурынц иугай æмæ иууылдæр иумæ.

Хъомылгæнæг: Лæппутæ, рацæут æмæ равзарут хъæддаг сырды нывтæ.

Хъæддаг сырды нæмттæ дзурынц иугай æмæ иууылдæр иумæ.

Дзуапп дæттынц фарстæн: «Цы цæры хъæды?»

3. «Цæгтæй хъазт».

Сабитæм – цæрæгойты нывтæ.

Хъомылгæнæг: Хъазт райдайдзысты чызджытæ.

Мæнмæ ис дзæбидыры ныв. Алина, цы ис дæумæ та?

Алина: Мæнмæ ис саджы ныв. Людæ, цы ис дæумæ та?

(Чызджытæ кæрæдзи фæстæ дзурынц)

4. Улæфты минут «Мæ дзибатæ».

Хъомылгæнæг: Лæппутæ, рауайут æмæ æрлæуут зылды. Дамир, ды райдай хъазт. Уæ нывтæ æвдисут сывæллæттæм.

Дамир: Мæнмæ ис уызыны ныв. Давид, цы ис дæумæ та?

Давид: Мæнмæ ис бирæгъы ныв. Влад, цы ис дæумæ та? (зыгъарæджы)

(Лæппутæ кæрæдзи фæстæ дзурынц)

Хъомылгæнæг: Сабитæ, зæгъут-ма, цавæр хъæддаг сырдымæ базонгæ стæм абон?

(Байхъусын дзуаппытæм)

Хъомылгæнæг: Байхъусæм аргъаумæ «Бирæгъ æмæ зыгъарæг».

(Хъусынц аргъаумæ «Бирæгъ æмæ зыгъарæг») (Ирон чиныг, «Ирон аргъæуттæ»).

Хъомылгæнаг: Цавæр хъæддаг сырдты кой цæуы аргъауы?

(дзуæппытæм байхъусын)

5. Дзырдуатон куыст: Бацамонын дзырдты нысаниуджытæ:

зыд – жадный,
кæрæф – жадный, корыстный;
тугмондаг – кровожадный;
фыдæлтæ – предки;
хуыггом – нора.

6. Аргъауы текстыл куыст.

«Бирæгъ æмæ зыгъарæг»
– Æгас цæуай, цъæх бирæгъ!
– Хорз цæрай, зыгъарæг!
– Дысон-бонмæ кæм уыдтæ?
– Дæу агураг фæзылдтæн.
– Æмæ мæнæй цы кæныс?
– Ныртæккæ дæ хæрдзынæн!
– О, бын бауай, цъæх бирæгъ.
Дæ фыды хæрд нæ зоныс?!
– Æрбайсæфай, зыгъарæг.

Мæ фыд та-иу куыд хордта?
– Уый-иу зыгъарæг куы 'рцахста, –
Иу æхст ын-иу – уæлвæндаг,
Иннæ 'хст ын-иу – дæлвæндаг,
Афтæмæй-иу куы срагъæд,
Хордта-иу æй адджынæн!
– О, бын бауай, зыгъарæг,
Æмæ уый æз нæ зонын?
Ацы 'ппæрст дын – уæлвæндаг,
Ацы зыввытт та – дæлвæндаг!
Хуынкъмæ зыгъарæг ныллыгъдис
Æмæ дзуры уырдыгæй:
– Хæрз æнæсæр цъæх бирæгъ,
Мæ фыд дæр-иу дæ фыдæй
Афтæ кодта хынджылаг!

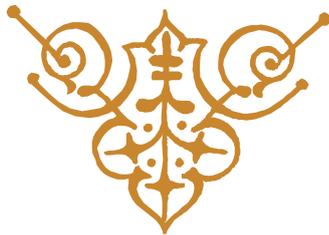
7. Рефлекси.

Хъомылгæнаг: Хъæды сырдтæй кæцы фæцыдис уæ зæрдæмæ?

(дзуæппытæм байхъусын)

Хъомылгæнаг: Цæмæн фæцыдис уæ зæрдæмæ уыцы сырд?

(дзуæппытæм байхъусын)

Дзуццаты Вандӕ
Дзӕуджыхъӕуы 71-ӕм
рӕвдауӕндонны хъомылгӕнӕг

ТЕМӔ: «МӔ РАЙГУЫРӔН БӔСТӔ»

Нысантӕ:

- бафидар кӕнын сабиты зоньндзинӕд-тӕ райгуырӕн бӕстӕйы тыххӕй;
- бакусын мырты растдзурынадыл; сабиты ӕфтауын номдӕртӕ, миногонтӕ ӕмӕ мивдисджытӕй ныхасы пайда кӕныныл;
- базонгӕ кӕнын ног дзырдтимӕ: къӕбыла, къӕдзӕх, уарди;
- рӕзын кӕнын логикон хъуыдыкӕнынад, бакусын ныхасы рӕзтыл;
- сӕвзӕрын кӕнын уарзондзинад райгуырӕн бӕстӕмӕ (телефон).

Ӕххуысгӕнӕн ӕрмӕг: интерактивон фӕйнаг, лыггонд нывтӕ, Ирыстоны тырыса, хӕтӕл.

Ахуыры цыд:

Хъомылгӕнӕг: Мидӕмӕ рахизут, мӕ хуртӕ. Ӕгас цӕут!

Сывӕллӕттӕ: Уӕ райсом хорз!

Хъомылгӕнӕг: Тынг ӕхсызгон мын у уӕ фенд! Сымахӕн та?

Сывӕллӕттӕ: Махӕн дӕр ӕхсызгон у.

Хъомылгӕнӕг: Уӕдӕ нӕхи иучысыл бахӕлдзӕг кӕнӕм. Кӕрӕдзийӕн нӕ мидбылхудт балӕвар кӕнӕм. Зылды ма алӕуут.

«Ӕз дӕумӕ куы бахудон,
 Ды мӕнмӕ куы бахудай,
 Иумӕ мах куы бахудӕм,
 Уазджытӕм куы акӕсӕм,
 Къухтӕ сӕм куы багилӕм,
 Хъӕлдзӕг уыдзӕн бон».

(*Ӕрбазгъордта гыццыл чызг*)

Чызг: Уӕ райсом хорз!

Сывӕллӕттӕ: Ӕгас цу!

Хъомылгӕнӕг: Сабитӕ, ацы чызг сывӕллӕттӕй искаммӕ ӕрбацыди?

Сывӕллӕттӕ: Нӕ, мах ӕй нӕ зонӕм. Ды чи дӕ?

Чызг: Мӕ ном у Амина. Ӕз Мӕскуыйӕ ӕрцыдтӕн нанамӕ, улӕфынмӕ. Скъолайы мын загътой: «Кӕдӕм цӕуыс, уыцы бӕстӕйы тыххӕй базон ӕмӕ, куы ӕрыздӕхай, уӕд сӕ махӕн дӕр радзурдзынӕ. Фӕлӕ цы радзурдзынӕн, уый нӕ зонын.

Сывӕллӕттӕ: Мах бирӕ зонӕм ӕмӕ дын алцыдӕр радзурдзыстӕм нӕ бӕстӕйы тыххӕй.

Чызг: Цы хорз у! Хъусын уӕм уӕдӕ.

Хъомылгӕнӕг: Сабитӕ, бирӕ дзурын нӕ бахӕудзӕн ӕмӕ уал не 'взӕгтӕ афӕлмӕн кӕнӕм. Амина, ды дӕр махимӕ дзур.

Мырон гимнастикӕ (аудио-ӕрмӕг ӕм-дзӕвгӕ «Айрӕзӕм» ӕфтауӕн «Ирон чиныг» ӕй):

«Гыкы-гыкы-гыкына,
 Уый мын исты куы кӕна,
 Гыкы-гыкы-гыкына,
 Уый мӕ гыццыл фӕкӕна.
 Гыкы-гыкы-гыкына,
 Срӕвдз дын кодтон гӕбына.
 Гыкы-гыкы-гыкына,
 Балхӕдтон дын къӕбыла».

Хъомылгӕнӕг: Сабитӕ, хорз уын рауди, фӕлӕ. «къӕбыла» цы у, уый зонут?

Сывӕллӕттӕ: Нӕ зонӕм

Хъомылгӕнӕг: Къӕбыла у гыццыл куыдз. Бахъуыды йӕ кӕнут. Зӕгъут-ма йӕ ноджыдӕр иу хатт.

(Сабитӕ фӕлхат кӕнынц дзырд «къӕбыла»)

Хъомылгаенаг: Тынг хорз, ма хуртæ, ныр дзурынмæ цæттæ стæм. Фæлæ фехъу-сынай фенын хуыздæр у, æмæ ма бандæт-тыл æрбадут æмæ экранмæ бакæсут.

(Видеоролик «Нæ бæстæ»)

Хъомылгаенаг: Цы уынут экраныл, саби-тæ?

Сывæллæттæ: Æз уынын бæрзонд хæх-тæ, хæхтыл ис мит.

– Æз та уынын цæугæдон.

– Æз федтон бирæ бæлæстæ. Уый у хъæд.

– Æз та федтон, цæргæс куыд тæхы, уый

– Ды та цы федтай?

Хъомылгаенаг: Æз федтон айнаг къæ-дзæхтæ. Къæдзæх цы у, уый зонут?

Сывæллæттæ: Нæ зонæм.

Хъомылгаенаг: Къæдзæх у бæрзонд хох, æрмæст æнæ бæлас æмæ æнæ кæрдæгæй. Бахъуыды йæ кæнут, уæ хорзæхæй. Зæгъут-ма йæ иу хатт ноджыдæр.

(*Сабитæ фæлхат кæныны дзырд «къæ-дзæх»*)

Хъомылгаенаг: Ныр та байхъусут чысыл æмдзæвгæмæ нæ бæстæйы тыххæй.

(*Сабитæ хъусыны æмдзæвгæ «Райгуы-рæн бæстæ»– ма æфтауæн «Ирон чиныг» æй*)

Хъомылгаенаг: Фæцыди уæ зæрдæмæ æмдзæвгæ?

Сывæллæттæ: О, фæцыди

Хъомылгаенаг: Куыд хоны дзурæг нæ райгурæн бæстæ?

Сывæллæттæ: Нæ хæдзар, нæ мад.

Хъомылгаенаг: Лæмбынаг байхъуыс-тат, ма хуртæ. Уæдæ дарддæр кæнæм нæ куыст. Æз уæ фæрсдзынæн, сымах та мын дæтдыстут дзуæппытæ. Цæттæ чи уа, уый айсдзæн дидинаг æмæ дзурдзæн, иннæтæ та йæм хъусгæ кæндзысты.

Дидактикон хъазт «Ма фæрæди»

Хъомылгаенаг: Куыд хуыйны нæ райгуы-рæн бæстæ?

Сывæллæттæ: Республика Цæгат Ирыстон-Алани.

Хъомылгаенаг: Нæ республикайы сæй-раг горæт куыд хуыйны?

Сывæллæттæ: Нæ сæйраг горæт хуый-ны Дзæуджыхъæу.

Хъомылгаенаг: Цы горæттæ ма ис нæ рес-публикайы?

Сывæллæттæ: Нæ республикайы ма ис ахæм горæттæ: Алагир, Беслæн, Æрыдон, Дигора, Мæздæг.

Хъомылгаенаг: Ранымайут-ма хъæутæ дæр.

Сывæллæттæ: Ногир, Джызæл, Змей-ка, Дарг-Къох.

Хъомылгаенаг: Нæ горæты астау цавæр дон кæлы?

Сывæллæттæ: Нæ горæты астау кæлы цæугæдон Терк.

Хъомылгаенаг: Цавæр цæугæдæттæ ма ис Ирыстоны?

Сывæллæттæ: Фыйгадон, Урсдон, Æрыдон, Джызæлдон.

Хъомылгаенаг: Сымах, ма хуртæ, зон-дабитæ куы стут! Фæлæ иу ран æнæзмæл-гæйæ æгæр бирæ алаууыдыстæм. Иугыц-цыл не уæнгтæ базмæлын кæнæм.

Улафты минут (æфтауæн «Ирон чиныг»-æй æмдзæвгæ «Айрæзæм»)

Айрæзæм, айрæзæм

Иумæ, сывæллæттæ!

Уалдзыгон хур нæм кæсы.

Уалдзыгон хурмæ

Ныр айвазæм не уæнгтæ,

Ног цард нын амонд хæссы.

Хъомылгаенаг: Цы хорз уын рауади, ма хуртæ. Ис ма мæм иу фарст. Цымæ мын цы дзуапп ратдыстут. Дзæуджыхъæуы æппæ-ты рæсугъддæр бынат цы у?

Сывæллæттæ: Рæсугъддæр бынат у парк.

Хъомылгаенаг: Мæнмæ гæсгæ дæр афтæ у, сабитæ. Фæлладуадзæн парк æппæты рæсугъддæр бынат у. Чи йæ зоны, кæй ном хæссы парк?

Сывæллæттæ: Парк хæссы Хетагкаты Къостайы ном

Хъомылгаенаг: Æмæ Къоста чи у, цы фыста?

Сывӕллӕттӕ: Къоста фыста ӕмдзӕвгӕтӕ.

Хъомылгӕнӕг: Цавӕр ӕмдзӕвгӕтӕ ныффыста Хетӕгкаты Къоста?

Сывӕллӕттӕ: «Гино», «Уасӕг», «Фыдуаг», «Ӕрра фыййау».

Хъомылгӕнӕг: Раст, мӕ хуртӕ. Кӕсут-ма, экраныл цыдӕр фӕзынди. Ӕрбадут-ма, бакӕсӕм ӕм, цыма цы у?

(Видеоролик «Фӕлладуадзӕн парк»)

Хъомылгӕнӕг: Базыдтат ӕй, цы бынат у, уый?

Сывӕллӕттӕ: О, уый нӕ парк у.

Хъомылгӕнӕг: Ӕмӕ цӕмӕй рӕсугъд у нӕ парк?

Сывӕллӕттӕ: Дидинджытӕй,

Хъомылгӕнӕг: Куыд уӕм кӕсы, ӕппӕты рӕсугъддӕр дидинаг цы у?

Сывӕллӕттӕ: Розӕ.

Хъомылгӕнӕг: Розӕ иронау «уарди» у. Бахъуыды йӕ кӕнут, мӕ хуртӕ. Байхъусут ма, уӕ хорзӕхӕй, ӕмдзӕвгӕмӕ уардийы тыххӕй.

(Ӕмдзӕвгӕ «Сырх уарди» ӕфтауӕн «Ирон чиныг» ӕй)

Хъомылгӕнӕг: Фӕцыди уӕ зӕрдӕмӕ ӕмдзӕвгӕ?

Сывӕллӕттӕ: О, фӕцыди.

Хъомылгӕнӕг: Ӕмдзӕвгӕйы уардийӕн йӕ хуыз цавӕр у?

Сывӕллӕттӕ: Уарди у сырх.

Хъомылгӕнӕг: Цы ратӕх-батӕх кодта уардийы сӕрмӕ?

Сывӕллӕттӕ: Мыдыбындз.

Хъомылгӕнӕг: Тынг хорз, сабитӕ. Не 'взӕгтӕй акуыстам, нӕ сӕргӕй дӕр. Ныр та нӕ кӕухтӕй акусӕм. Фӕнды уӕ?

Сывӕллӕттӕ: О, фӕнды.

Хъомылгӕнӕг: Уӕдӕ ма стӕолы алыварс алӕуут. Уӕ разы лыггонд нывты хӕйттӕ.

Ссарут сӕ, баныхасут хӕйттӕ ӕмӕ зӕгъут, цы уын дзы рауадис, уый.

(Дидактикон хъазт «Лыггонд нывтӕ»)

Хъомылгӕнӕг: Цы хорз уын рауади, мӕ хуртӕ. Ныр цӕмӕй Аминӕйы ма ферох уа, цы йӕ хъӕудзӕн радзурын, уый тыххӕй йын ацы нывтӕй саразӕм зӕрдылдарӕн. Аминӕ, дӕхӕдӕг дӕр бацархай, дӕ хорзӕхӕй.

(*Сабитӕ аrazyнц зӕрдылдарӕн*)

Хъомылгӕнӕг: Тынг хорз бакуыстат, мӕ хуртӕ! Аминӕ, базондзынӕ радзурын ацы нывтӕм гӕсгӕ нӕ райгуыраӕн бӕстӕйы тыххӕй?

Чызг: О, базондзынӕн. Хъусут-ма мӕм: нӕ райгуыраӕн бӕстӕ хуыйны Цӕгат Ирыстон-Алани. Йӕ сӕйраг горӕт у Дзӕуджыхъӕу. Республикайы ма ис бирӕ горӕттӕ ӕмӕ хъӕутӕ. Дзӕуджыхъӕуы астӕу кӕлы цӕугӕдон Терк. Горӕты ӕппӕты рӕсугъддӕр бынат у фӕлладуадзӕн парк. Ӕз уарзын Ирыстон.

Хъомылгӕнӕг: Иттӕг хорз рауадис дӕ радзырд, Аминӕ.

Чызг: Стыр бузныг уын! Ныр мӕн цӕуын хъӕуы. Нана мӕм ӕнхӕлмӕ кӕсы. Хӕрзбон!

Сывӕллӕттӕ: Фӕндараст, Аминӕ!

Кӕронбӕттӕн:

Хъомылгӕнӕг: Сабитӕ, нӕ абоны фембӕлд тынг фӕцыдис мӕ зӕрдӕмӕ. Уӕлдайдӕр та уӕ нывтӕ. Ӕз сӕм алы бон дӕр кӕсин. Фӕлӕ куыдӕй? Аминӕ сӕ ахаста йемӕ.

Сывӕллӕттӕ: Мах дын сӕ сныв кӕндзыстӕм.

Хъомылгӕнӕг: Уый тынг хорз хъуыды у. Сымах сныв кӕнут, ӕмӕ уӕд сараздзыстӕм диссаджы равдыст. Ныр та уал хӕрзбон! Нӕ ног фембӕлдмӕ!

**Будайты (Астемыраты) Изетӕ,
Дзӕуджыхъӕуы 105-ӕм
рӕвдауӕндонны хъомылгӕнӕг**

**ДЗЫГЪУЫР КАРЧЫ АРГЪАУ
(УЫРЫССАГ АДӒМОН АРГЪАУМӒ ГӒСГӒ)**

Архайджытӕ:

1-аг амонӕг
2-аг амонӕг
Баба
Нана
Карк
Мыст

1 амонӕг:

Сӕдӕ фӕндзӕм рӕвдауӕндон
Диссӕгтӕ ӕвдисдзӕн абон.

2 амонӕг:

Диссӕгтӕ-тӕмӕссӕгтӕ,
Иронау уырыссӕгтӕ.

Иумӕ:

Байхъусут, бакӕсут,
Раст тӕрхон рахӕсут.

1 амонӕг:

Ахӕм диссаг дӕр ӕрцыди:

Нана уыди, баба уыди,
Карк сӕм уыди,
Дзыгъуыр уыди.
Иухатт дын карк
Ӓрӕфтыдта айк.

Карк (кафгӕйӕ):

Хъуытт-хъуыдатт,
Хъуытт-хъуыдатт,
Ардӕм тагъд.
Ардӕм тагъд!
Рауай, баба,
Рауай, нана,
Фенут уӕхӕдӕг –
Айк нӕу хуымӕтӕг –
Айк у сыгъзӕрин!

Баба: Уый дын диссаг!

Нана: Уый дын тӕмӕссаг!

Баба: Айк у сыгъзӕрин!

Нана: Айк у сыгъзӕрин!

Иумӕ:

Ӕрцыди ыстыр цин –
Айк у сыгъзӕрин.
Ӕрцыди, ӕрцыди,
Ыстыр цин ӕваст.
Цӕйут-ма уый фӕдыл
Саразӕм хъазт.

*Архайджытӕ
иууылдӕр*

*(Кафынц иууылдӕр. Баба лӕдзӕгимӕ
гуыбырӕй кафы.)*

Уӕздан кафт:

Како – мӕ роны,
Мугӕ – мӕ дзыппы.
Како – мӕ роны,
Мугӕ – мӕ дзыппы.

*Зарынц
иууылдӕр*

Зилгӕ кафт:

Бындз – быдыры,
Къогъо – хъӕды.
Бындз – быдыры,
Къогъо – хъӕды.

(Хъазт фӕвӕййы)

Баба: Ӕркӕсӕм-ма ацы диссаджы
айкмӕ (Айк сӕтты. Айк нӕ сӕтты)

Амонӕг:

Баба айк саста, саста,
Нӕ йӕ асаста.

Нана: Ӕз дӕр афӕлварон (Айк сӕтты.
Айк нӕ сӕтты)

Амонӕг: Нана айк саста, саста, нӕ йӕ
асаста.

(Паузӕ)

Амонӕг: Уалынмӕ мыст кӕцӕйдӕр ра-
уади:

Мыст:

Цъи-цъи-цъи,
Хӕринаг цы и?
Ам дӕр ницы,
Ам дӕр ницы.

Амонӕг: Мыст йӕ къӕдзил батылдта.
Айк бакъуырдатта. Айк зӕхмӕ ӕрхауди ӕмӕ
асаста. *(Архайд цӕуы ӕвдыст)*

Иууылдӕр: Ай, ай!

Баба (кӕуы): Гъы-гъы!

Нана (кӕуы): И-и-и!

Карк (хъуыдатт кӕны):

Куыд, куыд, куыд,
Уый та куыд?
Ма ку, нана,
Ма ку, баба,

Ӕз уын ног айк ӕрӕфтаудзынӕн,
сыгъзӕрин нӕ, фӕлӕ хуымӕтӕг.

*Архайджытӕ иумӕ рацӕуынк, сӕрӕй
акувынк.*

Мыст: Цъи-цъи-цъи,

Аргъау фӕци.

ДИДАКТИКОН АЕРМÆГ УРОКМÆ

ÆМБИСÆНДТÆ АЕВЗАДЖЫ ТЫХХÆЙ

– Зондджын уый у, йæ зондджын хъуыдытæ йæ арæхстджын æвзаг кæмæн кæрды.

Кæрæдзийы хъуыдытæ æнæдзургæйæ кæй нæ зонæм, уый æрдзы рæдыд нæу, фæлæ æрдзы лæвар æмæ цардыл дисгæнæн нысан.

Йæ мадæлон æвзагыл чи нæ дзуры, уый у, тар хъæды мæргъты ‘хсæн йæхи ахстон кæмæн нæй, ахæм дзæгъæл цъиуы хуызæн.

Ныхас царды хъæздыгдзинæдтæй иу у, æмæ дыл æй кæд баууæндыдысты, уæд æй хъахъхъæнын дæр фæраз.

Æнæзонд ма хон дæхи, ‘взаг дæ хъуыдытæй уромын куы фæразай, уæд.

Арæхстджын æвзаг арф хъуыды кæрды цыбырæй.

Фæзагъынц, «дзых зæрдæйы дуар у», фæлæ бирæ зæрдæтæ чи бамынаг кæны, уыцы дзыхæн та цы схонæн ис?

Зондджын нихас йæ загъæгæй фылдæр цары.

Æлгъыст нихас дæр аххосджынмæ нæмыг раздахы.

Зондджын нихасæн йæ иу дамгъæ дæр фылдæр уæз ласы.

Ныхас æдзух лæууы хъуыддаджы ауон. Ныхас рох кæны, хъуыддаг баззайы.

Æнæууылд нихас йæ фехсæгæн æнцон у, фæлæ магуыр уый, кæуыл сæмбæла.

Зонды разæй цы æвзаг фæвæййы, уый хъæддаг сырд у. Куы раирвæза, уæд йе ‘рцахсын – бæллæх.

Æнæууылд нихас æнæдæндагыл дæр нæ фидауы.

Æвзагæн зондджын сæр куы уа, уæд нихас æууилдзæн комдзагæй бæстондæр.

Де ‘взаг дæ хъама куы уа, дæ мæсыг – дæ сæр, дæ бæркад – дæ къухтæ, уæд ма цæмæй магуыр дæ?

Æнæууылд комдзагæй ахсæн риссы æрмæст, æнæууылд нихасæй та хох нырриздзæн.

Æвзаг йæ нихасæн бæрц куы нæ зона, уæд йæ буар хус кæны.

Рох дæ-иу макуы уæд: нæ дзыхы нихас нæ зонды тæлмац кæй у.

Ирон æвзаг зонын дæхи ирон схонынæн чысыл у.

Мадæлон æвзаг мады ад кæны.

 Адӕймаг цал ӕвзаджы зоны, уал лӕджы
 у.

 Цӕвиттоны ныхас – цӕмӕйдӕриддӕ-
 рӕн ӕххуыс.

 Дзырд хъазинаг нӕу.

 Алы ныхасӕн дӕр фӕтк ӕмӕ уавӕр ис.

 Ныхас бӕхыл бады.

 Дзырд халӕг дӕр у ӕмӕ аразӕг дӕр.

 Ныхас мӕрдтӕй ыздахы.

 Мадӕлон ӕвзаг мады ‘хсыр у.

 Ӕвзаджы хъысмӕт ӕппӕт дзыллӕты
 хъысмӕт у.

 Ныхас уадӕй тагъддӕр у, топпӕй – тых-
 джындӕр.

 Ӕргом ныхасы къӕм нӕй.

 Адӕймагӕн йе сӕфт дӕр ӕмӕ й’ амонд
 дӕр йе ‘взагыл баст сты.

 Лӕджы йе ‘взаг сафгӕ дӕр кӕны ӕмӕ
 аразгӕ дӕр.

 Нӕртон лӕджы дзырд Хуыцаумӕ хъуы-
 сы.

 Зонджын ныхас фат у, йӕ фехсын та –
 ‘рдын.

 Ӕвзагджын лӕг фӕринк у.

 Йӕ ныхас – кардӕй кӕрдагдӕр, топпы
 фатӕй – растдӕр.

 Джиппы уагъдау йӕ ныхас.

 Дон ӕмӕ ныхас аразгӕ сты.

 Алы хъуыддаг ӕмӕ алы ныхасӕн дӕр
 хъуамӕ сӕр уа.

 Ныхас йӕ сӕрӕй чындӕуы.

 Ныхас ныхасӕн – ӕмпӕузӕн.

 Дзырдарӕхст йӕхиуыл къӕм абадын нӕ
 уадзы.

 Булӕмӕргъ фестад.

 Мӕлгъау – йе ‘взаг.

 Зонды дуар дзых у.

 Дзыхы дуар – чиныг.

 Зӕрдӕйы дуар дзых у.

 Зӕрдӕ гуыдыр у, ӕвзаг – дӕгъӕл.

 Дзырд дзырды къахы.

 Дзырд кӕддӕриддӕр дзырд сайы. (Къо-
 ста)

 Ныхас хъуырма куы ссӕуа, уӕд йӕ
 аныхъуырын тӕригъӕд у.

 Цы ‘взаг тулы, уый ӕмбулы.

 Ӕвзаг куына змӕла, уӕд къуымых кӕны

 Дзыхджын – бӕхджын, ӕнӕдзых – фис-
 тӕг.

 Иу хатты ныхас алы бон ма мыс.

 Дӕс хатты цы ныхас зӕгъай, уым кад
 нал и.

 Ӕдзӕлгъӕд ныхас ӕмӕ куыдзы рӕйдӕй
 хъауджыдӕр нӕй.

 Дзураг йӕхимӕ хъусын куы нӕ арахса,
 уӕд цӕуыл дзуры, уый йӕхӕдӕг дӕр нӕ
 фембары.

 Ӕнӕмбаргӕ дзырд хъӕлау у.

 Сӕртӕг ныхас зӕрдӕйӕн рӕхуыст у.

Схæц-æрхæц дзурын куы байдайы!

Иу ныхас цалынмæ скæны, уæдмæ афæдз рацæуы.

Æнæдзых лæг – æнæдуар мæсыг.

Хатгæй-хатт цыргæвзагæй æгомыг фæхуыздæр вæййы.

Тагъд ныхасæй уæзбын ныхас кадджын-дæр у.

Дзураг лæгыл хуыз нæ хæцы.

Мæнæн мæ зæгъинагтæ нырма æвæрæ-ны сты.

Мæ дзых донæй йедзаг у.

Нæ дзыхæй куыд дзурæм, афтæ нæ зæрдæ куы уайд.

Цымæ дзыхæй куыд дзуры, лæгæй дæр ахæм лæг у?

Ныхастæй цард н' арæзы.

Ныхас хъуыддагæй аразгæ у.

Зæгъын æнцон у, кæнын – зындæр.

Дæ комы фарн бадæд!

Уымæн й' амонд йæ дзыхы ис.

Нартæн сæ дзырды курдиат уыди.

Дзыхы хорзæх – Хуыцауы хорзæх.

Дзырд нæмыгау у – куы аирвæза, уæд ын æрцахсæн нал и.

Дзурын мæ бауадз – уæд та мæ дзыхæй сыгъæринтæ хауы!

Æвзаг алцыдæр лæхуры.

Чи хом зæгъы, чи – фых.

Дзых ма дзы куы нæ уайд!

Ды та алы дзырдмæ дæр гæппæввонгæй бадыс.

Лæгæн йе 'взаг цы ракæна, уый – ничи.

Ме 'взаг – ме знаг.

Сæр дзыхмæ кураг цæуы, ма мæ фæнæ-мын кæ, зæгъгæ.

Дзæгъæлдзых – хæрæджы къахæй над.

Цæст цы уына, хъус цы хъуса, уыдон се 'ппæт дзуринаг не сты.

Дзых æмæ гуыбыны йеддæмæ лæджы ничи фæгад кæндзæн.

Дæ ныхас баууил, æмæ йæ афтæмæй зæгъ.

Æнæ дæ рады ма дzur.

Цæмæй дæ нæ фарстæуа, уый ма дzur.

Бирæдзураджы кад нæй.

Бирæ дзурынæй бирæ кусын – хуыздæр.

Дзургæ – къаддæр, фылдæр – хъусгæ.

Дзыхыл хæцынæй хуыздæр ницы ис.

Æвзаг æрмæст дзурынæн нæу, æвзаг æгъдау у.

Къухæй чи аирвæзы, æмæ фæстæмæ раздахæн кæмæн нæй, ахæм æртæ хъуыддаджы сты:

- æвиппайды дзыхæй чи схауд, уыцы ныхас;
- кæй фехстай, уыцы фат;
- дзæгъæлы кæй арвыстай, уыцы цæрæнбон.

Ныхас ног цармы хуызæн у, кæцырдæм ыл ахæцай, уыцырдæм аивæздзæн.

Цыргъзонд ныхасӕн йӕ къуымых кӕрон
ӕдзухдӕр арӕзт у йӕ зӕгъӕджы 'рдӕм.

Ныхас йӕ зӕгъӕджы уындӕй рӕсугъд
нау, фӕлаӕ йӕ хъуыдыйӕ.

Ныхасы уӕз уӕд, уый йеддӕмӕ йӕ ӕм-
барӕг уыздӕн.

Хъуыды у дзырды ныййарӕг.

Уӕз кӕм нӕй, уыцы дзырд азӕлд у.

Ӕрдзӕй нын дыууӕ къухы ӕмӕ иу дзых
уымӕн ис, цӕмӕй кусгӕ фылдӕр кӕнӕм,
дзургӕ та – къаддӕр.

Йӕхи 'взаг чи нӕ зоны, уымӕн йӕхи
адӕмы 'хсӕн зын у цӕрын.

Йӕхи 'взаг чи нӕ зоны, уый ӕххӕст лӕг
схонӕн нӕй.

Йӕхи 'взаг чи нӕ зоны, уымӕй цавӕр
ӕгъдау агурыс?

Йӕхи 'взаг чи нӕ зоны, уый йӕ адӕмыл
дӕр ӕмӕ йе 'гъдӕуттыл дӕр былысчыл
кӕны.

Фидисӕй йӕ мӕстытӕ уадзы.

Хаттӕй-хатт цыргъӕвзагӕй ӕгомьг фӕ-
хуыздӕр вӕййы.

Нӕ дзыхӕй куыд дзурам, афтӕ нӕ зӕр-
дӕ куы уайд.

Хъӕмп хорз цӕгъды, фӕлаӕ дзы нӕмыг
нӕ хауы.

Мӕрдты мӕ дзых къӕбутӕй баст фӕ-
уӕд (Уайсадӕг чындз, ӕнӕдзургӕ нал ис,
зӕгъгӕ, уӕд ацы ныхӕсты фӕстӕ сдзуры).

Быцентаӕ уыдысты кӕрзмаст: фидисӕй
рынчын кӕнынц, уайдзӕфӕй мӕлгӕ кӕ-
нынц.

Зӕрдӕ фӕсӕттынӕн дӕс цӕфӕй иу
лӕгъз ныхас хуыздӕр у.

Гӕдыбыд ныхӕстӕй зӕрдӕ ма 'вӕр.

Нӕртон лӕгӕн гӕды зӕгъӕн нӕ уыд –
йӕ болаг сау ӕфсӕйнаг кодта.

Дзырддзӕугӕ лӕгмӕ дугъӕттӕ дӕр
тагъд фӕкӕнынц.

Ныхасмӕ галдзарм куы рахӕссай, уӕд
дзы дыууӕ 'рчыхоры дӕр нал рацӕуы.

НОМДЗЫД ЛÆГТÆ ÆВЗАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Искæцы адæмы цардыуаг æмæ æгъ-
даутгæ базонын дæ куы фæнда, уæд ын йе
'взаг сахуыр кæн.

Пифагор

Æндæр æвзагтæ чи нæ зоны, уый йæхи
æвзагæн дæр ницы æмбары.

И. Гете

Хъæуа-нахъуайæ æцагæлон дзырдтæ
ис – уымæй æвзаг хъæздэг нæ кæны, фæлæ
сæфгæ.

А. Сумароков

Адæмы 'взагмæ чи ныхилы, уый йын
ныхилы йæ зæрдæмæ.

Г. Лаубе

Адæмы гений, зонд æмæ миддуне рабæ-
рæг ваййынц йе 'мбисæндты.

Ф. Бэкон

Гуырысхотыл куы сваййын, мæ фыды-
бæстæйы хысмæтыл удхайраг хъуыдыты
ахæсты куы бахауын, уæд мæ иунæг ныфс
æмæ зæрдæнцой ды дæ, о разэгды стыр,
цардæмдых, рæстдæвин æмæ сæрибар
уырыссаг æвзаг! Æвæдза, ды нæ дæ – уæд
зæрдæ куыннæ амæлид, цытæ нæм цауы,
уыдон уынгæ? Фæлæ баууæндæн нэй, стыр
адæмæн ахæм æвзаг ма рардæуыуыдаид,
ууыл.

И. Тургенев

Æдæмы зонд æмæ зæрдæмæ фæндаг сса-
рыны тæккæ хуыздæр æмæ растдæр мадзал
у уыдонæн се 'взаг базонын. Адæмæн се
'взаг цас тынгдæр базонæй, уыйбæрц сын
тынгдæр базондзынæ сæ зонд æмæ сæ зæрдæ.

К. Ушинский

Цалынмæ адæмон æвзагыл адæм дзу-
рынхъом уой, уæдмæ цæрдзысты адæм.
Æмæ адæмæн сæ фыдæлтæй, æнæкæрон
бирæ фæлтæртæй чи баззад, уыцы бынтæ,
уыцы исбон (ома æвзаг) айсынæй æвирхъа-
удæр тыхми нэй. Адæммæ цыдæриддæр

ис, уый сын байс – уæддæр та сæ ногæй раз-
дахдзысты, фæлæ сын байс се 'взаг æмæ йæ
ногæй нал сараздзысты.

К. Ушинский

Адæмæн се 'взаг куы фесæфа, уæд сæхæ-
дæг дæр нал уыдзысты.

К. Ушинский

Æвзаг куынæ уа, уæд нæдæр хицæн
адæймагæн, нæдæр адæмæн æнæхъанæй
нæ бантысдзæн йæ хъуыдытæ, йе 'нкъа-
рæнтæ иннæтæн, уæлдайдæр та фæстæдæ-
ры фæлтæртæн бамбарын кæнын.

Х. Абовян

Хорзау нал ваййын, тас мын æнцой нал
фæдæтты, мыййаг мын мæ цот ме 'взаг куы
нал æмбарой, зæгъгæ, ууыл куы ахъуыды
кæнын, уæд.

В. Короленко

Æвзаг у, алы адæм дæр цæй руаджы цæ-
рынц æмæ сты, ахæм ахсджиагдæр уидаг, сæ
хæдбындурæ æмæ генийы ирддæр бæрæг-
гæнæн, истори æмæ дард кæддæры замантæ
байгом кæнынаен æмбисонды дæггæл, уды
хъæздэгдзинæдтæн, исбонтæн сæ тæккæ
ахадгæдæр, фæрнджындæр, цæвиттон, адæ-
мæн сæ уд æмæ сæ психологи.

О. Туманян

Цæмæй наци цæра, цæмæй адæм уой,
уымæн йæ сæйрагдæр рахæцæн у æвзаг,
цæмæй адæм хæдбар уой æмæ сæ гени рав-
дисой, уымæн дарддæр йæ сæйрагдæр кри-
тери у æвзаг. Æвзаг у æмбисонды дæггæл
историмæ, дард ивгъуыд замантæм, уый у
уды хæзнатæн сæ тæккæ стырдæр хæзна,
уый у адæмы уд æмæ психологи...

О. Туманян

Æвзаг рæзы культураимæ иумæ. Æвзаг
у, милуангай фæлтæрты æххуысæй кæй са-
рæзтæуыд, ахæм цардæгас буар. Æвзаг у
нацийы уд. Æвзаг у идейæйы, æнкъарæны,
хъуыдыйы царддых буар.

А.Н. Толстой

Ӕцӕгӕлон ӕвзагӕй дӕ хъуыды куы зӕгъай, уӕддӕр дын нӕ аивдзӕни, фӕлӕ дӕ сагъӕстӕ, де 'нкъарӕнтӕ, ӕцӕгӕлон ӕвзагӕй ӕвдисгӕйӕ, фендӕрхуызон уыдзысты... Иу дзырдӕй, ӕнкъарӕн ӕмӕ сагъӕсӕн ӕппӕтӕй хуыздӕр равдисӕн ис хи ӕвзагӕй.

Тынг чи райрӕзт, ахӕм ӕвзагӕн фесафӕн нӕй, адӕмӕн сӕхи куына фесафай, уӕд.

Т.С. Элиот

Ӕвзаг у ӕппӕт нацийы сфӕлдыстад кӕнӕ та йӕ иумӕйаг миддуне ӕвдисӕг хуызтӕй иу. Сфӕлдыстады тых куы ӕрлӕмӕгъ вӕййы, уӕд ӕвзаг дӕр йӕ рӕзынӕй ӕрлӕууы. Ӕрлӕууынӕй ӕрхауынӕй та уӕлдай нӕй. Ӕрхауыны фӕстӕ – амӕлӕм, ӕмбийын райдайӕм.

Дж. Х. Джебран

Фольклоры ис нӕ нацийы уды фарн.

Ӕнӕ райгуырӕн бӕстӕ национ культу- рӕ, ӕвзаг, фыссынад сты тутт ныхӕстӕ.

А. Исаакян

Ӕцӕгӕлон ӕвзагӕй дзургӕймӕ ӕмӕ фысгӕйӕ, мах фесафӕм, цы стӕм, уымӕн йӕ цыппарыссӕдз проценты.

С. Довлатов

Литературӕ у ӕвзаджы цӕрӕнхос, стӕй нӕхи цӕрӕнхос дӕр.

И. Бродский

Бонрӕфты цы хъӕумӕ бахӕццӕ стӕм, уым иу хӕдзары тыхтӕ-фыдтӕй иронау дзурыныл куы афӕлвӕрдтон, уӕд бинонтӕм уый ахӕм диссаг фӕкаст, ӕмӕ ма суанг хӕдзары 'фсин дӕр йӕхи нал баурӕдта, ма фарсмӕ ӕрбадт ӕмӕ мемӕ, ӕцӕгӕлон адӕймагимӕ, ныхӕстыл схӕцыд.

А. Шегрен

Ирӕттӕ тынг цымыдисаг сты лингвист ӕмӕ этнографӕн: фыццаг сын се 'взаджы ссардзӕн индоевропӕйаг ӕвзагты ирайнаг кьорды ӕнӕгуырысхойаг миниуджытӕ; дыккагмӕ диссаг фӕкӕсдзӕнис, ирӕттӕ,

нӕхи индоевропӕйаг адӕм уӕвгӕйӕ, кавказы хохы цъассыты, ӕвзагӕй ӕмӕ сӕ равзӕрдӕй сын ӕцӕгӕлон чи у, уыцы адӕмты 'хсӕн цӕргӕйӕ, сӕ рагон хӕдхуыз ӕууӕлтӕ ӕмӕ цардыуаг кӕй бахъахъхъӕдтой, уый.

В. Миллер

Ирон ӕвзаг рагӕй фӕстӕмӕ нымӕд у ирайнаг ӕвзагтӕй иуыл. Ныртӕккӕ йӕм сӕ хъус уӕлдай тынгдӕр кӕй дарынц, уымӕн бирӕ ӕфсӕнттӕ ис. Уый у скифты ӕвзаджы ахъазгадӕр хуызтӕй иу. Согда, хотайнаг ӕмӕ хорезмаг фыстытӕ райхалыныл куыст куы рапарахат, уӕд ирон ӕвзаг дӕр рохуаты ӕбӕрӕг фӕлмӕй разынд. Иумӕйаг ирайнаг дуне иргасгӕйӕ, ирон ӕвзаг ахуыргӕндтӕн стыр хӕрзты бацыд: йемӕ 'рбахаста цардӕгас комулӕфт – йӕ лексика у хъӕздыг, иуцасдӕр консервативон, йӕ фонетика та, иуӕй-иу ӕвзагтӕй уӕлдай, баззад ӕнӕхъыгдардӕй.

Э. Бенвенист

Ирӕттӕн бантысти дыууӕ хъуыддаджы саразын: уыдон бахъахъхъӕдтой, цавӕрдӕр культурон апп кӕм и, канд уыцы 'взаг нӕ, фӕлӕ аппӕн йӕхи дӕр. Аппы та бӕрӕгӕй зыны, скифты цивилизаци йӕ рӕзты фӕстагдӕр заманты цы уавӕры уыд, уый. Фӕлӕ ӕппӕтӕй ахсджагдӕр уый у, ӕмӕ цардӕгас сты, рагзаманты уддзӕфӕй йемьдзаг чи у, уыцы эпикон кадджытӕ, ӕмӕ сӕм кӕд иуӕй-иу универсалон фольклорон темӕтӕ баирвӕзтысты, уӕддӕр эпосы хъӕбатырты фӕлгонцтӕ раздӕрау сты цардӕгас ӕмӕ хӕдхуыз. Хъуыддаг ууыл нӕ ахицӕн: уыцы дзургӕ кадджытӕ кӕм фылдӕрӕй, кӕм та къаддӕрӕй райстой ирӕтты сыхӕгтӕ.

Уымӕ дзы ныгалиучындауыд, ӕцӕг ирон, ӕцӕг скифаг ӕууӕлтӕ кӕм уыд, уыцы бынаттӕ.

Ж. Дюмезиль

Ирон интеллигенцийы иу хай былысчылаӕй кӕсын райдыдта йӕ мадӕлон ӕвзагмӕ, ӕмӕ бирӕтӕ суанг сӕ бинонты 'хсӕн дӕр нал дзурынц сӕхи 'взагыл. Уый адӕймаджы ӕфтауы катайыл. Хицӕн цӕрӕгойтӕ ӕмӕ зайӕгойтӕ дӕр ма Сырх чыныгмӕ хаст куы

цауынц æмæ сæ бахъахъхъæныныл зæрди-
гæй куы куыстæуы, уæд æвзаг – алы адæй-
магæн дæр йæ зынаргъ культурон хæзна –
цауылнæ цауы хъахъхъæд цæсты гагуйау?
Пушкины рæстæг чи цард, уыцы поэт П.А.
Вяземский кæд æмæ кæд ныффыста:

«Язык есть исповедь народа,
В нем слышится природа,
Его душа и быт родной».

Адæмы дих кæнæн ис стыртыл æмæ чы-
сылтыл. Æвзæгтæн афтæ дих кæнæн нæй.
Алы 'взаг дæр йæ адæмæн стыр у. «Махæй
алкæуыл дæр ис хъæбулы хæс, цы адæм нæ
ныййардтой, тæккæ стыр дæр исбон – æв-
заг – нын чи ныуагъта, уый цур: хъуамæ
йæ сыгъдæг дарæм, хъуамæ йæ хъæздыг-
дæр кæнæм. Ахсджиаг хъуыддаг у гæнæн
æмæ амалæй алыхуызон æвзæгтæ фылдæр
бахъахъхъæнын». (Чингиз Айтматов. «Ли-
тературная газета», 13 08.86).

Национ химбарынадæн национ æвза-
гæй хицæнгæнæн нæй. Искæцы æвзаг куы
амæла, уæд амæлдзысты адæм дæр (куыд
хицæн этнос). Бынтон хæдхуыз чи у, хæд-
бындур культурæ кæмæн ис, ахæм адæмтæ
мæлой, уый та кæй бафæнддзæни? Никæй,
йæ сæрæй йæ къæхтæм расист чи у, æрмæст
ахæмты.

Абайты Васо

Сау денджызы цагатварс эллинаг сахар-
ты цы фыстытæ ссардтой, уыдонæн линг-
вистон анализ куы скодтой, уæд сбæрæг:
уыцы фыстыты канд грекыг нæмттæ нæ
нымадæуы, фæлæ ирайнаг нæмттæ дæр.
Биноныгæй сæ раиртæстой В.В. Латышев
æмæ иннæ ахуыргæндтæ. Ацы хъуыддаджы
уæлдай бирæ бантыст уырыссаг ахуыргонд
В.Ф. Миллерæн (1848-1913). Уымæн йæ
къухы бафтыди, скифаг-сарматаг адæмы-
хæттыты æвзаг ирон æвзагмæ уæлдай хæ-
стæгдæр кæй у, уый сбæрæг кæнын.

Г. Бонгард-Левин, Э. Грантовский

... Ахсджиаг хъуыддаг у æппæт ма-
дзæлттæй дæр ирон (ног алайнаг кæнæ
алайнаг) æвзагæй парахатæй пайда кæнын,
йæ кад ын уæлæмæ исын... Хъуамæ арф
бамбарæм, ныхас кæй цауы, скæсæнирай-
наг культурон хæзнатæ чи бахъахъхъæдта,

уыцы иунæг æмæ фæстаг цардæгас индои-
райнаг æвзагыл. Бирæ æнусты дæргъы нæ
уыцы 'взаг бæтты, азиаг сакты æмæ масса-
гетты, стæй, аппынфæстаг, нæ комкомæ
фыдæлты – астæуккаг æнусты цæрæг алан-
ты уидæгтимæ.

Фæстаг азты хус ныхæстæ дзæвгар фæ-
фылдæр сты, хъуыддаг та нæ рæзы. Уый
нæ, фæлæ ма арæхæй-арæхдæр хъусæм,
Къоста дæр, Васо дæр, нæхæдæг дæр ды-
ууæ 'взагæй пайда кодтам æмæ кæнæм,
зæгъгæ. Уыцы радзур-бадзуртæй нæхицæн
къæппæг аразæм: психологон хуызы æнæ-
рыст-æнæхъистæй æмæ тагъддæр иу æвзаг-
мæ, ома алы нацитæн иумæйаг чи у, уыцы
'взагмæ рахиздыстæм. Уымæн æмæ æв-
заг... культурæйы æмæ æхсæны хæзнатæй
иппæрд куы вæййы, фæсдуæртты куы фæ-
рахау-бахау кæны, уæд никæйуал фæхъ-
æуы. Баивынц æй, йæхицæй тыхджындæр
æмæ парахатдæр чи вæййы, ахæм æвзагæй.

Уарзиаты Вилен

Ахуыргонд лæг æппæты фыццаджыдæр
йæ мадæлон æвзаг базоны, стæй уый фæстаг
та иннæ адæмты æвзæгтæ. Ирон фæсивæд
та иннæрдæм: адæмты æвзæгтæ базоны,
фæлæ йæхи æвзаг – нæ.

Нигер

Мæ дуар мин æхсæвигон æрбахуастæй,
æма мæмæ æрбацудæй... Малиты Геуæрги.
Загъта мин: «Биццеу, дæ адæмбæл дæ зæр-
дæ ма 'хгæнæ. Мæн дæр мæхе адæм фесаф-
тонцæ. Фалæ уæддæр нура мæн фæрци æй
адæми æхсæн сæ æвзаг. Ду дæр адæмбæл ма
устурзæрдæ кæнæ. Кæд дин се 'хсæн када
нæййес, уæддæр дæ надбæл размæ цо!»

Гибизти Оскар

«Ирон æвзаджы ис ахæм дзырдтæ «фæс-
мон» æмæ «æфсарм», кæцытæ уыйбæрц
рæстæг фæцардысты, æмæ дур æмæ брон-
зæйæ конд дзаумæттæ дæр уыйбæрц нæ фæ-
лæудзысты».

Абайты Васо

«Ирон æвзаг у, хъуыдыйы æмæ æнкъар-
рæнты тæккæ лыстæгдæр æмæ уæздандæр
фæзилæнтæ равдисынмæ чи арæхсы, ахæм

ӕнаипп, рӕвдз ӕмӕ коммӕгӕс хотых. Ирон ӕвзаг у тынг тасаг ӕмӕ рӕсугъд, хъӕздыг ӕмӕ цардхъом».

Абайты Васо

«Мӕ царды фылдӕр рӕстӕг Мӕскуыйы арвыстон. Фӕлӕ абоны онг мӕ мадӕлон ӕвзагыл стырзӕрдӕ нӕ кӕнын. Истӕуыл куы фӕкусын, уӕд ыл фыццаг фӕхъуыды кӕнын иронау, уый фӕстӕ йӕ ныффыссын уырыссагау».

Абайты Васо

Мадӕлон ӕвзагджы культурӕ райдайы бинонты 'хсӕн. Ӕмӕ хъӕуы аудын, цӕмӕй дзы уый ӕлдариуӕг кӕна.

Абайты Васо

«Мадӕлон ӕвзаг хорз зоныны фӕрӕзтӕй иу у бинонты ӕхсӕн иронау дзурын».

Абайты Васо

«Цӕмӕй мадӕлон ӕвзаг иудадзыгдӕр рӕза, уый тыххӕй ӕвзагыл хъӕуы рӕстмӕ ауыдын».

Анахарсис

«Ӕвзаг у зонд ӕмӕ зӕрдӕйы гуырды бӕлвырддӕр фӕлхатӕг».

Анахарсис

«Иугъӕдон орфографи стыр хъуыддау, стыр социалон аргъ ын ис. Адӕмӕн иу ӕвзаг куы вӕййы, уӕд кӕрӕдзи хуыздӕр ӕмӕ ӕнцондӕрӕй ӕмбарынц. Адӕм иухуызон куы фыссой, уӕддӕр афтӕ: дзӕбӕхдӕр ӕмбардысты кӕрӕдзи, кӕрӕдзимӕ хуыздӕр балӕудзысты ӕнгом. Алыхуызон ӕмӕ ӕнӕхъола фыстытӕ равзарын ӕмӕ бамбарын зындӕр вӕййы».

Тыбылты Алыксандр

«Ӕвзаг у зиллак, кӕцыйы мидӕг лӕуынц, чи йыл дзуры, уыдон: иу ӕвзагӕй иннӕ ӕвзагмӕ ахизын у иу зиллаккӕй иннӕ зиллаккмӕ гӕпгӕнӕгау. Ам ныхас цӕуы адӕмы культурӕйы, психологийы, зонды, ӕнкъарынады, дунеуынынады зиллаккыл».

Хъарадзауты Юри

«Размӕ нӕ ацӕудзыстӕм, нӕ зонд не стыхджын уыдзӕн, йӕ фысынтӕ йын нӕхи ӕвзагыл куынӕ самайм, йӕ уидӕгтӕ йын нӕхи ӕвзагыл куынӕ сфидар кӕнӕм».

Тыбылты Алыксандр

«Зынгӕ уырыссаг ахуыргонд Потевня куыд зӕгъы, афтӕмӕй зонд ӕмӕ ӕвзаг иу сты, ном цы хъуыдыйӕн нӕй, уый йӕхӕдӕг дӕр нӕй, ӕнӕдзургӕйӕ хъуыдыгӕнӕн нӕй. Уымӕ гӕсгӕ нӕ зонды фӕрӕзтӕ, нӕ зонды ахастытӕ баст сты, сывӕллонӕй цы 'взагыл байдыдтам дзурын, нӕ мадӕлтӕ нын авдӕны зарджытӕ кӕуыл кодтой, уыцы ӕвзагимӕ».

Тыбылты Алыксандр

«Цӕмӕн, цӕмӕн? Ирон уӕвгӕйӕ чиныг (письмо) уырыссагау цӕмӕн фыссын? Ӕви мӕ уарзондзинады фаг ирон ӕвзаджы дзырдтӕ нӕй? Ӕви ме 'взаг зӕгъинагты нӕ кӕрды? Цӕмӕй хъуаг дӕн? Ӕххӕст алцӕмӕй дӕр. ...Уырыссагау дӕлӕмӕ-уӕлӕмӕ дӕр «милый», уӕлӕмӕ дӕр «дорогой». Уый ӕмӕ иронау: мӕ уды гага, мӕ зӕрдӕдарӕн, мӕ хур, мӕ цӕсты гагуы. Чи у мӕ дуне? Мӕ уд кӕуыл лӕууы? Дуне мын талынг ӕнӕ кӕй у? Дзаг кӕмӕй дӕн, урс уӕрыкк дын уон!»

Брытъиаты Елбыздыхъо

«... Скъолатӕ дӕр, чингуытӕ дӕр хи ӕвзагыл фидар уӕд вӕййынц, ӕмӕ кусӕндӕтты хъуыддӕгтӕ уыцы ӕвзагыл арӕзт куы цӕуынц».

Коцойты Арсен

«Рагӕй нырмӕ нӕ хуыздӕр бӕллиц уый уыди, ӕмӕ, нӕ мӕгуыр адӕмы хъуыддӕгтӕ аразгӕйӕ, тӕлмацтӕ ӕмӕ писыртӕ куынауал хъӕуид, ӕмӕ хи ӕвзаджы руаджы адӕмты культурӕйӕ хайджын куы бауаиккой».

Коцойты Арсен

«Абоны онг ирон ӕвзагӕн царды бынат кӕй нӕй, уый тыххӕй адӕм дӕр дис кӕнынц, цӕмӕн сын ахуыр кӕнынц сӕ сывӕллӕтты иронау. Цӕгат Ирыстоны хъазахъхы станицӕты фендзыстут ирон сы-

вæллæтты – уыдон ныккодтой уырдам сæ ныййарджытæ уырыссаг æвзаг зонинмæ. Уырыссаг чиниджы ахуыр кæнынмæ. Цæмæн афтæ у, зæгъгæ, сæ куы фæрсай, уæд зæгъынц, нæ сывæллон, дам, фæндаджы фаг исты базона...»

Коцойты Арсен

«Рагон сомихаг фыссæг Егише (цардис 5 æнусы) йæ заманы тæккæ нымæддæр фарагт æвзагæн, сæ миниуджытыл дзургæйæ, алайнагæн скодта уæлдай егъаудæр аргъ, схуыдта йæ «хæрзаив». Алайнаг хæрзаив æвзаг уæдæй нырма кæд егъау ивдзинæдтæ баййæфта уæддæр йæ сæйраг миниуджытæ баззадысты, дзæвгар фæхъæздыгдæр, райста ног хуыз».

Гуыриаты Тамерлан

«Ныхасы культураæ ахæм уагыл сæвæрын хъæуы, цæмæй уый хорзырдæм зына æхсæнадон цардыл, расайа аив æмæ уæздан нихасмæ тырнындзинад, рæсугъд хъуыдытæ. Адæймагæн йæ уды сыгъдæгдзинад зыны йæ нихасы уагæй дæр».

Гуыриаты Тамерлан

«Ирон нихасы бирæ гæнæнтæй нывыл пайдагонд нæ цæуы. Ацы хъуыды фысгæйæ, нæ зæрдыл æрлæууы, нæ маделон æвзагмæ цы ‘мбисæндты тых ис, уый. Кæддæр зынгæ францаг ахуыргонд æмæ бирæ ‘взæгтæ зонæг Жорж Дюмезиль (уый сахуыр кодта æмæ стыр аргъ кодта ирон æвзагæн) фыста, зæгъгæ, уыдон европæйы дзурынц «Кураг дæ дæн», «курын дæ», «бахатыр кæн», æмæ æндæр ахæмтæ, фæлæ, фыста уый, Сослан æмæ Сырдон та афтæ дзырдтой «Дæ рынтæ (низтæ) бахæрон!»! Ацы ирон нихас æм æвæджиу рæсугъд каст. Цæвиттон, мах хъуамæ нæ рагон æмæ хъæздыг æвзагæн аргъ кæнын зонæм».

Гуыриаты Тамерлан

«...Æндæр æвзаджы дзырдтæн æнæхъуаджы æмхиц уæвын адæймагæн йæ культурондзинады бæрæггæнæн нæ, фæлæ йæ аипп у... æнæбары, æнæрхъуыдыйæ чи æмтæры кæны йæ нихасы дыууæ æвзаджы, уый дæр йæ зæрдыл куы дарид, хицæн

æвзæгтæй арвистон аразын нихас зынаембарæи æмæ фыдуынд кæй кæны, дзурæгæн йæхи та æмбаргæ хъусæджы цæсты дæлдæр кæй æвæры, уæд æнæмæнг йæхицæн зын кæнид, цы дзуры, канд ууыл хъуыды кæныныл нæ, фæлæ ма, куыд дзуры, уымæ хъус дарыныл дæр».

Тахъазты Харум

«Ныхасы культураæ иугай адæймагтæ нæ халынц æмæ йæ уæлæмæ дæр иугай адæймагтæ нæ сисдысты. Уый у æрмæст уæрæх дзыллæты бон. Фæлæ иугай адæймагтæн сæ бон у, стæй сæ хæс у, нихасы культураæйы тохмæ уыцы уæрæх дзыллæтæм фæсидын, уыдоны æвзаджы законтæй, нихасы культураæйы домæнтæй гæрзифтонг скæнын».

Тахъазты Харум

«Æвзаг иу адæймаджы нæу. Æвзаг иу адæймаджы хъæугæ дæр ницæмæн кæнид. Æвзаг адæмы, æхсæнады у, æмæ йын хъуамæ уынафæгæнæг дæр, йæ хъахъхъæнæг дæр адæм уой».

Тахъазты Харум

«Цæмæй нæ къахыл слæууæм, уымæн та йæ сæйраг амæлттæй сæ иу у не ‘взаг. Æрмæст æвзаджы руаджы райхæл уыдзæн нæ зонд, æрмæст уый фæрцы æнæ фæрисгæйæ бауыдзыстæм хайджын сæрибары æрхæсгæ хæзнатæй».

Тыбылты Алыксандр

«Ирон адæмы разæгъды фыдæлтæ, æнусты дæргъы тыхгæнджытимæ хæцгæйæ, кæд истæй фæрцы ирвæзтысты, уæд, æппæты фыццаг, маделон æвзаджы сидæн хъæлæс, фæрнджын æгъдæутты уæздан хъомыс æмæ дзыллон намысы æууæнкæй».

Айларты Измаил

«Мадæлон æвзаджы рæвдауæн хъæлæс, дзыллон цæсгомы сыгъдæг намыс, фæрнджын æгъдæутты уæздан хъомыс æмæ æппæт куыстæгты фæлтæрдад – дæсныиад уыдысты æмæ абон дæр сты нæ разæгъды фыдæлты стырæдæр, зынаргъдæр хæзнатæ...»

Айларты Измаил

Научно-методический журнал

ПРОСВЕТИТЕЛЬ

2(2019)